İlk Türk Akademisi

ENCÜMEN-İ DÂNİŞ

Ali AKYILDIZ

TÜBA

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ

İlk Türk Akademisi Encümen-i Dâniş'in Kuruluşu ve Faaliyetleri (1851-1862)

Ali Akyıldız

İlk Türk Akademisi Encümen-i Dâniş
Ali Akyıldız

Türkiye Bilimler Akademisi
Piyade Sokak No 27
06690 Çankaya – Ankara
Tel: 0312 442 29 03
www.tuba.gov.tr

ISBN: 978-605-2249-13-0

Grafik Tasarım
Ece Yavuz

Birinci Baskı
1000 Adet

Baskı Yeri, Tarihi
Ses Reklam Matbaacılık, Ankara
Nisan 2018

İÇİNDEKİLER

Takdim 5

Önsöz 7

Encümen-i Dâniş'in Kuruluşu ve Faaliyetleri 9

Kuruluşu 10

İçtüzüğü 16

Encümen'in Dahili (Aslî) ve Harici Üyeleri 19

Abbas Hilmi Paşa'nın Mısırlı Üyelere İzin Vermemesi 24

Encümen'in Açılışı ve Türkçe Vurgusu 27

Encümen'in Smithsonian Enstitüsü ve American Oriental Society ile İlişkileri 31

Encümen'in Önemini Kaybetmesi 35

Encümen-i Dâniş'in Telif ve Tercüme Faaliyetleri 37

Değerlendirme ve Sonuç 43

Ekler

1. Encümen-i Dâniş'i Gündeme Getiren Meclis-i Muvakkat'in Tarihsiz Mazbatası 47
2. Encümen-i Dâniş'in Kurulmasına Dair Sultan Abdülmecid'in İradesi 53
3. Encümen-i Dâniş'in İçtüzüğü 57
4. Encümen-i Dâniş'in Dahili ve Harici Üyelerini Gösterir Ruus Defteri 63
5. Ahmed Cevdet Paşa'nın Kaleme Alıp İkinci Başkan Hayrullah Efendi'nin Okuduğu Encümen'in Açılış Nutku 67
6. Mısır Valisi Abbas Hilmi Paşa'nın Encümen'in Harici Üyeliğine Seçilenlere İzin Vermediğine Dair İstanbul'a Yazdığı Yazı 71
7. Ruusların Geri Alınmasına Dair Mustafa Reşid Paşa'nın Arzı ve Sultan Abdülmecid'in İradesi 75
8. Müderris Ziver Efendi'nin Encümen-i Dâniş'in Kuruluşuna Düştüğü Tarih 77

Kaynakça 78

Dizin 81

TAKDİM

Geçmişi bilmek; birey, kuruluş ve toplumlar için kendini, bugünü ve durumu iyi değerlendirmek ve geleceği tasarlamak bakımından önemli bir husustur. Bu durum, Ülkemizin tüm bilim alanlarını kapsayan ulusal bilimler akademisi olan TÜBA açısından da geçerlidir. TÜBA, her ne kadar oldukça geç bir tarihte, 1993 yılında kurulmuş olsa da, ülkemizde benzer kuruluş ve deneyimlerin daha eski tarihlerde varolduğu, sıkça dile getirilen bir vakıadır. Bu bağlamda, medeniyet havzamızda ve ülkemizde çok daha eski tarihlerde benzer oluşumlar ve deneyimler olmakla birlikte, 1851'de Padişah Abdülmecid'in fermanıyla kurulan Encümen-i Daniş'in günümüzdeki anlamıyla "ilk Türk akademisi" olduğu görüşü yaygındır.

Encümen-i Daniş; günümüze göre bazı farklılıklar gösterse de amaçları, oluşum ve işleyişi, üyelik yapısı ve faaliyetleri açısından akademi özelliklerine sahip bir kuruluştur. Darulfünun (Üniversite) için çeşitli alanlarda ihtiyaç duyulan telif ve tercüme ders kitaplarının hazırlanması, Encümen'in önemli bir amacıdır. Dahilî ve Haricî şeklinde ikiye ayrılan üyelerin dil, bilimsel ve entelektüel yeterlilikler bakımından yetkin "ilim ve irfan sahibi" kişiler olmasına özen gösterilmiştir. Üyeliğin iş ilişkisine dayalı bir görev değil onursal bir statü veya paye olması ile başkanlık, toplantı, ödüller vb. ile ilgili düzenlemeler de halen geçerli olan akademi anlayışıyla büyük oranda uyuşmaktadır.

İlk Türk akademisi olarak kabul edilen ve 1861'e kadar varlığını sürdüren Encümen-i Dâniş'le ilgili gerçeklerin ortaya konulması, eksik olduğu değerlendirilen tarihimize ilişkin genel bilgi ve irtibatımızın geliştirilmesine katkı yanında Türk akademi tecrübesinin bilinmesi ve bu meyanda gelenek inşa ve geliştirme çabalarına katkı bakımından da önemli görülmektedir.

TÜBA aslî üyemiz Prof. Dr. Ali Akyıldız tarafından tarihî belgelere dayalı olarak hazırlanan **"İlk Türk Akademisi Encümen-i Dâniş'in Kuruluşu ve Faaliyetleri (1851-1862)"** başlıklı çalışmanın Türkiye'mizin bilimsel gelişimi ile TÜBA'nın geçmişi, bugünü ve geleceğine ilişkin bilgi ve anlayışımıza önemli katkısı olacağına inanıyoruz. Bu vesileyle, Ali Akyıldız Hoca'ya ve çalışmanın ortaya çıkmasında katkısı olan Akademi mensupları ile tüm paydaşlarımıza çok teşekkür ediyor, çalışmanın ilgili tüm paydaşlar için yararlı olmasını diliyorum.

Prof. Dr. Ahmet Cevat Acar
Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) Başkanı

Önsöz

Bu kitapçığın serüveni yaklaşık 25 yıl önce hazırlamış olduğum doktora tezine kadar dayanır. Tezde eğitimin modernleşmesi bahsinde bir başlık olarak yer alan Encümen-i Dâniş'in kuruluşu, dönemin literatürü ve arşiv belgeleri ışığında incelenmişti. Aradan geçen çeyrek yüzyılda konuyla ilgili oluşan yeni literatür, Encümen'in kuruluş meselelerine katkıda bulunmaktan ziyade, faaliyetleri sonucunda kaleme alındığı veya tercüme edildiği ve kimi basılı kimi yazma olarak kütüphanelerde yer aldığı hâlde bu güne kadar Encümen'le irtibatı kurulamayan bazı eserlerin ortaya çıkarılması noktasında yoğunlaşır. Daha açık bir ifadeyle, zaman içerisinde Encümen'in esas kuruluş amacını oluşturan Darülfünun için telif ve tercüme eserler hazırlama hedefine yönelik faaliyetler biraz daha gün ışığına kavuşturulmuş olur. Bununla birlikte Encümen'in faaliyetleriyle ilgili mevcut bilgilerimizin zamanla yapılacak yeni çalışmalarla daha da zenginleşeceği açıktır.

Bu küçük çalışmayla, Encümen'in kuruluşu ve yapısıyla ilgili mevcut birikimimize önemli sayılabilecek katkıların yapıldığı ifade edilebilir. Bunlar, ana hatlarıyla Encümen'in üye sayısı, dahili ve harici üyelerin kimlikleri, *American Oriental Society* ve Washington'da faaliyet gösteren Smithsonian Enstitüsü ile Encümen arasındaki ilişkiler, Encümen'in üyeleri ve üyeliğe atanma tarihlerinin kaydedildiği *ruus defteri*nin ilk defa ortaya çıkarılması gibi konularda yoğunlaşır. Özellikle Encümen'in harici üyeleriyle ilgili bugüne kadar hiç bir eleştiriye tabi tutulmaksızın doğru olarak kabul edilen *Takvim-i Vekayi*'de yayımlanan listenin hayli problemli olduğunun ifade edilmesi gerekir. Hem kuruluş belgesindeki,[1] hem *Takvim-i Vekayi*'deki ve hem de ilk defa bu kitapta gündeme getirip metnini ekte verdiğimiz *ruus defteri*ndeki üye listeleri sorunludur. Her üç listedeki verilerin problemleri ortaya konulduktan sonra kitapçıkta yeni bir üye listesi önerildiği gibi, bu yeni liste, üyelerle ilgili günümüze kadar doğru kabul edilen veri tablosunu da önemli ölçüde değiştirdi. Bununla birlikte ileride ortaya çıkabilecek yeni verilerin bu tabloyu daha da netleştireceği muhakkaktır.

Kitapçığın ekler kısmında verilen belge transliterasyonlarında vesikalarda görülen eksiklikleri tamamlamak ve anlam bütünlüğünü sağlamak amacıyla yapılan müdahaleler köşeli parantez [ ] içerisinde gösterildi.

1 İ.MVL, 208/6740.

Biri Ankara'da diğeri de İstanbul'da olmak üzere Encümen-i Dâniş'in kuruluşu ve faaliyetleriyle ilgili Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) bünyesinde vermiş olduğum iki konferans, konuyu yeniden ele alıp doktora tezindeki metinleri daha da geliştirmemize imkân sağladı. Bununla birlikte TÜBA başkanı Prof. Dr. Ahmet Cevat Acar ve başkan yardımcısı Prof. Dr. Ahmet Nuri Yurdusev'in ısrar ve teşvikleri olmasaydı, bu kitapçığın uzun bir süre daha taslak hâlinde kalacağını itiraf etmemiz gerekir. Dolayısıyla bu anlamda yapmış oldukları katkılar ve şahsıma karşı duydukları güven için her iki meslektaşıma; Kastamonu Naibi Ziver Efendi'nin Encümen-i Dâniş'in kuruluşuna tarih düştüğü şiirini kontrol eden Prof. Dr. Orhan Bilgin'e; konuyla ilgili arşivde rastladıkları belgelerden beni haberdar eden öğrenci ve meslektaşlarım Kübra Fettahoğlu, Yener Bayar, Sinan Kaya, Hasan Ali Çakmak, Mehmet Akbulut ve Cengiz Yolcu'ya teşekkür ederim. Her zaman olduğu gibi, nihai teşekkür, yıllardır yaptığım yoğun çalışmaların yükünü çeken sabırlı ve fedakâr eşim Semra ile çocuklarım Âmil Alper ve Zeynep Aybike'ye.

Nisan 2018, Küçükyalı
Ali Akyıldız

Encümen-i Dâniş'in Kuruluşu ve Faaliyetleri

" Nedim-i bendene ferman buyurduğun tahrir
Hudaya şükr ki irdi hitâma sultânım
Kusurı var ise afvınla eyleyüp tekmil
Ne denlû eksik ise tut tamama sultânım"
Nedim[2]

Bu kitapçıkta, konuyla ilgili kalem oynatan bilim adamlarının büyük bir kısmının ilk Türk akademisi olarak nitelendirdikleri Encümen-i Dâniş'in kuruluşu ve faaliyetleri, yeni veriler ile literatür ışığında değerlendirilmeye çalışılacaktır. Bilim akademilerinin kurulma serüveninin bazı Avrupa ülkelerinde 17. yüzyılın ikinci çeyreğine kadar indiği bilinmektedir. Akademilerin kuruluşuyla ilgili biri devletin ve diğeri de sivil inisiyatifin öncülüğünde olmak üzere iki ana teşekkül tarzının var olduğu anlaşılıyor. Nitekim Fransa'da 1635'te kurulan Fransız Akademisi (*Académie Française*) ve 1666'da kurulan Bilimler Akademisi (*Académie des Sciences*) ile Rusya'da 1727'de teşkil edilen St. Petersburg Akademisi, devletin destek ve öncülüğünde; 1662'de İngiltere'de oluşturulan *Royal Society* ile 1710'da İsveç'te kurulan *Collegium Curiosorum* da sivil iradeyle kurulan akademilere örnek olarak verilebilir.[3] Bu bilgiler ışığında, gelişmiş Avrupa devletlerinde akademinin yüzyıllara dayanan köklü bir geleneğe sahip olduğu ifade edilebilir.

Osmanlı Devleti'nde de ilmi anlamda bazı oluşumlardan söz edilebilirse de bunların kurumsallaşıp kalıcı bir hâle gelemedikleri görülüyor. Nitekim Sadrazam Nevşehirli Damad İbrahim Paşa'nın himayesi altında 1720'den itibaren küçük hacimli eserlerin, şahıslar; birçok ciltten oluşan

[2] Şair Nedim'in tercüme için kendisine havale edilen Müneccimbaşı Ahmed Dede'nin Arapça kaleme aldığı *Câmiü'd-düvel* isimli eserinin tercümesinin Mayıs 1730'da tamamlanması vesilesiyle yazdığı şiir (İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/1, Ankara 1982, s. 154-55).

[3] Lars Engwall, "From Collegium Curiosorum to Royal Society", *Scholars in Action: Past-Present-Future*, ed. Lars Engwall, Uppsala 2012, s. 17-27. Ayrıca, Fransız akademileri (Orhan F. Köprülü, "Fransız Akademileri", s. 68-70), Alman akademileri (Ahmet Temir, "Alman Akademileri", s. 71-76), Macar akademisi (L. Rasonyi, "Macar Bilimler Akademisi", s. 77-81), Japon akademisi (H. İnalcık, "Akademi Nedir, Türk Akademisi Nasıl Kurulmalıdır, Bir Örnek: Japon Akademisi", s. 86-95) ve Rusya akademisi (Ahmet Temir, "Rusya Bilimler Akademisi'nin Kuruluş Devri ve Bugünkü Durumu Üzerine", s. 96-100) için *Türk Kültürü* dergisinin Akademi Sayısı'na (Sayı 67, Mayıs 1968) bakılabilir.

büyük eserlerin ise 45 kişiye varan heyetler tarafından Arapça, Grekçe, Farsça, Almanca ve Latince'den Arapça ve çoğunluğunun da Türkçe'ye çevrildiği yoğun tercüme faaliyetleri bu bağlamda değerlendirilebilir. Heyetin içerisinde yer alan âlimlerin "erbâb-ı dâniş ü irfân", yani ilim ve irfan sahibi şeklinde tanımlanmaları[4] ve daha sonra 1851'de âlimlerin oluşturduğu birlikteliğe de "Encümen-i Dâniş" isminin verilmesi, anlamlıdır. Tarih, felsefe, kartoğrafya ve Tıp alanlarında önemli eserler tercüme edilmesine rağmen, bu faaliyetlerin kalıcı olamadığı, akademi tarzı bir üst örgütlenme biçimine dönüşemediği ve Nevşehirli İbrahim Paşa'nın iktidarı kaybedip öldürülmesinin ardından da sonlandırıldığı anlaşılıyor.

Bu bağlamda değerlendirilebilecek diğer bir girişim de literatürde *Beşiktaş Cemiyet-i İlmiyyesi* olarak şöhret bulduğu hâlde son yapılan çalışmalarla grubu oluşturanların böyle bir ismi kullanmadıkları ortaya çıkan *Beşiktaş ulema grubu*nun faaliyetleridir. 1797'den itibaren üç yıl Londra sefirliği yapmış olan İsmail Ferruh Efendi, tarihçi ve hekim Şânizade Ataullah Efendi, Melekpaşazade Abdülkadir Efendi, Kethüdazâde Ârif Efendi ve Fehim Efendi gibi, Doğu ve Batı kültürünü tanıyıp Avrupa dillerini bilen devrinin iyi yetişmiş önde gelen aydınlarından oluşan grubun üyeleri, İsmail Ferruh Efendi'nin Ortaköy'deki sahilhanesinde zaman zaman bir araya gelerek ilmi bahislerde bulunup meraklılarına ücretsiz dersler verirlerdi.[5] İlgileri olmadığı hâlde 1826'dan sonra Bektaşilikle suçlanıp İstanbul'dan uzaklaştırılan bu aydınların kurdukları birlikteliği, akademiden ziyade ortak anlayış ve değerleri paylaşan insanların oluşturdukları gönüllü bir girişim ve bir fikir kulübü olarak değerlendirmek daha doğru olur.

Kuruluşu

Esas inceleme konumuz olan Encümen-i Dâniş, söz konusu iki teşkil tarzından devlet eliyle kurulan akademiler kategorisine girer. Aşağıda açıklanacağı gibi, bunun en önemli nedeni Osmanlı aydın ve bilim adamlarının bir yandan ilmi çalışmalarını ve diğer yandan da bürokratik görevlerini sürdürmeleri, daha açık bir ifadeyle, memur aydın veya bürokrat aydın olmaları keyfiyetidir. Akademinin oluşturulmasındaki devletin rolü de bu bağlamda değerlendirilmelidir. Bazı uluslararası akademiler de bu durumun farkında oldukları için dönemin önemli bürokrat aydınlarını kendi üyeliklerine kabul etmişlerdi.

---

4 Kurulan tercüme heyetlerinde yer alan kişiler ve çevrilen eserler konusunda geniş bilgi için bkz. İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, s. 152-155; Salim Aydüz, "Lâle Devri'nde Yapılan İlmî Faaliyetler", *Divan*, Sayı 3, İstanbul 1997, s. 143-170.

5 Ekmeleddin İhsanoğlu, "19. Asrın Başlarında -Tanzimat Öncesi- Kültür ve Eğitim Hayatı ve Beşiktaş Cemiyet-i İlmiyesi Olarak Bilinen Ulema Grubunun Buradaki Yeri", *Osmanlı İlmî ve Meslekî Cemiyetleri*, İstanbul 1987, s. 43-74.

İstanbul'da bir Encümen-i Dâniş kurma fikrinin gündeme geldiği 1840'ların ortalarında denk gelen bir olay, Encümen'in teşkilinde öncü bir rol üstlenen Mustafa Reşid Paşa'nın bürokraside ve ülkenin modernizasyonu bağlamında yaptıklarının dönemin akademik çevrelerinin dikkatini çektiğini ve akademi düşüncesinin Reşid Paşa'ya hiç de yabancı olmadığını ortaya koyar. Osmanlı Devleti'nin yeniden yapılandırılmasındaki (*sivilizasyon*) rol ve çabalarını göz önünde bulunduran Belçika Arkeoloji Akademisi (Académie d'Archéologie de Belgique), Sadrazam Mustafa Reşid Paşa'yı şeref üyeliğine seçer; ayrıca, üyelik beratı, üyelerden birinin hazırladığı üç madalya ile Akademi'nin o zamana kadar bastırdığı kitapları kendisine takdim etmekle Akademi üyesi ve aynı zamanda Belçika sefareti başkâtibi olan Eugène de Kerckhove'u görevlendirir.[6] Akademi'nin 1853 yılı salnamesinden Mustafa Reşid Paşa'nın yanı sıra, Âli Paşa'nın da şeref üyeleri arasında görülmesi, Paşa'nın üyeliği kabul ettiğini ve süreçte her hangi bir sorun yaşanmadığını göstermektedir.[7]

Bu dönemin bürokrat aydınlarının uluslararası akademilerle ilişkilerini gösteren diğer bir örnek de Keçecizade Mehmed Fuad Efendi ile Safvet Mehmed Esad Efendi'nin 1850 yılında *American Oriental Society*'nin şeref üyeliğine seçilmiş olmalarıdır.[8] Bu örnekler dönemin bürokrat aydınlarının uluslararası akademilerle ilgili bilgilerinin ve uluslararası bilimsel mahfillerle ciddi ilişkilerinin olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Bu kitapçığın esas konusunu oluşturan Encümen-i Dâniş'in kurulmasıyla ilgili fikir ve çalışmalar esas itibariyle 1845 yılına kadar indirilebilir. 13 Ocak 1845'te Bâbıâli'ye yaptığı geleneksel ziyaret esnasında ülkede askeri reformlar dışındaki yeniliklerin yolunda gitmediğini ve yapılmakta olan reformların önünde engel olarak gördüğü cehaletin ortadan kaldırılabilmesi için yeni okulların açılması gerektiğini belirten Sultan Abdülmecid, hükümeti sert bir dille eleştirerek reformların başarısıyla eğitim arasındaki doğrudan ilişkiye dikkat çeker. Hükümet 1 Mart 1845'te mahalle mektepleri ve genel olarak da eğitimi düzenlemek amacıyla bir *Meclis-i Muvakkat*, yani geçici bir komisyon kurarak bu eleştiriye cevap verir. Meclis, yaptığı çalışmalar neticesinde biri eğitimin temelini teşkil eden sıbyan mekteplerinin düzenlenmesine, biri orta dereceli okulları

6 9 Kasım 1846, HR.TO, 169/10.

7 *Annales de Académie d'Archéologie de Belgique*, Tome Dixième, Anvers 1853, s. 17, 25, 31.

8 M. Alper Yalçınkaya, *Learned Patriots, Debating Science, State, and Society in the Nineteenth-Century Ottoman Empire*, The University of Chicago Press, Chicago 2015, s. 63.

Belçika Arkeoloji Akademisi'nin Sadrazam Mustafa Reşid Paşa'yı şeref üyeliğine seçtiğine dair Akademi üyesi ve Belçika sefareti başkâtibi Eugène de Kerckhove'un Reşid Paşa'ya gönderdiği mektubun ilk ve son sayfası (HR.TO, 169/10, lef 2).

oluşturmak üzere rüşdiye mekteplerinin açılmasına ve diğeri de yüksek ilimlerin (*ulûm-ı âliyye*) okutulacağı bir *Darülfünun'*un (üniversite), kurulmasına yönelik üç önemli rapor hazırlar.

Meclis-i Muvakkat'in en dikkat çekici önerilerinden biri de açılması kararlaştırılan üniversitede okutulacak ders kitaplarıyla halkın ihtiyaç duyduğu telif ve tercüme eserleri hazırlaması için *Encümen-i Dâniş* adlı bir ilim heyetinin oluşturulmasıydı. Darülfünun binasının tamamlanmasından sonra faaliyete geçirilmesi düşünülen Encümen'in üyeliğinin bir görevden ziyade bir şeref payesi olması; diğer bir ifadeyle, bu görevin üyelere maddi bir kazanç değil, bir statü ve onur sağlaması tasarlanır. Encümen'in bir başkanın yanı sıra 20'si dahili (aslî) ve 20'si de harici olmak üzere toplam 40 üyeden oluşturulması gerektiği yönünde görüş bildiren geçici komisyon, ayrıca, harici üyelerin yazdığı kitapların Türkçesini düzeltmekle görevli iki üyenin musahhih ve yazışmaları yürütmek üzere de bir kâtibin görevlendirilmesini karara bağlar.[9]

1846 yılında Meclis-i Muvakkat'in yerine kurulan Meclis-i Maarif-i Umumiye,[10] komisyonun hazırlamış olduğu tarihsiz mazbatayı yeniden gözden geçirerek önerilerinin bazılarında esaslı değişiklikler yapar. Komisyonun önerdiği Dârülfünun binalarının tamamlanmasına kadar geçecek olan zamanı vakit kaybı olarak değerlendiren meclis, Encümen'in hemen kurularak kitap tercüme ve telifine başlaması ve böylece Dârülfünun binası tamamlanınca burada okutulacak kitapların da hazır hâle getirilmesi gerektiğini belirtir.

Meclisin yaptığı ikinci önemli değişiklik önerisi, Encümen'in üye sayısı konusunda olur. Sayının fazla olmasının farklı bilim ve dillerde uzman bilim adamlarını biraraya getireceği ve bütün ilim dallarının mümkün mertebe Encümen'de temsil edileceği düşüncesinden hareketle dahili üye sayısının 40'a çıkarılmasını ve haberleşerek Encümen'e katkı yapacak olan harici üye sayısının ise sınırsız olmasını teklif eder. Bu düşüncelerini gerekçelendirirken kullandığı argümanlar son derece önemli olup aynen Rudyard Kipling gibi, Doğu ve Batı'yı iki ayrı kategori olarak ele alır. Üyelerin her birinin bir bilimde uzman ve Arapça, Farsça ve Avrupa dillerinden tercüme ve telif edebilir düzeyde olmaları ve "zü'l-ciheteyn",

---

[9] Meclis, Encümen üyeliğine atanacak kişilerin listesini de sunmuş olmasına rağmen maalesef bu ilk listenin içeriğine vâkıf değiliz (İ.MVL, 208/6740, lef 1). Bu vesikanın yayınlanmış şekli için bkz. Kenan Akyüz, *Encümen-i Dâniş*, Ankara 1975, s. 32-35. Mazbatanın metni için Ek 1'e bakınız.

[10] Bu meclisin kuruluşu ve faaliyetleri için bkz. Ali Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform*, İstanbul 1993, s. 228 vd.

yani her iki dünyanın (Doğu ile Batı) sahip olduğu birikime nüfuz edebilmeleri; aynı şekilde meclis başkanının da üyelerden daha donanımlı ve her iki dünyayı kavrayabilecek bir düzeyde olması öngörülür. Bununla birlikte, bu donanıma sahip bir başkan adayının her zaman bulunamayabileceği gerçeğinden hareketle, meclise, biri Doğu ve diğeri de Batı dil ve bilimlerinde uzman olan iki başkanın atanmasının gereği söz konusu edilir. Böylece bu teklifle, hem başkanlık makamının her iki dünyayı da kapsayacak bir birikim ve donanımda olma beklentisi karşılanır hem de bu hayalin gerçekleşmesi daha rasyonel bir temele oturtulmuş olur.

Meclis, ayrıca, geçici komisyonun, iki düzeltmenin (*musahhih*) daimi olarak görevlendirilmesi yönündeki önerisini de fazla iş düşmeyeceği gerekçesiyle lüzumsuz bulur; onun yerine Türkçe yönünden düzeltilmesi gereken bir eser geldiğinde üyelerden birinin gönüllü olarak bu işi üstlenmesini ve devlet dairelerinden seçilecek iki kâtibin maaş almaksızın gönüllü olarak Encümen'in yazışmalarını yürütmesini teklif eder. Böyle prestijli bir görev için gönüllü birçok kâtibin bulunabileceği kanaatini taşıyan meclis üyeleri, bu şekilde yeni bir masraf kapısı açılmaksızın kurulabilecek olan bir Encümen yapısı önermiş olur.

Meclis-i Maarif'in diğer bir teklifi de, Encümen'in, Sultan Abdülmecid'in annesi Bezmiâlem Valide Sultan'ın inşa ettirmiş olduğu Darülmaarif isimli mektepte kendisine tahsis edilecek bir odada vakit geçirmeksizin çalışmalarına başlamasıydı. Meclisin yaptığı bütün bu öneriler, bu dönem reformlarının belirleyicisi ve denetleyicisi olan Meclis-i Vâlâ tarafından uygun bulunduktan ve Şeyhülislâm Ârif Hikmet Beyefendi'nin olumlu görüşü alındıktan sonra 15 Nisan 1851 tarihli padişah iradesiyle onaylanarak Şeyhülislâm Ataullah Efendizâde Mehmed Şerif Efendi Encümen'in birinci ve Meclis-i Maarif-i Umumiye üyesi Hayrullah Efendi de ikinci başkanlığına getirilir; ayrıca, hükümetin telif ve tercüme işleri için ayırmış olduğu senelik 50.000 kuruşluk fon da eser telif ve tercüme edenlere teşvik ödülü olmak üzere Encümen'e tahsis edilir[11] ve böylece Encümen-i Dâniş resmen kurulmuş olur.

---

[11] 11 Şubat 1851 (19 Rebiülahir 1267), İ.MVL, 208/6740; A.MKT.NZD, 34/60; 1 Şaban 1267, *Takvim-i Vekayi*, nr. 449, s. 2; Cevdet Paşa, *Tezâkir* 40, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1967, s. 47-52; K. Akyüz, *Encümen-i Dâniş*, s. 36-39, 44-49; *Muharrerât-ı Nâdire*, Ty., III, 102-106; Bernard Lewis, "Andjuman", *EI*, New Edition, Leiden 1960, I, 505. Mahmud Şâkir Ülkütaşır, yanlış olarak kuruluş tarihini 26 Mayıs 1851 (25 Receb 1267) olarak verir ("Encümen-i Dâniş", *Aylık Ansiklopedi*, Yeni Seri, nr. 10, Nisan 1950, s. 113; Aynı mlf., "Encümen-i Dâniş, İlk Türk Akademisi", *Akademi Dergisi*, İstanbul 1946, I/6, s. 17). İradenin metni için Ek 2'ye bakınız.

Şeyhülislâm Ârif Hikmet Beyefendi'nin Encümen'in kurulmasıyla ilgili fikrini soran Sadrazam Mustafa Reşid Paşa'ya verdiği cevap (İ.MVL, 208/6740, lef 6).

İçtüzüğü

Encümen'in görevleri, üye seçimi, üyelerde aranan özellikler ve eser sahiplerinin ödüllendirilmesi gibi konuları içeren 11 Şubat 1851 tarihli içtüzüğe göre, boşalan aslî üyenin yerine önerilen harici üyeler hakkında Encümen genel kuruluna bilgi verildikten sonra yapılan gizli oylamanın sonucu Meclis-i Maarif'e bildirilir; daha sonra padişahın onayıyla birlikte üyelik süreci tamamlanırdı. Meclis-i Maarif, başkanlıklardan birinin bir şekilde boşalması durumunda dahilî üyelerden birini başkan adayı olarak belirler; aday, padişah tarafından da uygun bulunursa başkan olarak atanırdı. Başka bir göreve tayin edilen üyenin üyeliği üzerinde kalırdı; ancak, başkanlardan biri riyaset görevini engelleyecek bir göreve getirilir veya taşraya atanırsa Encümen üyeliği devam etmek kaydıyla yerine dahilî üyelerden biri Meclis-i Maarif tarafından başkan adayı olarak belirlenip padişahın onayına sunulurdu. Haricî üyeler ise Meclis veya Encümen başkanlarının teklifi üzerine Encümen'ce seçilir; daha sonra hiyerarşik prosedürden geçirilerek iradeyle atamaları yapılırdı. Başkanların tayinleri berat, üyelerinki ise ruus ile olurdu.

Dahili üyelerden Encümen toplantılarına katılarak harici üyelerden ise haberleşme ve yazışma yoluyla katkı yapmaları beklenirdi. Harici üyelerin Türkçe bilme zorunluluğu yoktu; hazırlayacakları rapor veya kitapları herhangi bir dilde Encümen'e göndermek suretiyle kendilerinden yararlanılması planlanır. Dahili üyelikte ise bir bilim dalında yetkin veya bir lisana vakıf olma ve herhangi bir dilden tercüme yapabilecek derecede Türkçe bilme şartı vardı; ancak, bir dilde veya bilimde uzman olanlar Türkçe kitabetleri iyi olmasa bile Encümen'e üye olabilirlerdi. Encümen başkanlarından birinin Arapça ve Farsça'da, yani Doğu dillerinde; diğerinin ise Batı dilleri ile bilimlerinde yetkin ve kesinlikle Meclis-i Maarif-i Umumiye üyesi olması gerekirdi.

İçtüzükte Encümen'in inceleyeceği konu ve eserlerin tespit şekli de ayrıntılı olarak belirlenmişti. Meclis-i Maarif, yazılmasını veya tercüme edilmesini istediği bir kitapla ilgili olarak Encümen'i veya Encümen, meclisin iznini alarak yine aynı şekilde kitap telif ve tercümesiyle üyelerden birini görevlendirebilirdi. Encümen, üyelerinin bilimin gelişmesiyle ilgili yazılı veya sözlü tasarılarını müzakere edip bir tutanakla Meclis-i Maarif'e sunmakla mükellefti. Eser tercüme veya telif siparişi, başkanın aslî üyelere konuyla ilgili birkaç sayfalık bir örnek metin yazdırmasının

ardından Encümen'de yapılacak oylama sonucunda bunlardan birinin oy çokluğuyla seçilmesi suretiyle gerçekleştirilirdi. Öte yandan harici üyelerden veya taşrada görevlendirilmiş olan dahili üyelerden, bulundukları yerlerde gördükleri kayda değer şeyleri yazılı olarak Encümen'e bildirmeleri beklenirdi. Encümen'in kuruluş amacı, her ne kadar sade bir Türkçe ile eserler yazdırılmasını sağlamak olsa bile edebi değeri yüksek eserlerin kabul edilmesi de içtüzük gereğiydi.

Encümen, kitap telif ve tercüme ettirebilmek veya tercüme ve telif ettirdiği eserleri bastırabilmek için Meclis-i Maarif'in onayını almak zorundaydı. Encümen'in toplanabilmesi için aslî (dahili) üyelerin üçte birinin olması yeterliydi. Aslî üyelerin Encümen toplantılarına katılmaları zorunlu olup geçerli mazereti olmadığı halde bir sene devamsızlık edenler üyelikten çıkarılırdı. Encümen, normalde her ayın ilk Cumartesi günü, işler yoğun olduğunda on beş günde veya hafta bir, önemli bir durum ortaya çıktığında ise herhangi bir zamanda olağanüstü olarak toplanabilirdi.

Eser sahiplerinin ne şekilde ödüllendirileceği de içtüzükte ayrıntılı bir biçimde belirlenmiş olup ödüller üç derece üzerinden değerlendirilirdi. Bir görevlendirme olmaksızın yazıldığı veya tercüme edildiği ve faydalı olduğu anlaşılan eserler, üçüncü, yani en düşük düzeyi; bir görevlendirme sonucunda veya tanınmış kişilerin kendiliğinden tercüme veya telif ettiği beğenilen eserler, ikinci dereceyi ve bilime veya ülke kültürüne yararlı olan eserler de birinci dereceyi teşkil ederdi. Üçüncü dereceye giren eser sahiplerine ya eserin gelirinin verilmesi veya kendisine belli bir telif ücreti takdir edilip kitaptan kazanılan gelirin "maarif-i umumiyye tahsisatı"na aktarılması; ikinci dereceye giren eser sahiplerine üçüncü derecedeki şartların yanı sıra, *levha-i imtiyaz* adıyla Encümen nezdinde bulundurulan şeref kitabesine isminin yazılması; birinci derecede eser verenlere ise üçüncü ve ikinci derecenin imtiyazlarının yanında, bir de madalya verilmesi kararlaştırılır. Ödüllendirme şartları açısından aslî ve harici üyeler arasında her hangi bir fark yoktu. Encümen'in ödüllendirmeyle ilgili aldığı kararlar bir mazbata ile Meclis-i Maarif'e sunulur ve padişahın onayından sonra yürürlüğe girerdi.[12]

---

[12] 11 Şubat 1851 (9 Rebiülâhir 1267), İ.MVL, 208/6740; 1 Şaban 1267, *Takvim-i Vekayi*, nr. 449; K. Akyüz, *Encümen-i Dâniş*, s. 51-57; Mithat Sertoğlu, "Türkiye'de İlk İlimler Akademisi, Encümen-i Dâniş", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sayı 64, (Ocak 1973), s. 14-15. İçtüzüğün metni için Ek 3'e bakınız.

İ. DH 247/15100

1

Kavaid-i Osmaniye'yi Fransızca'ya çevirip basmak isteyen Sahak Abro'ya ruhsat verilmesine dair Encümen'in mazbatası ve altında Meclis-i Maarif'in onayını içeren mazbata zeyli (İ.DH, 247/15100, lef 1).

Encümen'in Dahili (Aslî) ve Harici Üyeleri

Encümen-i Dâniş'in dahili üyeleri ile ilgili kaynaklarda fazla bir sorun olmamasına rağmen, harici üyeler için durum böyle değildir; harici üyelerin sayısı ve kimlerden oluştuğu hususu önemli bir problem olmasına rağmen konuyla ilgili kalem oynatanların bugüne kadar bu sorunu fark etmemeleri ilginçtir. Sorun, konuyla alâkalı belgelerin farklı veriler sunmasından kaynaklanmaktadır. Üyelerin kimliği ve sayısıyla ilgili biri Encümen'in kuruluşuna dair iradenin[13] ekinde bulunan ve diğeri de devletin resmi gazetesi *Takvim-i Vekayi*'de yayımlanan olmak üzere, yakın zamana kadar elimizde iki liste mevcuttu. Yeni tespit edip ilk defa bu kitapçıkta kullandığımız ve verilerini ekte tablolaştırdığımız Encümen-i Dâniş'in başkan ve üyelerinin kayıtlı olduğu *ruus defteri*, yeni bir liste olarak ortaya çıkarsa da, bu defter, mevcut karışıklığın çözümüne katkı sunmaktan ziyade, durumu daha da sorunlu bir hâle getirir. Zira, defterin içerdiği veriler diğer iki kaynakla ciddi farklılıklar göstermektedir.

Bu sorunla ilgili kamuoyuna duyurulmuş olduğu için daha sağlıklı olabileceğini düşündüğümüz *Takvim-i Vekayi*'de yayımlanan üye listesini esas alarak diğer veri ve ihtimallerin değerlendirilmesi şeklinde bir yöntemi benimsedik. Dahili üyelerden olup hem gazetede hem kuruluş belgesinde yer almasına rağmen, *ruus defteri*nde zikredilmeyen tek isim, Dâr-ı Şûra-yı Askeri Üyesi İbrahim Paşa'dır. Ancak bu durumda *ruus defteri*ndeki dahili üye sayısı 39'da kaldığı için İbrahim Paşa'nın adının bir şekilde deftere kaydedilmemiş olduğu anlaşılıyor. Bu *ruus defteri*ndeki eksiklik bir istisna değildir; zira, aşağıda açıklanacağı üzere, harici üyeliğe atandığı kesin olarak bilinen isimlerden 14'ünün adı da bu *ruus defteri*nde geçmemektedir. Oysa, normalde göreve getirilen her devlet memurunun ismi ile atanma tarihinin kayıtlı olduğu ruus defterleri Osmanlı bürokrasisi için önemli ve en güvenilir kaynaklardan biridir. Dolayısıyla sorun bu dönemde klasik bürokratik yapıdan modern bürokrasiye geçerken yaşanan tereddüt ve kaostan kaynaklanmış ve atanan üyelerin deftere kaydında bazı ihmal ve gevşeklikler yaşanmış olabilir.

Bu açıklamaların ışığında Encümen-i Dâniş'in aslî (dahilî) üyelerinin şu isimlerden oluştuğu bir yerde kesinlik kazanmış olur: Sadrazam Mustafa Reşid Paşa, Şeyhülislâm Ârif Hikmet Beyefendi, Serasker Mehmed Rüşdi Paşa, Meclis-i Vâlâ Başkanı Mehmed Sadık Rifat Paşa, Hari-

[13] İ.MVL, 208/6740.

انجمن دانشك اعضای داخلیه‌سی

اعضای خارجیه‌سی

İ.MVL. 208/6740

2

Encümen'in dahili ve harici üyeleri gösterir liste (İ.MVL, 208/6740, lef 2).

ciye Nazırı Mehmed Emin Âli Paşa, Arabistan Ordusu Müşiri Mehmed Emin Paşa, Ticaret Nazırı İsmail Paşa, Rumeli Müfettişi Abdurrahman Sami Paşa, Meclis-i Vâlâ Üyesi Yusuf Kâmil Paşa, Meclis-i Vâlâ Üyesi Meşrebzade Ârif Efendi, Meclis-i Vâlâ Üyesi Nakibüleşraf Tahsin Beyefendi, Dâr-ı Şûra-yı Askeri Üyesi Rüşdi Molla Efendi, Encümen Başkanı Ataullah Efendizade Şerif Efendi, Sadaret Müsteşarı Keçecizade Mehmed Fuad Efendi, Mekteb-i Tıbbiye Nazırı Ziver Efendi, Meclis-i Muhasebe-i Maliye Başkanı Lebib Efendi, Takvimhane Nazırı ve Vakanüvis Recai Efendi, Meclis-i Maarif Üyesi ve Encümen'in İkinci Başkanı Hayrullah Efendi, Ferik İbrahim Edhem Paşa, Dâr-ı Şûra-yı Askeri Üyesi İbrahim Paşa, İran sınırını belirlemekle görevli Mehmed Derviş Paşa, İlmiyeden Ömer Hüsam Efendi, Divan-ı Hümayun Tercümanı Emin Efendi, Mekâtib-i Umumiye Nazırı Ahmed Kemal Efendi, Âmedi Kalemi Halifesi Ahmed Celâl Beyefendi (Mustafa Reşid Paşa'nın oğlu), Âmedi Kalemi halifesi Ali Galip Beyefendi (Mustafa Reşid Paşa'nın oğlu), Ticaret Muavini Salih Efendi, Meclis-i Maarif Üyesi Abdüllatif Suphi Beyefendi, Mekke-i Mükerreme Payeli İlyas Efendi (Hekimbaşı Abdülhak Molla'nın ağabeyi), Âmedi Odası halifesi Tahir Beyefendi, Mütercim-i Evvel Nureddin Beyefendi, Tercüme Odası Halifesi ve Tahran Sefiri Ahmed Vefik Efendi, Dersaadet Ordusu Meclisi Üyesi Miralay Nureddin Bey, Beytülmal Kassamı Abdülaziz Efendi, Müneccimbaşı Osman Efendi, Meclis-i Maarif Üyesi Müderris Ali Fethi Efendi, Meclis-i Maarif Üyesi Müderris Ahmed Cevdet Efendi, Müderris Hoca Şâki Efendi, Mekâtib-i Umumiye Müfettişi Müderris Ahmed Hilmi Efendi ve Darülmuallimîn Farsça Hocası Tevfik Efendi.[14]

Encümen-i Dâniş'in harici üyelerinin durumu ise çok daha karışıktır. Çünkü bir yandan harici üyeliğe seçilip adları gazeteyle kamuoyuna açıklandığı hâlde, aşağıda izah edileceği üzere, Mısır Valisi Abbas Hilmi Paşa tarafından izin verilmeyen 11 Mısırlı âlimin durumu, diğer yandan ise harici üyeliğe atanmalarına rağmen, Thomas Xavier de Bianchi ve Joseph von Hammer-Purgstall gibi önemli bilim adamlarının da aralarında bulunduğu 14 kişinin isminin *ruus defteri*nde yer almaması, bu karışıklığın sebeplerini teşkil eder.

Bu durumda kamuoyuna açıklanan 11 Mısırlı üye çıkarıldığında Encümen'in harici üyeleri olarak geriye şu isimler kalır: Şeyhülharem-i

---

14 1 Şaban 1267, *Takvim-i Vekayi*, nr. 449, s. 4; İ.MVL, 208/6740, lef 2; A.d, nr. 2955, s. 1-9. Ruus defterinin içeriği için Ek 4'e bakınız.

Hazret-i Nebevî Davud Paşa, Kandiye Kaymakamı Veli Paşa, Meclis-i Nafıa Müftüsü Şâkir Efendi, İlmiyeden Nazif Molla Efendi, Müderris Emin Refii Efendi, Müderris Dağıstanlı Hüseyin Nazım Efendi, Sultanbeyazıd Rüşdiyesi Hocası Müderris Ahmed Reşid Efendi, Antakyalı Ömer Efendi, İstefanaki Bey, Kerame, Ermeni Logofeti Hoca Agop, James W. Redhouse, Postnik Aleko, Vasilaki, Joseph von Hammer-Purgstall, Tercüme Odası mütercimi Hoca Sahak Abro, Tiryaki Bogos, Tersane Tercümanı Oseb Vartan,[15] Hekim Edirneli İstefanaki, David Efendi, Beşiktaşlıoğlu Aleksandr ve Thomas Xavier de Bianchi.[16] Bu 22 kişilik harici üyelerden oluşan heyete, 19 Aralık 1852'de Tercüme Odası kâtiplerinden Abdülgaffar Enis Efendi ile Takvimhane'de görevli Aleko; 11 Mart 1855'te de Amerikalı Edward E. Salisbury ile Joseph Henry seçilir[17] ve böylece harici üye sayısı da 26'ya yükselmiş olur.

Harici üyelerle ilgili bir sorun da 15 Mayıs 1861'de üyeliğe atandığı hem irade hem de *ruus defteri* kaydında belirtilen Amerika Darülfünunu Rektörü Prof. Dr. Henry'nin kimliğidir. Belgelerde "Amerika Darülfünunu Reisi Profesör Mösyö Henry" olarak geçen bu şahıs[18] büyük bir ihtimalle Joseph Henry olmalıdır; zira, konuyla ilgili yaptığımız araştırmada o dönemde yaşamış ikinci bir Prof. Henry'ye rastlayamadık. Ancak eğer durum böyle ise yaklaşık beş yıl önce Encümen'in harici üyeliğine atanmış olan Joseph Henry için niçin ikinci bir atama daha yapılmıştır, sorusu açıkta kalıyor. Acaba birinci atamada bir şekilde bir sorun çıktığı için mi ikincisine gerek duyuldu, bilemiyoruz. Eğer öyle olsaydı ikinci atama belgelerinde bu konuyla ilgili bir açıklamanın veya ipucunun olması gerekirdi. Joseph Henry, beş yıl önce Encümen üyeliğine getirilirken ilgili iradede "Washington'da kâin darülfünunun hocası ve kâtibi Mösyö Henry" olarak tanımlanır.[19] Eğer Rektör Henry farklı bir kişi ise o zaman Encümen'in harici üyeliğine atanan son kişi o olmalıdır; zira, *ruus defteri*ndeki son kayıt ona aittir. Eğer, onun, Joseph Henry'den farklı bir kişi olduğu düşünülürse o zaman Encümen'in harici üye sayısını da 27 olarak kabul etmemiz gerekir.

---

15 "Bahriye tercümanı Encümen-i Dâniş a'zâ-yı hariciyyesinden Oseb Vartan'ın lisan-ı Türkî üzere Ermeni hurufatıyla bir aded gazete tab ü neşrine müsaade olunmasına dair..." (4 Ocak 1854/4 Rebiülâhir 1270, A.MKT.NZD, 106/83).

16 1 Şaban 1267, *Takvim-i Vekayi*, nr. 449, s. 4; İ.MVL, 208/6740, lef 2. *Ruus defteri*nde bu listeden sadece 8 kişinin ismi yer alır (*A.d*, nr. 2955, s. 44-48).

17 *A.d*, nr. 2955, s. 47-48.

18 İ.HR, 184/10237; *A.d*, nr. 2955, s. 48.

19 İ.HR, 118/5800; *A.d*, nr. 2955, s. 48.

Encümen'in harici üyeliğine atanan Joseph Henry ve Edward E. Salisbury'nin görev belgesi (ruus) (C.MF, 108/5361).

Belirtildiği gibi, içtüzük gereği vefat eden dahili üyenin yerine harici üyelerden biri Encümen'de yapılan oylamayla belirlenip padişahın onayına sunulurdu. Bilebildiğimiz kadarıyla bu ilkenin uygulamalı tek örneği şimdilik Arabistan Ordusu Müşiri Emin Paşa'dır. Emin Paşa'nın vefatı üzerine yerine Mühendishane-i Berri Arapça hocası ve harici üye Dağıstanlı Hüseyin Nazım Efendi getirilir.[20] Ancak Encümen'in ve Meclis-i Maarif'in uygun bulduğu üyelerin isimlerinin her zaman padişah tarafından onaylandığı da söylenemez. Nitekim Şeyhülharem Davud Paşa'nın vefatı üzerine harici üyelik için önerilen Kastamonu Naibi Müderris Ziver Efendi, Arapça ve diğer bazı dillerde yetkin olan Fransız Mösyö Kazmirski ile Fransa'nın İstanbul'daki sefareti tercümanı ve Arapça ve Farsça uzmanı olan Charles Henri Schefer'in üyelik tekliflerinin Sultan Abdülmecid'den geri döndüğünü biliyoruz.[21] İradede sadece bunların üyeliğe atanmasından "sarf-ı nazar" edilmesi istendiği ve gerekçeye dair bir açıklama yapılmayıp ipucu verilmediği için padişahın bu isimlere itiraz nedenini öğrenemiyoruz.

Abbas Hilmi Paşa'nın Mısırlı Üyelere İzin Vermemesi

Takvim-i Vekayi'de ve kuruluş belgesinde isimleri harici üye olarak ilân edilen 33 kişi arasında yer alan Edhem Paşa, Mehmed Kâni Paşa, Abdullah Paşa, Medrese-i Elsine Müdürü Rifaa Bey, Dramalı Ârif Bey, Ebussuud Efendi (Suriyeli, Muradizade), Alanyalı Mütercim Binbaşı Ahmed Efendi, Mühendis Mazhar Bey, Mühendis Behçet Bey, Kaymakam İsmet Bey ve Nisyan Bey isimli Mısırlı âlimlerle ilgili hiç hesapta olmayan bir sorunla karşılaşılır ve bu üyeler Kahire ile İstanbul arasında ciddi bir siyasi krizin konusu olur. Öte yandan Nisyan Bey dışındaki Mısırlı üyelerin isimleri ekte verilen *ruus defteri*nde de yer almaktadır.

1830'ların başlarında çıkıp uluslararası bir soruna dönüşen ve büyük devletlerin müdahale etmesiyle valilik irsen Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın çocuklarına bırakılarak merkezle olan bağları esnetilen Mısır'dan Encümen için seçilen harici üyelerin görevlerini belirtir ruuslarının gönderilmesi üzerine artık her konuyu tabiiyet-metbuiyet çerçevesinde ele alan ve siyasi sorunların iyice hassaslaştırdığı anlaşılan Mısır Valisi Abbas Hilmi Paşa, bu ilmi ve akademik konuyu yanlış değerlendirerek ve muhtemelen kazanmış olduğu siyasi haklara aykırı bularak Mısırlı âlimlerin

---

[20] 20 Eylül 1852 (5 Zilhicce 1268), İ.DH, nr. 259/16023; *A.d*, nr. 2955, s. 1; MB.İ, 9/12.

[21] 24 Kasım 1851 (29 Muharrem 1268), İ.DH, 243/14804.

İ.DH 243/14804

2

Vefat eden harici üye Şeyhülharem Davud Paşa'nın yerine Kastamonu Naibi Müderris Ziver Efendi, Fransız Mösyö Kazmirski ve Charles Henri Schefer'i öneren Encümen mazbatası (İ.DH, 243/14804, lef 2).

üyeliklerine karşı çıkar. İstanbul'a gönderdiği yazıda doğal olarak asıl maksadını açıkça ifade etmeyip adaylarla ilgili farklı mazeretler ileri süren Abbas Hilmi Paşa, Edhem Paşa ve Abdullah Paşa gibi üyeler, önemli görevlerde oldukları; aslen Alanyalı olan mütercim Ahmed Efendi, vefat ettiği; Dramalı Ârif Bey, rüşvetçi olduğu; İsmet Efendi, öğrencisini döverek öldürdüğü; Ebussuud Efendi ise ancak kendi işlerini yapabildiği gibi gerekçelerle Mısırlı üyelerin affedilip gönderilen görev emirlerinin (*ruus*) geri alınmasını talep eder.

Sadrıazam Mustafa Reşid Paşa bunun üzerine Encümen'in tamamen "neşr ve tervic-i fünûn ve ulûm maksadıyla" kurulduğunu ve sadece ilmî yazışmalarda bulunmak üzere bazı kimselerin önerisiyle Mısır'daki âlimlerin harici üyeliğe seçildiğini ifade ile "bu hususun kat'iyyen politikaya dokunur yeri yoğise de vali-i müşârünileyh hazretleri her nasıl ise başka mânaya zâhip olarak", yani bunun siyasi hiçbir yönü olmamasına rağmen valinin yanlış yorumladığını belirterek gönderilen görev emirlerinin geri getirtilmesini padişaha önerir. Bu teklif Sultan Abdülmecid tarafından da uygun bulunup[22] dokuz Mısırlı bilginin harici üyeliğinden vazgeçilerek ruuslarının geri alınması kararlaştırılır.

Abbas Hilmi Paşa'nın yazısında sayıları dokuz olarak verilip sadece altısı ismen zikredilmesine rağmen, Encümen için seçilen Mısırlı harici üyelerin sayısı 11'di. Bu durumda ya Abbas Hilmi Paşa dokuz rakamını bir dikkatsizlik eseri olarak kullanmış, ki bu çok zayıf bir ihtimaldir, ya İstanbul'dakiler söz konusu kişilerden ikisinin üyeliğinden daha sonra vazgeçmiş veya Abbas Hilmi Paşa ismini bilemediğimiz iki kişinin üyeliğine itiraz etmemiştir. Büyük bir ihtimalle zikredilmeyen iki kişi üye listesinde yer alan Mehmed Kâni Paşa ile Nisyan Bey olmalıdır. 11 kişiden sadece Nisyan Bey'in isminin ruus defterinde geçmemesi, Nisyan Bey'in üyeliğinden bir şekilde vazgeçildiğinin bir işareti olarak da yorumlanabilir.

Abbas Hilmi Paşa'nın yazısında büyük memurlardan sadece Kâni Paşa'nın isminin geçmemesi de dikkat çekicidir. Bunun bir sebebi, Paşa'nın tam da bu sırada Mısır'dan İstanbul'a dönüş aşamasında olması olabilir. Nitekim İstanbul'a döndükten sonra Eylül 1851'de Tırhala Mutasarrıflığı'na getirildiğini biliyoruz. Öte yandan Kâni Paşa'yla ilgili biyografik bilgilerde Encümen üyesi olduğuna dair herhangi bir işaretin olmaması da ilginç-

[22] 6 Aralık 1851 (11 Safer 1268), İrade, Eyalet-i Mümtaze, Mısır (İ.MTZ.05), 15/494; MB, 20/61; A.AMD, 34/4. Abbas Hilmi Paşa'nın yazısının metni için Ek 6'ya ve Sultan Abdülmecid'in iradesinin metni için de Ek 7'ye bakınız.

tir. Nitekim *Sicill-i Ahval Defteri*'nde bütün memuriyetleri ve yurt içinden ve yurt dışından kendisine verilmiş olan nişanlar tek tek sıralandığı hâlde Encümen üyeliği gibi önemli bir görevinden bahsedilmemesi, kamuoyuna ilân edilmesine rağmen daha sonra bir şekilde üyeliğinden vazgeçildiği şeklinde de yorumlanabilir. Esasında kişisel donanımına bakıldığında Mehmed Kâni Paşa'nın Encümen için biçilmiş bir kaftan olduğunda şüphe yoktur; zira, Paşa, Türkçe'nin yanında, Arapça, Fransızca ve İtalyanca konuşup yazabilen gayet donanımlı bir aydındı.[23]

Encümen'in Açılışı ve Türkçe Vurgusu

15 Nisan 1851'de kurulan ve hiyerarşik olarak Meclis-i Maarif-i Umumiyye'nin altında yer alan Encümen-i Dâniş'in açılışı, 18 Temmuz 1851 (19 Ramazan 1267) tarihinde Sultan Abdülmecid'in de katıldığı bir törenle yapılır.[24] Sadrazam Mustafa Reşid Paşa, açılışta irticalen yapmış olduğu konuşmada daha ziyade Sultan Abdülmecid'i öne çıkarır; insana insanlığını bildiren ve dünya ve âhiret mutluluğunun kaynağı olan ilim ve eğitim yolunu açan padişahın Encümen-i Dâniş'i kurarak ve açılış törenine bizzat katılarak herkesi mutlu ettiğine vurgu yapar.

Encümen-i Dâniş'in kurulmasının ve dönemin reformlarının en büyük destekçisi Sultan Abdülmecid.

Bu konuşmanın ardından Encümen adına ikinci başkan Hayrullah Efendi, dahili üyelerden Ahmed Cevdet Paşa'nın hazırlamış olduğu hayli uzun sayılabilecek olan nutuk metnini okur. Bu konuşmada genel olarak ilim, hüner ve marifetin değerine vurgu yapılır; zenginliğin, düzenin ve insanlar arasındaki saygın ilişkilerin ilimle sağlandığı, ilim ve eğitimde gelişmiş devletlerin düzen ve halkının da güven içinde olduğu, insan ruhunun şiir, nükte, güzel ifadeye ihtiyacı bulunduğu belirtilerek söz, sözün değer ve yüceliğine getirilir. Tarihte yaşadığı hâlde eserleri yok

---

[23] Mısır'da bulunduğu sırada piyade, süvari ve topçuluğa dair bazı talimnameleri Fransızca'dan Türkçe'ye çevirip bastırdığını biliyoruz (*DH.SAİD.d*, nr. 1, s. 244). Ayrıca bkz. Mehmet Z. Pakalın, *Maliye Teşkilâtı Tarihi* (1442-1930), Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yayınları, Ankara 1977, III, 253-280.

[24] 5 Ağustos 1851 (7 Şevval 1267), *Takvim-i Vekayi*, nr. 453; Mahmud Cevad ibnü'ş-Şeyh Nâfi, *Maarif-i Umumiyye Nezareti Tarihçe-i Teşkilât ve İcraati*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1338, s. 45-46; K. Akyüz, *Encümen-i Dâniş*, s. 12, 63-65; Cevdet Paşa, *Tezâkir* 40, s. 56-57; Bernard Lewis, "Andjuman", *EI*, I, s. 505. Dârülmaarif'te Encümen'e tahsis edilen oda yeniden tefriş edilerek 32 koltuk ve iki de büyük masa alındı (23 Ekim 1851/27 Zilhicce 1267, İ.MVL, nr. 222/7511; MVL, 329/62).

olup gitmiş, yeri yurdu viran olmuş ve unutulmuş nice güçlü ve kemal sahibi insanın isimlerini yâd ettirenin söz olduğu ifade edilerek sözün kıymetinin söyleyenin ilim ve irfanına göre değişebildiğine vurgu yapılır. Bu noktadan hareketle eğitim ve bilimin dile şeref verdiği, ilim ve eğitimle desteklenmeyen bir lisanın çorak arazi gibi verimsiz olduğu, dolayısıyla lisanın çeşitli bilimlerde verilen eserler ve divanlarla desteklenmesi gerektiği söz konusu edilerek bu amaca hizmet etmek üzere Encümen-i Dâniş'in kurulduğu belirtilir ve konuşma, padişaha dua ile son bulur.[25]

Bu konuşmalardan sonra, aşağıda açıklanacağı üzere, Meclis-i Maarif Üyesi Cevdet Efendi (Paşa) ile Sadaret Müsteşarı Fuad Efendi (Paşa)'nin hazırladığı *Kavaid-i Osmaniyye* başlıklı eser padişaha takdim edilir. Padişahın törene katılması şüphesiz ki üyeler üzerinde gayet olumlu bir etki yapar; ancak, Cevdet Paşa'nın deyimiyle, Mustafa Reşid Paşa ve ekibi ile rakipleri arasında üye seçimi konusunda ortaya çıkan mücadele, açılış töreninin bile tadını kaçırmaya yeter.[26]

Encümen-i Dâniş'in açılmasına ön ayak olan Sadrazam Mustafa Reşid Paşa.

Açılış töreninde Encümen üyeliğine atandıklarına dair *ruus-i hümayun*ları üyelere verilir.[27] *Ruus defteri*nden de anlaşılacağı üzere, dahili üyelerin ruuslarının tamamı 17 Temmuz 1851, yani açılıştan bir gün öncesinin tarihini taşımaktadır. Ruus metni şu şekildeydi: "Zât-ı şevket-meab-ı cenab-ı padişahinin neşr-i maarif emr-i ehemminde olan himmet-i âliyye-i hazret-i mülûkânelerinin hüsn-i husûlü hizmetine memur olan Encümen-i Dâniş âzalığına sadaret-i uzma makam-ı celile-i revnak-efza fehametlü devletlü Mustafa Reşid Paşa hazretleri hilye-i maârif ve kemal ile muttasıf olduğu cihetle lâyık olduğundan bi'l-intihap şeref-sudûr buyurulan emr ü ferman-ı isabet-beyan-ı hazret-i şehinşahî iktiza-yı âli-

[25] 5 Ağustos 1851 (7 Şevval 1267), *Takvim-i Vekayi*, nr. 453, s. 2-3; *Ceride-i Havadis*, nr. 540, s. 1; 542, s. 1; Cevdet Paşa, *Tezâkir 40*, s. 53-57; K. Akyüz, *Encümen-i Dâniş*, s. 63-65. Hayrullah Efendi'nin konuşma metni için Ek 5'e bakınız.

[26] Cevdet Paşa, *Tezâkir 40*, s. 56-57; Cevdet Paşa, *Tezâkir 1-12*, haz. Cavid Baysun, Ankara 1953, s. 13.

[27] 5 Ağustos 1851 (7 Şevval 1267), *Takvim-i Vekayi*, nr. 453, s. 2; K. Akyüz, *Encümen-i Dâniş*, s. 12. Öncesinde ruusların verilme şekli ve zamanı konusu üzerinde imal-i fikr edildiği anlaşılıyor (3 Temmuz 1851/4 Ramazan 1267, A.AMD, 31/4; A.MKT.NZD, 38/62).

si üzere Encümen-i Dâniş'in dahilî âza-yı maârif-pîrası silkine idhal buyurulduğunu müş'ir işbu ruus-i hümayun isdar olundu. Fi 18 Ramazan sene [12]67".[28] Harici üyelere verilen ruus da aynı metinden oluşmakta ve sadece "dahilî" yerine "haricî" ibaresi geçmekteydi.

Meclis-i Maarif-i Umumiye'nin yukarıda zikredilen mazbatasında Türkçe'nin ilim dili olarak o döneme kadar ihmal edilişiyle ilgili yapılan değerlendirmeler son derece ilginç ve önemliydi. Mazbatada önceki dönemlerde farklı bilim dallarına dair kütüphanelere sığmayacak derecede çok kitap yazılmasına rağmen, bunları kaleme alan âlimlerin Türkçe'yi terkedip eserlerini Farsça veya Arapça ibarelerle süslemeleri ve cümlelerin arasına bir iki Türkçe kelime sıkıştırarak dildeki maharetlerini göstermek istemeleri neticesinde Türk dilinin âdeta terkedildiğine ve insanların bu ağır metinleri anlayamayıp cahil kaldığına vurgu yapılır; ayrıca, ilim ve irfanın eskiden Doğu'da olduğuna ve zamanın değişmesiyle birlikte bilgi ve kemal güneşinin Şark'ın ufuklarından batıp insanların çoğunun cehaletin karanlığına gömüldüğüne dikkat çekilir.[29] Yukarıda da belirtildiği gibi, Cevdet Paşa'nın hazırlayıp ikinci başkan Hayrullah Efendi'nin okuduğu Encümen'in açılış nutkunda da aynı şekilde dil konusu üzerinde durularak dile şeref veren asıl unsurun arkasındaki bilimsel birikim ile eğitim olduğu tespitine yer verilir.

Cevdet Paşa, bu teorik yaklaşımlarını, aşağıda açıklanacağı gibi, yine Encümen'in talimatlarıyla kaleme almış olduğu *Tarih-i Cevdet*'inde pratiğe dökerek eserini gayet sade bir Türkçe ile kaleme alır. Daha da önemlisi, bu tarzı benimsemesinin Encümen'in isteği üzerine olduğunu belirtmesidir. Paşa, edipler nezdinde önceleri pek beğenilmediyse de bu sade lisanın daha sonra giderek yaygınlaştığını ve herkesin kolaylıkla anlayacağı bir lisanla yazılmış gazeteler çıkarıldığını ifade eder; kendisinin açtığı bu yolun daha sonra şahraha, yani bir ana mecraya dönüştüğünü vurgulayarak[30] çoğu zaman yaptığı gibi, bu işte de aslan payını yine kendisine ayırır.

Eserlerin anlaşılır bir Türkçe ile yazılmasının Encümen'in öncelikleri arasında olduğunu gösteren diğer bir işaret de üyelerden Sahak Abro'nun Mustafa Reşid Paşa'nın isteği üzerine kaleme almış olduğu *Avrupa'da Meşhur Ministroların Tercüme-i Hâllerine Dair Risale* başlıklı eserin dilidir. Ministro, familya, pasaport, konstitüsyon, senato, kongre, federe,

---

28 16 Temmuz 1851 (17 Ramazan 1267), İ.DH, nr. 237/14310; *A.d,* nr. 2955, s. 2, 44.

29 İ.MVL, 208/6740, lef 4; K. Akyüz, *Encümen-i Dâniş*, s. 45.

30 "Encümen-i dâniş'in kararı mûcibince *Târih-i Cevdet* bir tarz-ı tersil üzere kaba Türkçe yazıldı. Beyne'n-nâs pek çok intişâr ü iştihâr buldu ve eğerçi ibtidây-ı emrde müsecca' ve sanâyi-i lafziyye ile murassa' ibârelere merâk eden udebây-i asr bu mesleği çendân beğenmediler ise de sonradan güzel ve beligaane münşaatın zevkıne varıp bu yola sülûk eden çoğaldı ve sonra böyle sâde ve herkesin bi's-sühûle anlayabileceği yolda gazeteler çıkarıldı. Binâen-aleyh vâdi-i inşâda açmış olduğumuz çığır giderek şâh-râh oldu." (Cevdet Paşa, *Tezâkir 40*, s. 72). Benzer ifadeler için ayrıca bkz. s. 58.

İ.HR 184 / 10237

2

Amerikan Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Henry'nin harici üyeliğe atanmasına dair Sultan Abdülmecid'in 15 Mayıs 1861 tarihli iradesi (İ.HR, 184/10237, lef 2).

konfederasyon gibi Avrupa dilleri kökenli kelimelerin bolca kullanıldığı bu kitap, "herkesin anlayacağı" bir metin olmadığı gerekçesiyle sadece 150 adet bastırılır. Dilinden dolayı ihtiyatla yaklaşıldığı anlaşılan bu eser devlet adamlarına yararlı olabileceği beklentisinden hareketle tamamen de göz ardı edilemediği için sınırlı sayıda çoğaltılma yoluna gidilir. Dört cilt olarak planlanan bu eserin sadece bir cildi yayımlanabilir.[31] Eser, o döneme kadar Türkçe açısından esas tehlikeyi oluşturan Doğu dillerinin tasallutunun yön değiştirdiğini ve Türkçe için tehlikenin bundan sonra artık tam tersi bir yönden, gözlerin çevrilmiş olduğu Batı'dan geleceğini göstermesi açısından da önemli bir yerde duruyor.

Encümen'in toplantılarının yapılacağı gün, yer ve saat önceden davetiyelerle üyelere bildirilirdi. Gönderilen davetiyenin metni şu şekildeydi: "Atûfetlü efendim hazretleri, Şehr-i hâlin (bu ayın) yirmiikinci Pazar günü Dârülmaarif'te Encümen-i Dâniş akdi (toplanması) musammem (kararlaştırılmış) olduğundan yevm-i mezkûrde saat altıda mahall-i mezkûrü teşrif buyurmaları beyaniyle ihtar-ı keyfiyyete ictisar kılındı. Her halde emr ü ferman hazret-i men-lehü'l-emrindir. Fi 19 [Şevva]L 1268, E'd-dâî Şerif."[32]

Encümen'in Smithsonian Enstitüsü ve American Oriental Society ile İlişkileri

Kuruluşunun duyulmasının ardından yurtdışındaki bazı akademilerin fikir ve yayın alışverişinde bulunmak amacıyla Encümen'le ilişkiye geçtikleri görülüyor. Nitekim Washington'da bulunan Smithsonian Enstitüsü Sekreteri ve elektrikli miknatısı keşfeden Amerikalı bilimadamı Prof. Dr. Joseph Henry'nin, bu amaçla 21 Haziran 1852 tarihinden itibaren Amerika'nın İstanbul Elçisi George Perkins Marsh aracılığıyla hükümet ile yazıştığını biliyoruz. Encümen-i Dâniş'in basacağı kitaplarla kendi yayınlarını mübadele etmenin yanı sıra, Amerika'daki benzer enstitü ve akademilerle Encümen'in ilişkisini sağlamayı ve onların bastıkları eserleri göndermeyi de taahhüt eden Henry, enstitüyü tanıtıcı broşürler, yayın listesi, evrak ve kitapları da sefaret aracılığıyla padişaha sunulmak üzere İstanbul'a gönderir.[33]

---

[31] Sezai Balcı, "Bir Osmanlı-Ermeni Aydın ve Bürokratı: Sahak Abro (1825-1900)", *Osmanlı Siyasal ve Sosyal Hayatında Ermeniler*, İstanbul 2009, s. 111.

[32] A.TŞF, 11/84.

[33] HR.TO, 418/2. Smithsonian Enstitüsü ve Joseph Henry ile ilişki ve yazışmalar sonraki yıllarda da sürdürüldüğü ve Enstitü'nün padişaha bazı kitaplar göndermiş olduğu görülüyor. Bu kitapların kabul edildiğine dair yine sefaret aracılığıyla Enstitü yetkililerine hitaben bir teşekkür mektubu kaleme alınır. Bütün bu yazışmalarda Smithsonian Enstitüsü de Encümen-i Dâniş olarak nitelendirilir (7 Ağustos 1857/16 Zilhicce 1273, İ.HR, 145/7667; A.AMD, 79/12). Günümüzde de varlığını sürdüren Smithsonian Enstitüsü ile irtibata geçen M. Alper Yalçınkaya, enstitü yetkililerinin Encümen-i Dâniş'le yapılan yazışmalarla ilgili ellerinde her hangi bir veri olmadığını belirttiklerini ifade eder (*Learned Patriots*, s. 251).

The Smithsonian Institution,

AT WASHINGTON,

has received Aya Sofia Constantinople as recently restored by order of H. M. the Sultan Abdul Medjid (Elephant 4º 1 vol.)

From the

Sultan Abdul Al Medjid Khan, Constantinople.

for which the Institution returns a grateful acknowledgment

Joseph Henry
Sec. Smith. Inst.

Smithsonian Institution
Washington, October 1854.

İ.HR 145/7667

2

Gönderilen Aya Sophia of Constantinople as Recently Restored by order of H.M. The Sultan Abdul Medjid *isimli kitabı aldığına dair Smithsonian Enstitüsü Sekreteri Joseph Henry'nin teşekkür yazısı (İ.HR, 145/7667, lef 2).*

Bu girişim İstanbul'da da karşılık bulur ve Encümen-i Dâniş aynı şekilde gayet güzel bir jestle Joseph Henry'ye cevap verir. Nitekim Sultan Abdülmecid'in emri üzerine 1846-49 yılları arasında mimar Gaspare Fossati'ye yaptırılan Ayasofya Camii'nin restorasyonu sonrasında cami ile ilgili hazırlanmış olan resimli kitabın Encümen tarafından Washington'daki Smithsonian Enstitüsü'ne gönderildiği ve enstitü sekreteri Joseph Henry'nin de[34] Ekim 1854 tarihli bir mektupla padişaha teşekkür ettiği görülüyor. Bir önceki belgede ismi verilmeyip tarif edilen resimli kitap ise, Fossati'nin Ayasofya çizimlerine dayanan *Aya Sophia of Constantinople as Recently Restored by order of H.M. The Sultan Abdul Medjid* başlıklı çalışma olup[35] 1852 yılında Londra'da üç farklı şekil ve boyutta toplam 380 adet basılmış[36] çok nadir bir eserdir.

Hemen hemen aynı dönemde İstanbul ve Osmanlı ilmi çevreleriyle ilişkiye geçen diğer bir Amerikan akademik birimi de 1842'de kurulan Amerikan Şark Cemiyeti (*American Oriental Society*) ve cemiyetin sekreteri Edward Elbridge Salisbury'dir. Esasında, yukarıda da ifade edildiği gibi, cemiyet, 1850 yılında, daha henüz Encümen kurulmadan önce, dönemin iki önemli bürokrat aydınını, Keçecizade Fuad Efendi ile Safvet Mehmed Esad Efendi'yi şeref üyeliğine getirerek ilişkileri başlatır. İlişkilerin devamında, Salisbury, yazdığı 14 Nisan 1852 tarihli mektup ile, Doğu dilleri eğitiminde kullanılmak amacıyla aralarında *Gülistan*, *Molla Câmi*, *Kavaid-i Farisi Şerhi*, *Pertev Paşa Divanı*, *Hâfız Divanı*, *Kudüs-i Şerif Tarihi*, *Burhan-ı Gelenbevi*, *Pend-i Attar*, *Kadızade*, *Tarih-i Taberi*, *Hümayun-name* ve İzzet Molla Divanı gibi klasik metinlerin olduğu toplam 58 kitabı Amerikan elçiliği aracılığıyla İstanbul'dan talep eder. Sadrazam Mustafa Reşid Paşa ve Sultan Abdülmecid'in de uygun görmesiyle söz konusu kitapların bağış olarak gönderilmesi kararlaştırılır.[37] Edward E. Salisbury, kitapların Amerika'ya ulaşmasının ardından cemiyet adına memnuniyet ve teşekkürlerini dile getirdiği mektubunu Amerikan elçisi Mösyö Brown aracılığıyla Sultan Abdülmecid'e iletir.[38]

Hem Enstitü hem de Cemiyet'le olumlu bir şekilde başlayan bütün bu ilişkilerin neticesi, Joseph Henry ile Edward E. Salisbury'nin 11

---

[34] A.AMD, 75/13.

[35] Ekim 1854, İ.HR, 145/7667, lef 2.

[36] Bu eserin Türkçe, Arapça, İngilizce ve Fransızca yeni yayını için bkz. *Aya Sophia of Constantinople as Recently Restored by order of H.M. The Sultan Abdul Medjid from the Original Drawings by Chevalier Caspard Fossati*. Reprint *Ayasofya ve İstanbul*, haz. Ebul Faruk Önal vd., Sarayburnu Kitaplığı, İstanbul 2014.

[37] 14 Nisan 1852 (23 Cemaziyelâhir 1268), İ. HR, 86/4194.

[38] 26 Ocak 1853 (15 Rebiülâhir 1269), İ.HR, 94/4606.

LÉGATION
DES
ÉTATS UNIS
D'AMÉRIQUE.

Constantinople, le 18

La Legation des Etats Unis d'Amerique a l'honneur de presenter au Departement des Affaires Etrangeres de la Sublime Porte Onze Tomes envoyés par l'Institution Smithsonienne de Washington pour la Librairie Imperialle, et le prie de bien vouloir en accuser la reception.

Smitsonian Enstitüsü'nün gönderdiği 11 cilt kitabın Hariciye Nezareti'ne takdimine dair Amerikan Sefareti'nin fransızca yazısı (İ.HR, 145/7667, lef 6).

Mart 1855 tarihinde Encümen-i Dâniş harici üyeliğiyle son bulur. Şöyle ki Amerika Birleşik Devletleri'nin İstanbul elçisi bu yazışmaların ardından Hariciye Nezareti'ne başvurarak Yale Üniversitesi'nde Arapça ve Sanskritçe uzmanı olan Edward E. Salisbury ile Prof. Dr. Joseph Henry'nin harici üyeliğe kabulünü talep eder ve bu iki önemli bilimadamı Sultan Abdülmecid'in bir iradesiyle Encümen'in harici üyeliklerine seçilir.[39] Salisbury, üyelik haberinin kendisine ulaşmasının ardından gönderdiği 30 Haziran 1855 tarihli bir mektupla Hariciye Nazırı Fuad Efendi'ye teşekkürlerini iletir.[40]

Encümen'in Önemini Kaybetmesi

Devlet salnamelerinde Encümen'in harici üyelerine değil, sadece dahili üyelerine yer verilirdi. Dahili üyelerin en son zikredildiği 1862 senesi devlet yıllığındaki listeden de anlaşılacağı üzere, kurulduğundan beri aradan geçen süre zarfında üyelerden Mustafa Reşid Paşa, Ârif Hikmet Beyefendi, Sadık Rifat Paşa, Mehmed Emin Paşa, Meşrebzade Ârif Efendi, Nakibüleşraf Tahsin Beyefendi, Rüşdi Molla Efendi, Âli Galip Paşa, Mütercim Nureddin Bey, Beytülmal Kassamı Abdülaziz Efendi, Ali Fethi Efendi, Hoca Şâki Efendi ve Farsça Hocası Tevfik Efendi'nin vefat etmesi neticesinde dahili üye sayısı 27'ye kadar iner.[41] Öte yandan 1852 yılında vefat eden Mehmed Emin Paşa dışında ölenlerin yerlerine yenilerinin atanmadığı görülüyor. Mehmed Emin Paşa'nın yerine dahili üyeliğe getirilen Dağıstanlı Hüseyin Nazım Efendi'nin ismi bu salnamede geçmediğine göre, bu süre zarfında onun da vefat etmiş olduğu anlaşılıyor.

Bu durum aynı zamanda Encümen'in 1858'den itibaren yaşanan üye ölümleriyle birlikte ivme kaybetmeye başladığını da ortaya koyuyor. Encümen açısından şüphesiz ki en büyük kayıp kurucusu ve koruyucusu olan Mustafa Reşid Paşa'nın ölümüdür. Kuruluşunda birinci derecede pay sahibi olan Mustafa Reşid Paşa'nın 1858'deki vefatıyla birlikte sahipsiz kalan Encümen'in bir yerde unutulduğu veya daha doğru bir ifadeyle kendi haline terk edilmiş olduğu ileri sürülebilir.

Encümen-i Dâniş'in yeniden teşkili konusu sonraki dönemlerde zaman zaman gündeme gelirse de bu girişimlerden bir sonuç çıkmadı-

[39] 11 Mart 1855 (21 Cemaziyelâhir 1271), İ.HR, 118/5800; 184/10237; *A.d*, nr. 2955, s. 47-48; C.MF, 108/5361; A.DVN.DVE, 21/28; HR.TO, 146/32. M. Alper Yalçınkaya, yine bu belgelere dayanarak Amerikalı şarkiyatçı Salisbury ile birlikte Charles Johnson'un harici üyeliğe atandığını belirtirse de belgelerde Charles Johnson'la ilgili herhangi bir ipucu olmayıp (*Learned Patriots*, s. 63) Mösyö Henry ismi geçmektedir.

[40] HR.TO, 420/37.

[41] *Salname*, Sene 1279, 17. Defa, Dârü't-tıbaati'l-âmire 1279, s. 28.

New Haven, Conn't, U.S.A.
June 30, 1855.

To His Excellency Fuad Effendi,

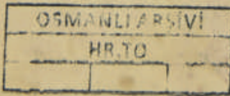
Sir,

I have the honor to acknowledge the receipt of your favor of May 12th, informing me that His Imperial Majesty the Sultan has been pleased to nominate me for corresponding membership in His Imperial Academy of Sciences & Belles Lettres. Be so good as to present my most respectful acknowledgements to His Majesty for this very unexpected & undeserved favor, and express my gratitude for so high a recognition of the humble labors of the Oriental Society with which I have the honor to be associated.

Accept the assurance of the high consideration with which I have the honor to be

Your most obedient Serv't,

Edw. Elbridge Salisbury.

Edward E. Salisbury'nin harici üyeliğe seçilmesinden duyduğu memnuniyete dair Hariciye Nazırı Fuad Efendi'ye yazdığı 30 Haziran 1855 tarihli mektup (HR.TO, 420/37).

ğı anlaşılıyor. Nitekim dört ciltlik *Kamus-i Osmani* isimli bir eser kaleme almış olan Mehmed Salahi Bey'in Encümen-i Dâniş'in yeniden açılması hususunu 27 Ağustos 1890 tarihli bir yazı ile II. Abdülhamid'e hatırlattığını biliyoruz. Mehmed Salahi Bey, yaklaşmakta olan 15. cülus yıldönümü vesilesiyle Encümen-i Dâniş'i Avrupa'daki akademiler tarzında yeniden kurması yönündeki dileklerini padişaha arz eder. Ona göre Encümen'i yeniden kurduğu takdirde adı sonsuza dek tarihin parlak sayfaları arasında şan ve şerefle yâd edileceği gibi, halifeliğinin şanı da yükselecekti.

Encümen'in çalışma yeri sorununu da kendince çözümleyen Mehmed Salahi Bey'e göre Maçka'dan Dolmabahçe'ye inen yolun solunda bulunan ve Sultan Abdülaziz döneminde inşasına başlanıp yarım kalmış olan cami projesi değiştirilerek yerine Encümen'e yaraşır büyük bir daire yapılabilirdi. Bu öneriyi gerçekleştirmesi durumunda padişahın isminin Fatih Sultan Mehmedler, Yavuz Sultan Selimler ve Büyük Friedrichlerden daha parlak bir şekilde tarihte yer alacağını ve dünya durdukça şeref ve saygıyla anılacağını ifade eder.[42]

Mehmed Salahi Bey'in önerisi dışında Yıldız Evrakı arasında bulunan tarihsiz bir taslak metinde yapılacak ıslahatlarla ilgili teklif başlıklarından biri eğitime ve bir Encümen-i Dâniş'in kurulmasına dairdir. Metinde konuyla ilgili herhangi bir açıklama yoktur: Sadece "lisan-ı Osmani'nin ıslahı ve lisan-ı mezkûrde mevcut olmayan lügat ve ıstılahat-ı fenniyenin tayin ve tamimi içün bir Encümen-i Dâniş teşkili", yani Türkçe'nin ıslahı ve bu dilde olmayan bazı sözcük, terim ve kavramlara karşılık bulunup bunların yaygınlaştırılması için bir akademinin kurulması ibaresi geçmektedir.[43] Hem bu öneri ve hem de Mehmed Salahi Bey'in rüyası her ne kadar gerçekleşmezse de bütün bu örnekler Encümen-i Dâniş'i kurup yaşatma düşüncesinin dönemin aydınları arasında hâlâ bir hülya olarak varlığının sürdüğünü göstermesi açısından önemlidirler.

Encümen-i Dâniş'in Telif ve Tercüme Faaliyetleri

Ahmed Cevdet Paşa, her ne kadar "Encümen-i Dâniş âzasının birçoğu hatır için intihab olunmuş zatlar olduğu cihetle Encümen'in teşkilinden me'mûl olan fâide husûle gelmedi ve bi'l-fi'il işe yarayacak âzaya tevzi' olunan te'lifat içinde hisse-i fakire isabet eden *Tarih-i Cevdet*'ten baş-

---

[42] Münir Aktepe, "Türkiye'de Akademi Meselesi ve II. Abdülhamid'e Dil Akademisi Hakkında Sunulan Layiha", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sayı 8 (Mayıs 1968), s. 22-28. Aktepe, *Mecmua-i Salâhi*'nin tek nüshasının kendi kütüphanesinde olduğunu belirtir (s. 28).

[43] Y.PRK.M, 4/17.

ka bir eser görülmedi" şeklinde,[44] yani üyeleri iltimasla seçildiği için beklenen yararın sağlanamadığı ve kendi yazdığı tarih dışında Encümen'in ortaya koyduğu bir eser olmadığı tarzında bir değerlendirme yaparsa da bu doğru değildir. Esasında dönemin olaylarının arka planıyla ilgili yazan fazla kimse olmadığı için Cevdet Paşa'nın başka konularda da araştırmacıları yanıltıcı bir işlev gördüğünü biliyoruz.

Cevdet Paşa'nın bu görüşü konuyla ilgili kalem oynatan araştırmacılar tarafından da sıklıkla dile getirilir; ancak, aşağıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı üzere, her şeye rağmen faaliyette bulunduğu yaklaşık 11 yıllık süre zarfında Encümen'in pek çok eserin ortaya çıkmasına vesile olduğu ifade edilebilir. Bununla birlikte, Encümen'in müdahil olduğu çalışmaların tercüme ağırlıklı olduğunun da belirtilmesi gerekir. Öte yandan Encümen'in telif ve tercüme eserlerinin bir kısmının hâlâ gün yüzüne çıkmamış olabilme ve kütüphanelerde yazma olarak bulunabilme ihtimali de gerçeğe uzak değildir. Bu tahmini destekleyen verilerden biri de son dönemde yapılan araştırmalarla Encümen'in ortaya çıkmasına vesile olduğu eser sayısının, öncesine kıyasla hayli çoğalmış olmasıdır.

Açılış günü, üyelerden Cevdet Efendi (Paşa) ve Keçecizade Mehmed Fuad Efendi (Paşa)'nin kaleme aldığı *Kavaid-i Osmaniyye* adlı kitabın padişaha sunulmasıyla birlikte[45] Encümen de ilk meyvesini vermiş olur. Türkçe'nin Türkçe yazılan ilk gramer kitabı olma özelliğini de taşıyan ve hemen basım kararı alınan bu eserin daha sonra birçok baskısı yapılmıştır. Aradan çok geçmeden Encümen'in harici üyelerinden Sahak Abro'nun bu kitabı Fransızca'ya çevirip 10 yıl süreyle basma isteği uygun bulunursa da[46] Almanca, Arapça, Hırvatça ve Bulgar-

Tabip, devlet adamı, dönemin Sadaret Müsteşarı ve Kavaid-i Osmaniyye'nin yazarlarından Keçecizade Mehmed Fuad Efendi.

---

[44] Cevdet Paşa, *Tezâkir 1-12*, s. 13.

[45] *Takvim-i Vekayi*, nr. 453; M. Cevad, *Maarif-i Umumiyye Nezareti*, s. 46; Enver B. Şapolyo, "Encümen-i Dâniş'in Tarihçesi", *Türk Kültürü Dergisi* (1968), Sayı 67 (Mayıs 1968), s. 441; M. Ş. Ülkütaşır, "Encümen-i Dâniş", *Aylık Ansiklopedi*, s. 113; Ali İhsan Gencer, "Encümen-i Dâniş ve Mustafa Reşid Paşa", *Mustafa Reşid Paşa ve Dönemi Semineri*, Ankara 1987, s. 34.

[46] 26 Ocak 1852 (3 Rebiülâhir 1268), İ.DH, 247/15100; MB, 21/138; A.AMD, 35/28.

ca'ya çevrilmiş olan eserin[47] Fransızca baskısının bilinmemesi,[48] Sahak'ın girişiminden bir sonuç çıkmadığını göstermektedir.

Kavaid-i Osmaniyye'nin etkileri zamanla gün yüzüne çıkar. Kullanılan Arap alfabesinin en önemli problemi olan sesli harflerin gösterilmesi konusunda Encümen'in bazı teklifleri olur. Şöyle ki Cevdet Paşa'nın *Kavaid-i Osmaniyye*'nin rüşdiyeler için hazırladığı versiyonu olan *Medhal-i Kavaid* isimli eserde A, E, O, Ö, U ve Ü gibi sesli harfleri gösterebilmek amacıyla bazı imlâ işaretleri önerilir ve bu işaretler 1271 (1855) senesi *Devlet Salnamesi*'nde özellikle yabancı isimlerin okunmasını kolaylaştırmak amacıyla kullanılır.[49] Ancak bu imlâ işaretlerinde ısrar edilmeyip zamanla terkedildiği ve *Kavaid-i Osmaniyye*'den sonra bir de sözlüğün hazırlanması kararlaştırılıp Encümen'de bir komisyon oluşturulursa da bu projeden de bir sonuç çıkmadığı anlaşılıyor. Sözlük girişiminden amaç, artık Türkçe'ye malolmuş olan Arapça ve Farsça deyim ve terimlerin dışındaki garip lafızların kullanılmasından vaz geçilmesiydi.[50]

Encümen, ayrıca, Türkçe bir *Tarih-i Umumi* (*Genel Tarih*) yazılması kararı alarak geniş bir ekip oluşturur. Teklifin gerekçesinde "ilm-i tarih devlet ve milletçe muhassenat-ı cemileyi câlib ve her vechile fevâid-i celîleyi mûcib bir fenn-i bî-adîl...", yani tarihin devlet ve millet için çok yararlı ve benzersiz bir ilim olduğuna vurgu yapılarak mevcut genel tarih kitapları Arapça yazıldığından dolayı bunlardan gereği gibi yararlanılamadığına ve Avrupa dillerinde yazılmış genel tarih kitaplarının ise Asya ve Afrika tarihlerine yeterli derecede yer vermediğine işaret edilmesi gayet anlamlıdır. Zira, Avrupa merkezli tarih yazıcılığının problemine daha o dönemde dikkat çekilmesi hayatî bir öneme sahiptir. Yazılması düşünülen yeni genel tarihin, Arapça'da ve Avrupa dillerinde yazılmış literatürün kullanılacağı eksiksiz bir eser olması tasarlanır.

Tarihin tasnif edilme şekli de ilginçti. Şöyle ki, yazılacak tarih, Başlangıçtan Hz. Musa'ya; Hz. Musa'dan Hz. Muhammed'e ve Hicret'ten

---

47 Nevzat Özkan, "Ahmet Cevdet Paşa'nın Türk Dili Hakkındaki Görüşleri ve Eserleri", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 20 (2006), s. 225.

48 Sezai Balcı, bu eserin 1852 senesinde Fransızca'ya tercüme edilerek basıldığını belirtirse de ("Sahak Abro (1825-1900)", s. 110) eserin Fransızca baskısı bilinmemektedir.

49 "Lisan-ı Türkî'de sekiz nev' hareke olduğu hâlde alâmatı üçe münhasır olduğundan pek çok kelimatın ve hususiyle esami-i ecnebiyyenin okunmasında zahmet çekildiğine mebni Encümen-i Dâniş kararı üzere birtakım işarat ile harekât-ı mezkûre yek-diğerinden temyiz olunup tafsilatı *Medhal-i Kavaid* nam risalede muharrer ise de bu senenin salnamesinde ol işarat-ı mahsusa ile tahrir olunduğundan burada dahi bir ifade-i icmaliyyeye ibtidar olunur. Şöyle ki ağır fetha üzerine med işareti vaz olunarak fetha-i hafifeden temyiz olunur. El (ال) ve Al (آل) gibi. Zamme'nin dört kısmı dahi yedi ve sekiz rakamlarıyla fark olunur. İntikam manasına Öç (اوٓچ), aded manasına Üç (اوٗچ) ve Sormak (صورمق) ve Urmak (اورمق) gibi" (*Salname*, sene 1271, Dârü't-Tıbaa-i Âmire, s. 108; Ahmed Cevdet Paşa, *Medhal-i Kavaid*, İstanbul 1282, s. 2-6).

50 Cevdet Paşa, *Tezâkir* 40, s. 57-58; M. Ş. Ülkütaşır, "Encümen-i Dâniş", *Aylık Ansiklopedi*, s. 113.

Abdülmecid Devri'ne kadar olmak üzere üç ana kısımda ele alınır. Üçüncü kısım da, Hicret'ten Osmanlı Devleti'nin zuhuruna ve Osmanlıların ortaya çıkışından Abdülmecid Devri'ne kadar olmak üzere iki bölüme ayrılır. Birinci Kısmın yazılmasına Rüşdü Molla'nın başkanlığında, Ferik İbrahim Paşa, Hüsam Efendi, İlyas Efendi, Ahmed Cevdet Efendi, Tercüme Odası memurlarından Sahak Abro ve harici üyelerden Enis Efendi; İkinci Kısma Recai Efendi, Kemal Efendi, Suphi Beyefendi, Müneccimbaşı Osman Efendi, Ali Fethi Efendi, James W. Redhouse, İstefanaki ve harici üyelerden Aleko; Üçüncü Kısmın Birinci Bölümüne Ferik Derviş Paşa, Ahmed Vefik Efendi, Miralay Nureddin Bey, Müderris Ahmed Hilmi Efendi ve Mekteb-i Tıbbiye hocalarından Bogos; İkinci Bölümüne de Hayrullah Efendi ile Şam Mollası Aziz Efendi memur edilir. Planlamanın ikinci aşamasında kütüphanelerde bulunan tarih kitaplarının birer kopyalarının Encümen'in çalışma mekânı olan Dârülmaarif'e getirtilmesi kararlaştırılır.[51]

Encümen'in ikinci başkanı olan ve *Tarih-i Umumi*'nin Osmanlı Devleti'nin ortaya çıkışından Sultan Abdülmecid dönemine kadar olan devresini Şam Mollası Aziz Efendi'yle birlikte üstlenen Hayrullah Efendi'nin, Doğu ve Batı kaynaklarından hareketle kaleme almış olduğu 18 ciltlik *Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye Tarihi* başlıklı eseri bu kararın bir ürünü ve yansıması olarak ortaya çıkmıştır. Hayrullah Efendi, 32 cilt olarak tasarlamasına rağmen, ancak 1647 tarihine kadar getirebildiği eserinin önsözünde tıpkı Encümen'in esas amacında belirtildiği gibi, tarihini "ahlâfın hissemend olacağı ibarat-ı vâzıha ile",[52] yani kendisinden sonra gelecek olanların yararlanabileceği açık bir dille yazdığını belirtir.

Encümen-i Dâniş'te çok kilit roller üstlenen âlim, hukukçu, tarihçi ve devlet adamı Ahmed Cevdet Efendi.

Encümen, *Tarih-i Umumi* başlıklı bu büyük proje tasarısından yaklaşık on ay sonra aldığı yeni bir kararla Ahmed Cevdet Paşa'yı 1774-1826 seneleri arasındaki son dönem Osmanlı tarihi-

[51] 18 Ocak 1853 (7 Rebiüülevvel 1269), İ.DH, 264/16459.

[52] Hayrullah Efendi, *Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye Tarihi*, Tab'hane-i Âmire, İstanbul 1271, I, 2, 4.

ni yazmakla görevlendirir;[53] Paşa, ilk cildi 1855 ve 12. cildi ise 1884 yılında yayımladığına göre Osmanlı tarihçiliğinin yüz akı sayılabilecek olan *Tarih-i Cevdet*'i bu görevlendirmenin sonucunda yaklaşık 30 yıllık bir süre içerisinde tamamlamış olur.

Bu iki önemli ve büyük projenin yanında, harici üyelerden Sahak Abro, Jean-Baptiste Say'in *Catéchisme d'Economie Politique* adlı kitabını İlm-i Tedbîr-i Menzil (1851) ismiyle ve Voltaire'in *Histoire de Charles XII* (*XII. Charles'in Tarihi*) başlıklı eserini çevirir; ayrıca, Louis-Philippe Comte de Ségur'dan *Vücûd-ı Beşerin Sûret-i Terkibi*'ni ve Souvanie'nin yazdığı *General History*'nin Hz. Adem'den Roma devletinin ortaya çıkışına kadar olan olayları anlatan birinci cildini *Tarih-i Umumî* adıyla tercüme edip Encümen-i Dâniş'e sunar. Yukarıda ifade edildiği gibi, bu tercümelerin dışında, Mustafa Reşid Paşa'nın tavsiyesi üzerine Talleyrand, Metternich, Wellington, Palmerston ve Nesselrode gibi bazı Avrupalı devlet adamlarının hayatlarını incelediği *Avrupa'da Meşhur Ministroların Tercüme-i Hallerine Dair Risale* (Takvimhane-i Âmire, Şaban 1271/1855) başlıklı bir eser kaleme alır.

Harici üyelerden Aleko Efendi, Napolyon'un son savaşlarını içeren *Beyanü'l-Esfâr* isimli kitabı tercüme eder. Dahili üyelerden Ali Fethi Efendi, jeoloji üzerine bir eser olan İlm-i Tabakat-ı Arz isimli aslı Fransızca olan kitabı Arapça'dan tercüme edip 1853 yılında bastırtır. Tercümeye konu olan motivasyonunu anlattığı "Meclis-i Maarif ve Encümen-i Dâniş azalığıyla taltif ve takdir buyrulduğum eltâf ve iltifâta kemâl-i sürûr ve teşekkürümü isbat ve teşhir eder bir eser-i menâfi-semîr izhâr ve ibraz eylemek" şeklindeki ifadeler kitabın Encümen'le irtibatlı olarak çevrildiğini ortaya koyar.[54]

Encümen'in dahili üyelerinden Ferik İbrahim Paşa'nın, çocuk ve askerlerin eğitimlerinde kolaylık sağlamak amacıyla *Bina Tercümesi* isimli bir gramer kitabı hazırladığını, Encümen ve Meclis-i Maarif'in kitabın basılabilir kararı üzerine konunun sadaret tarafından padişaha arz edilmesinden anlıyoruz. Bu kitapla ilgili basım sürecinin nasıl sonuçlandığı belgelerden takip edilemiyor;[55] ancak, tamamlanmış olan bu eserin de Encümen'in faaliyetleri sonucunda ortaya çıktığı açıktır. Öte yandan

[53] 19 Ekim 1853 (16 Muharrem 1270), İ.DH, nr. 282/17685; Cevdet Paşa, *Tezâkir 40*, s. 58.

[54] Taceddin Kayaoğlu, *Türkiye'de Tercüme Müesseseleri*, İstanbul 1998, s. 81-87; Arzu Meral, "A Survey of Translation Activity in the Ottoman Empire", *Osmanlı Araştırmaları*, Sayı 42, İstanbul 2013, s. 132-133.

[55] "Etfal ve cündiyana talim ve taallümde suhulet olmak üzere Dâr-ı Şûra-yı Askeri ve Encümen-i Dâniş âzasından ferik saadetlü İbrahim Paşa hazretlerinin telif eylediği Bina Tercümesi..." (A.AMD, 35/46).

Encümen'in harici üyelerinden Abdülgaffar Enis Efendi, William Robertson'un *History of America* isimli kitabını *Yeni Dünyanın Keşfi* başlığıyla çevirmiş ve bu eser Encümen'in faaliyetlerini durdurmasından hayli zaman sonra, 1880 yılında İstanbul'da basılabilmiştir.[56]

Ahmed Cevdet Paşa, 18. yüzyılın başlarında İbn Haldun'un *Mukaddime* isimli eserinin altı bölümünden beşini çevirmiş olan Pirizade Mehmed Sahib Efendi'nin eksik tercümesinin son bölümünü de Encümen'in faaliyetleri çerçevesinde 1859 yılında tamamlar ve eser, ertesi yıl İstanbul'da basılır. Öte yandan giriş kısmını *Mukaddime*'nin oluşturduğu İbn Haldun'un asıl kitabı olan *Kitabü'l-İber*'i tercüme etmesi için görevlendirilen Abdüllatif Suphi Paşa, eserin sadece ikinci cildinin başından İslâm öncesi İran tarihini içeren kısmını çevirir. Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın teşvikiyle Mısır'da başladığı bu tercümeyi İstanbul'da tamamlayıp 1859'da *Miftahü'l-İber* adıyla yayımlar; ayrıca, *Kitabü'l-İber*'de yetersiz bulduğu Yunan-Roma (51+9 s.) ve İran tarihiyle (28+11 s.) ilgili kısımları da *Tekmiletü'l-İber* adıyla 1860'ta yayımladığı iki risale ile ikmal eder.[57] Bu iki risale ve tercüme de Encümen'in faaliyetleri arasında sayılabilir; zira, her ne kadar Kavalalı'nın teşvikiyle bu işe Mısır'da başlarsa da bu dönemde Encümen üyesi olması ve Mükrimin Halil Yinanç'ın "Encümen-i Daniş İbni Haldun'un asıl tarihinin tercümesini Suphi Paşa'ya havale et"tiğini belirtmesi[58] bu bağlamda anlamlıdır.

---

56 Kitap, el-Cevâib Matbaası'nda basılmıştı (Sezai Balcı, *Bâbıâli Tercüme Odası*, İstanbul 2013, s. 342).

57 Bu eserin Pirizade ve Cevdet Paşa kısımlarının birlikte bir inceleme yazısıyla günümüz harflerine aktarılmış şekli için bkz. İbn Haldun, *Mukaddime, Osmanlı Tercümesi*, I-III, haz. Yavuz Yıldırım, Sami Erdem, Halit Özkan, Cüneyt Kaya, İstanbul 2008.

58 "Tanzimattan Meşrutiyete Kadar Bizde Tarihçilik", *Tanzimat I*, İstanbul 1940, s. 592.

Değerlendirme ve Sonuç

1862 senesine kadar devlet salnamelerinde varlığı görülen Encümen-i Dâniş'in bu tarihten sonra ortadan kalktığı anlaşılıyor. Her ne kadar bu konuda şüphe izhar eden bazı araştırıcılar olsa da[59] Encümen-i Dâniş'in kuruluş amacının Paris Akademisi tarzında bir müessese oluşturmak olduğu açıktır. Nitekim bu projenin merkezinde yer alan isimlerden Ahmed Cevdet Paşa da, kuruluş amacını "Paris'in Akademi nam meclisi tarzında bir cem'iyyet-i ilmiyye teşkil" etmek olarak açıklar.[60] Öte yandan Encümen-i Dâniş kelimesi de Osmanlı literatüründe ve belgelerinde zaten akademi anlamında kullanılmakta olup diğer ülkelerin akademileri de bu şekilde nitelendirilirdi.[61]

Encümen'in üyeleri arasında yer alan bazı kişilerin ilmi yönden yetersiz ve hatır için seçilmiş kişiler olduğunu ve dönemin bürokratlarının reformcu ve reform karşıtı olarak ayrışmalarının yarattığı ikiliğin Encümen'in açılış töreninde bile kendisini hissettirdiğini ifade eden Ahmed Cevdet Paşa, gruplardan birini *eshâb-ı dâniş*, yani ilim ehli olan Reşid Paşa ve takımının, diğerini de bunların karşılarında yer alan muhaliflerin oluşturduğunu[62] ve aralarındaki rekabetin Encümen'e üye seçimine kadar indiğini belirtir.[63] Esasında, Cevdet Paşa, Mustafa Reşid Paşa'nın ekibinde yer aldığı için konuyla ilgili yapmış olduğu değerlendirmelerin biraz ihtiyatla karşılanması gerekir.

Encümen'in başarısızlığına neden olan bu siyasi mücadelelerin dışında diğer bir sebep de, üyelerin üstlendikleri siyasi sorumluluklardan dolayı Encümen'in akademik çalışmalarına yeterli zamanı ayıramamalarıydı. Ancak bu madalyonun bir yüzüydü; öteki yüzünde ise, dönemin modernleşmeci Osmanlı aydınlarının büyük ölçüde sivil bürokrasinin ve özellikle de hariciye bürokrasisinin ürünü olduğu gerçeği vardır. Dolayısıyla bürokratik aydınların böyle önemli bir projede ağırlıklı olarak

---

59 Kenan Akyüz, *Encümen-i Dâniş*, s. 29-30; Ekmeleddin İhsanoğlu, "Modernleşme Süreci İçinde Osmanlı Devletinde İlmî ve Meslekî Cemiyetleşme Hareketlerine Genel Bir Bakış", *Osmanlı İlmî ve Meslekî Cemiyetleri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1987, s. 19.

60 Cevdet Paşa, *Tezâkir 40*, s. 46.

61 "Belçika'da Âsar-ı Atika Encümen-i Dâniş âzasından..." (5 Aralık 1846, İ.HR, 38/1752; HR.TO, 169/10). "Petersburg şehri Encümen-i Dâniş âzasından..." (26 Şubat 1868, İ.HR, 231/13578). "İsveç Encümen-i Dânişi hocalarından..." (28 Mart 1868, İ.HR, 231/13598).

62 Cevdet Paşa, *Tezâkir 1-12*, s. 13.

63 Mustafa Reşid Paşa, rakiplerinden Ahmed Fethi Paşa'yı yabancı dil bilmesine rağmen üyeliğe seçtirtmemiş ve bu yüzden araları daha da açılmıştı (M. Sertoğlu, "İlk İlimler Akademisi", s. 14).

temsil edilmeleri bir yönüyle de kaçınılmazdı. Öte yandan toplantılara başlanabilmesi için üyelerin üçte birinin mevcut olması yönünde içtüzükte yer alan madde, bu tür üyelerin toplantılara gelemeyebilecekleri düşünülerek konulmuş olmalıdır. Zira, üçte bir oranı meclis toplantıları açısından gayet düşük bir katılımı temsil eder. Bununla birlikte, üyelikten çıkarma şartı içtüzüğe konularak uzun süreli devamsızlıkların önünün alınmak istendiği de açıktır.

Esasında Encümen kurulurken bürokrat aydınların üyeliğinin yaratacağı sorunların gündeme getirilip tartışıldığı anlaşılıyor. Vükelânın ve büyük devlet adamlarının dahili üyeliğine karşı çıkan Âli Paşa, telif ve tercüme işleriyle bilfiil uğraşabilecek olanların üyeliğe alınması gerektiğini savunur; ancak, onun görüşleri kabul edilmeyip ağırlıklı olarak büyük devlet memuriyetlerinde sorumluluk üstlenen bürokratlar Encümen üyeliklerine seçilir ve bu da projenin başarısızlığa uğramasındaki önemli etkenlerden biri olur. Bundan sonrasını bu projede çok önemli görevler üstlenen dönemin şahidi Cevdet Paşa'dan dinleyebiliriz. Paşa, "emr-i intihâba zâtiyyât karıştırıldı. Asla ehliyeti olmayanlar dahi kırklara karıştı. Encümenin binası bir sağlam esas üzerine kurulamadı",[64] yani, üyelikte kişisel tercihlerin ön planda tutulması ve ehliyetsiz kişilerin dahili üyeliğe seçilmesi sonucunda Encümen sağlam esaslar üzerine dayandırılamadı şeklinde üyelik seçiminde yaşananları veciz bir şekilde dile getirir. Paşa'nın "kırklara karışmak"la kastettiği şey, niteliksiz diye tanımladığı bazı üyelerin Encümen'in 40 dahili üyesi arasında kendilerine yer bulma keyfiyetiydi.

Eğer Ahmed Cevdet Paşa'nın bu söyledikleri doğruysa, daha başlangıçta yapılan bütün bu siyasi ve tercih hatalarına, devletin o günlerde içinde bulunduğu maddi sıkıntılar, açılması kararlaştırıldığı hâlde bir türlü hayata geçirilemeyen Dârülfünun, etkileri uzun süre hissedilecek olan 1853-56 Kırım Savaşı, 1856 Islahat Fermanı'nın ilânı ve fermana karşı oluşan tepkiler, Kuleli Vakası gibi iç ve dış siyasi sıkıntıların da eklenmesiyle birlikte ilk Türk Akademisi olan Encümen-i Dâniş, gerekli başarı ve sürekliliği gösteremeden yaklaşık 11 yıllık bir çalışma hayatının ardından sessizce sırra kadem basar. Böyle bir sonucun ortaya çıkmasında projenin esas sahibi olan Mustafa Reşid Paşa'nın 1858'deki vefatının oynamış olduğu rolün yukarıda sıralanan nedenlerin hepsinden daha

---

[64] Cevdet Paşa, *Tezâkir 40*, s. 52-53.

önemli olduğu ileri sürülebilir. Çünkü Osmanlı tarihinden, uygulamaya konulup başarıyla sürdürüldüğü hâlde, mimarının veya sahibinin iktidarını kaybetmesi veya ölmesi neticesinde unutulup tarihin tozlu sayfaları arasına giren benzeri pek çok proje örneği verilebilir.

i.MVL 208/6740

1

EKLER

Ek 1

Encümen-i Dâniş'i Gündeme Getiren Meclis-i Muvakkat'in Tarihsiz Mazbatası

Beyandan müstağni olduğu vechile husûl-i kemalât-ı insaniyye fühûl-i sâlife âsârının tetebbu ve istikra'ına muhtaç ve bu cihetle terbiyet-i umumiyye kaziyyesinin mevkufun aleyhi ve bi'l-husus zikrolunan Dâr-ı Fünûn-i Umumiyye'nin tesisine himmet-i celile-i hazret-i şâhâne erzan buyurulacağı takdirce bunda talim ve taallümü meşrut olan ulûm ve fünûn-i ma'dûdenin mâ-yuhtacu-ileyhi bulunan kütüb-i mâlumenin ehemmiyet-i istihzar ve tedârükü âzâde-i kayd-ı ihticâc olmaktan nâşi Dâr-ı Fünûn-i mezkûrde bir kütüphane inşa ve derununa kütüb-i lâzime vaz' ve imlâ olunması ma'raz-ı lüzumda tezekkür ve tensip olunmuş ve millet-i beyzâ-yı İslâmiyye'de mine'l-kadim zuhura gelen şinâverân-ı deryâ-yı fezâil ve maarifin âverde-i kenâre-i hüsn-i telif ve keşide-i samtü'l-leâl-i tahrir ve tasnif eylemiş oldukları her bir ulûm ve fünûna müteallik mücelledât-ı nefîse derece-i hadd ü ihsâdan efzûn bulunmuş olup ancak musannefât-ı mezkûreden şâyan-ı istifade olan kütüb-i mutebere-nin ekseri lisan-ı bediü'l-beyan-ı Arabî üzere olduğuna ve asıl sanayi-i şiiriyye ve bedâyi-i lisaniyyesi makbul olan nazm ve eş'âr envaının gayrı bazen lisan-ı Fârisî'de dahi kitaplar bulunduğuna ve bâlâda beyan olunduğu üzere Dâr-ı Fünûn-i mezkûrde tedris ve tederrüsü meşrut ulûm ve fünûna dair kütübün bir takımı elsine-i ecnebiyyede bulunacağına mebni bu misillü kütübün hal ve tefehhümü evvel emirde elsine-i mezkûrenin kemali ile tahsiline mütevakkıf ve münhasır ve bu dahi esbab-ı lâzimesinin vücuduna vâbeste bulunmasiyle avâm-ı nâsa göre bi'z-zarure müteassir ve belki müteazzir olarak bundan dolayı ekseri halk o misillü kitapların havi bulunduğu fevâid-i ilmiyyeden mahrum olageldikleri derkâr ve rivayet olunduğuna göre diyar-ı ecnebiyyede intişar-ı ulûm-i şettânın suver-i teshiliyyesi kütüb-i lâzimenin kendi lisanlarına bi't-tahvil talim ü tefhim ve fevâid ve menafiinin ol-vechile tâmim olunmasiyle hasıl olduğu zâhir ve bedîdar olduğundan ve bi-lütfihi Teâlâ sâye-i hazret-i şâhânede iltizam olunan işbu terbiyet-i âmme maslahat-ı mühimmesinin

kuvveden fiile sürat-ı ihracına elbette bir tarika-i enîka-i sehl ü âsânî ittihaz ve istikrarına medâr-ı küllisi olacağından Saltanat-ı Seniyye'de dahi o makule elsine-i Arabiyye ve Fârisiyye'de ve ecnebi lisanında olarak herkesçe okunup öğrenmeğe şâyân olan kütüb-i muteberenin tâmim-i fevâid ve menafii zımnında avâm-pesend olacak sebk ü ibare ile hasbe'l-imkân lisan-ı Türkî'ye nakl ve tahvil ve mu'dilât ve müşkilâtının hall ü teshiline himmet olunması doğrusu rütbe-i ehemmiyette görünmeğin bunun istihsal-i hüsn-i çaresi lede't-teemmül lehü'l-hamd ve'l-minne gencine-i ehl-i kemal olan Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye'de o misillü kütüb-i icabiyyenin tefsir ve tercümesine muktedir pek çok zevat bulunacağı ve bunlar taraf-ı eşref-i Saltanat-ı Seniyye'den fi'l-cümle teşvik ve tergib muamelesiyle bi'l-iftihar semere-i fezâil ve kemalâtını ibraza sa'y ü gayret edecekleri âşikâr olup şöyle ki o makule zevat-ı fezâil-simattan mürekkep ve cümlesi kırk neferden ibaret olmak ve bunların bulundukları hizmet ve memuriyetlerine halel vermeyip Encümen-i Dâniş âzalığı nam ve ünvaniyle şeref verilerek bâ-ruus-i hümayun kendilere ilave-i memuriyet kılınmak üzere bir cemiyet tertip ve teşkil ve cemiyet-i mezkûre âzası bundan dolayı tavzif olunmak iktiza etmeyip fakat bunların hizmet ve memuriyeti ber-minval-i muharrer lüzûmu görünen kütübün tercümesi veyahud telifi demek olduğundan tercüme ve telif edecekleri kütübün miktar-ı kadr ü kıymet ve suubet ve sühuletine göre atiye-i seniyye i'tasiyle tatyib ve tebcil buyurulduğu hâlde meâli-i teveccühat-ı mekârim-simat-ı hazret-i şehinşahi âsariyle az vakitte pek çok kütüb-i lâzimenin vücuda getirileceği ve fevâid-i amîme ve muhassenat-ı azîmesi müşahede olunacağı ecilden ol-vechile icabının icrası.

Encümen-i mezkûrün ber-vech-i muharrer tertip ve teşkiline müsaade-i seniyye erzan buyurulduğu takdirde zikr olunan kırk nefer âzanın yirmisi dahili ve yirmisi harici itibar olunmak ve dahili itibar olunacaklar içün mârü'z-zikr Dâr-ı Fünûn-i Umumiyye ebniyesi dahilinde büyücek bir oda inşa ve tahsis olunup bunlar orada icap ve lüzumuna göre akd-i meclis-birle îfa-yı hizmet ve memuriyyete itina ve çünkü Encümen-i mezkûrün tertibinden murad tercüme ve telif-i kütüp kaziyyesi olarak bi'l-farz reayadan ve ecanipten olup da bu maddeye iktidar-ı zâtisi mâlum olan kesanın dahi harici itibar olunacak âzaya duhûlünde beis olmayacağı cihetle işbu harici takımının meclis-i mezburda bulunmaları icap etmeyerek yalnız muhabere ile hizmetlerini îfa eylemek üzere tesviye-i iktizası.

Encümen-i mezkûrün Meclis-i Maarif-i Umumiyye misillü Nezaret-i Maarif-i Umumiyye tahtında bulunması icab-ı maslahattan olmasiyle telif ve tercümesi lâzim gelen kütübün ve lede't-tercüme zahmet ve emeğine göre ihsan buyurulacak atiye-i seniyye miktarının meclis-i mezkûr tarafından tayin ve cânib-i nezaret-i müşârünileyhâdan istizan olunduktan sonra keyfiyet Encümen-i mezkûre ifade ve beyan ve bazı tercümesine meclisçe lüzum görünen kütüp içün dahi meselâ filân kitabı her kim tercüme eder ve makbul olur ise hitamında şu kadar atiye-i seniyye inayet ve ihsan buyurulacaktır deyü evvelce neşr ü ilân ile teşvik-i erbâb-ı hünere himmet kılınması.

Encümen-i mezkûrün bir reisi olarak bu reis fezâil ve kemalât ile âza-i sairenin cümlesine faik ve her vechile reis ünvanına lâyık bulunmak ve mârü'z-zikr Meclis-i Maarif-i Umumiyye tarafından tayin ve irae olunacak bir kitabın tercümesi keyfiyeti[ni] reis-i mumaileyhin Encümen-i mezkûr âzasına beyan ve hikâye ile bunlardan gerek dahili ve gerek harici kitab-ı mezbûrun tercümesini kaç kişi deruhde eder ise evvel-emirde birkaç sahifesini tercüme ile Encümen-i mezkûrde muayene ve yek-diğerle muvazene olunarak hangisi tercih ve takdim olunur ise kitab-ı mezbûr tercümesi âna havale kılınmak icab-ı maslahattan ve telif-i kitap maddesinin dahi bu üslûp üzere icrası lâzimeden idüği ve meselâ hariçten bir kimesnenin elsine-i Arabiyye ve Fârisiyye'de ve ecnebi lisanında mahareti olup ve lisan-ı Türkî'de hüsn-i selika eshabından olmayıp da bir kitap tercüme eylediği ve o kitabın faidesi muayyen ve zât-ı tercüme yolunda bulunduğu surette ve bu misillü şeylerin sebk ü ibaresini tashih ve tenkih ve hüsn-i ifade ile tezyin ve tavşih etmek üzere âza-yı mezkûreden muvazzaf olarak iki nefer ehliyetli musahhih ile bir nefer kâtip tayini dahi iktiza edeceği.

İşbu tercüme ve telif-i kütüp maslahat-ı nâfıasının dahi sâye-i makderet-vâye-i cenab-ı şehinşâhide gün-be-gün ilerileyip kesb-i iştihâr ve itibar etmesi mülken ve milleten levâzim-i umûrdan ve bu bâbda her vechile vesâil-i teşvikiyyenin icrası şân-ı fehâmet-nişan-ı Saltanat-ı Seniyye'ye şâyân mevaddan olduğuna binaen Encümen-i mezkûr âzasından birisi kendi isteğiyle bir kitap telif veyahud tercüme ile Encümen-i mezkûr tarafına arz ve irae eyledikte evvel-emirde kitabın zaten faidesi tasdik ve kabul olunur ise derhal Meclis-i Maarif-i Umumiyye'ye arz ile orada icabına göre mütercim veya müellifi olan zâta

verilmesi münasip olan atiye-i seniyye miktarı tayin ve kitab-ı mezbûrun tefviz ve tahsin olunması.

Encümen-i mezkûr âzasının telif ve tercüme edecekleri kütüp umum-ı nâsın istifade edecekleri surette sehlü'l-ibare olmak lâzimeden olmağın bu hususa dahi reis-i Encümen tarafından dikkat ve itina ve ibraz-ı hüner içün münşiyâne kitap telif edenler dahi olur ise bunlar hakkında dahi muamele-i teşvikiyyenin icra kılınması.

Encümen-i mezkûr âzalığına leffen takdim kılınan pusulada muharrerü'l-esâmi dâiyan ve bendegân hatırlara gelmiş ise de bunların cümleten âzalık-ı mezkûre memuriyeti veyahud on neferinin intihap ve tayiniyle ba'dehu kırk nefere varıncaya kadar sair âzanın Encümen-i mezkûr tarafından bi'l-intihap Meclis-i Maarif-i Umumiyye'ye arziyle kabul ve tasdik olunduğu hâlde icabının icrası rey-i âliye menût idüği.[65]

[65] İ.MVL, 208/6740, lef 1.

عطوفتلو افندم حضرتلری

سایهٔ معارفوایهٔ حضرت شهنشاهیده ترویج علوم و فنون متنوعه جد جدید ایله دار الفنونك قشامنده بالجمله مقرر اولان انجمن دانشك شمدیه دك صورت ترتیب و تشكیلنه دائر
مجلس معارف عمومیه نك مضبطه و نظامنامه و لایحه سی اوزرینه مجلس والاده قلمه آلنان مضبطه خاکپای منظور معالی موفور حضرت پادشاهی بیورلمق ایچون تقدیم قلنمش
اشبو انجمن دانشك ترتیبی آثار جلیلهٔ حضرت شهنشاهینك نتیجه سی و معارف عمومیه نك تكملی اولارق بونك تشكیل و اعضاسنك ترتیب و تعیینی و تفرعات سائره سی حقنده
مجلس معارف عمومیه نك مطالعات معروضه سی پك كوزل و بولنده اولدیغندن استیذان قلندیغی وجهله صدور عظامدن سماحتلو شریف افندی حضرتلرینك رئیس اول
وسعادتلو خیرالله افندی حضرتلرینك رئیس ثانی تعیینه و مصروف بوصلد موجبنجه اعضای داخلیه سنك رجالدن برابر فرقه کیسه ده ترکیب اولنمسی و اعضای خارجیه سی
غیر محدود اولوب هر صنف تبعهٔ دولت علیه نك و هر مملکت اهالیسنك ارباب هنر و معرفتندن ورلمسی و اسکلو اولنرده بلا مصلحت ایکی کاتب تعیینه قلنمسی و معارف
عمومیه نك جمعیه تأسیسنده کتاب ترجمه سی و تألیفی ایچون تخصیص اولنمسی اولوله سنوی الایك غروشك دخی انجمن دانشك مبادی کندره جکی آثار قلمیه یه سرمایهٔ دائمه
اتخاذ اولنمسی و دار الفنونك تکمیله قدر مهر علیای سلطنت سنیه ده ولنو عثمانلو سلطانه علیه اثنائه افندمز حضرتلرینك احیا کردلری اولوله دار المعارفك مکتبی ایچنده مناسب
بر اوطه نك انجمن دانش محل اجتماعی تخصیص قلنمسی خصوصلرینه هر نه وجهله امر و فرمان معالیبیان جناب ملوکانه شرف صدور بیوریلور ایسه منطوق منیفی اجرا اولنه جغی بیانیله تذکرهٔ ثناوری

م

٢٦٧ ج ١٢

معروض چاکر کمینه لریدر که
[illegible]
شوکت [illegible] حضرت پادشاهی [illegible]
[illegible]
[illegible]
امر و فرمان حضرت من له الامرکدر

ترقیم قلندی افندم

8

Ek 2

Encümen-i Dâniş'in Kurulmasına Dair Sultan Abdülmecid'in İradesi

Atufetlü efendim hazretleri,

Saye-i maarif-vâye-i hazret-i şehinşahide tervic-i ulûm ve fünun-i mütenevvia niyet-i hayriyyesiyle Dârülfünûn'un hitamında yapılması mukarrer olan Encümen-i Dâniş'in şimdiden suret-i tertip ve teşkiline dair Meclis-i Maarif-i Umumiyye'nin mazbata ve nizamname ve lâyihası üzerine Meclis-i Vâlâ'dan kaleme alınan mazbata takımıyla manzur-i meâli-mevfur-i hazret-i padişahi buyurulmak içün takdim kılındı. İşbu Encümen-i Dâniş'in tertibi âsâr-ı celile-i hazret-i şehinşahinin müctemii ve maarif-i umumiyyenin mükemmeli olarak bunun teşkili ve âzasının tertip ve tayini ve teferruat-ı sairesi hakkında Meclis-i Maarif-i Umumiyye'nin mütalaat-ı ma'ruzası pek güzel ve yolunda olduğundan istizan kılındığı vechile sudûr-i izamdan semahatlü Şerif Efendi hazretlerinin reis-i evvel ve saadetlü Hayrullah Efendi hazretlerinin reis-i sâni tayin ve melfuf pusula mucebince âza-yı dahiliyyesinin reisleriyle beraber kırk kişiden terkip olunması ve âza-yı hariciyyesi gayr-i mahdut olup her sınıf teb'a-yı Devlet-i Aliyye'nin ve her bir memleket ahalisinin erbab-ı hüner ve marifetine verilmesi ve istekli olanlardan bilâ-maaş iki kâtip tayin kılınması ve maarif-i umumiyyenin hin-i tesisinde kitap tercümesi ve telifi içün tahsis olunmuş olan senevi elli bin kuruşun dahi Encümen-i Dâniş'in meydana getireceği âsâr-ı kalemiyyeye sermaye-i daimiyye ittihaz olunması ve Dârülfünûn'un tekmiline kadar Mehd-i Ulyâ-yı Saltanat-ı Seniyye devletlü ismetlü sultan-ı aliyyetü'ş-şân efendimiz hazretlerinin ihyâ-kerdeleri olan Dârülmaarif Mektebi içinde münasip bir odanın Encümen-i Dâniş'e mahall-i cemiyet tahsisi hususlarında her ne vechile emr ü ferman-ı meâli-nişan-ı cenab-ı mülûkâne şeref-sünuh buyurulur ise mantuk-i celili icra olunacağı beyaniyle tezkire-i senaveri terkim kılındı efendim.

Fî 12 C[emaziyelâhir] sene [1]267 M

Mâruz-i çâker-i kemineleridir ki,

Enmile-pîrâ-yi tazim olan işbu tezkire-i sâmiyye-i âsafâneleriyle evrak-ı mâruza meşmul-i lihaza-i şevket-ifaza-i hazret-i padişahi buyurulmuş ve hususat-ı muharrerenin tezekkür ve istizan buyurulduğu vechile icra-yı iktizaları müteallik ve şeref-sünûh buyurulan emr ü irade-i seniyye-i cenab-ı cihanbâni mukteza-yı celilinden olarak evrak-ı merkume yine savb-ı sâmi-i sadaret-penahilerine iade ve tesyir kılınmış olmağla ol-bâbda emr ü ferman hazret-i veliyyü'l-emrindir.

Fî 13 C[emaziyelâhir] sene [1]267[66]

[66] İ.MVL, 208/6740, lef 8.

2

انجمن دانشك نظامنامه‌سى

انجمن دانشك تركبى و اعضاسنك صورت انتخابى

برنجى ماده

İ.MVL. 208/6740

2 varak
(1 sayfası boş)

5

Ek 3
Encümen-i Dâniş'in İçtüzüğü

Encümen-i Dâniş'in Terekkübü ve Âzasının Suret-i İntihabı

Birinci bend: Encümen-i Dâniş'in âzası iki kısım olup birisi dahili ve diğeri haricidir. Âza-yı dahiliyyesi kırk nefer olup tezâyüdü caiz olmayacaktır. Âza-yı hariciyyesi gayr-i mahduttur.

İkinci bend: Evvel ve sâni itibariyle iki reis olarak ve lisan-âşina olup da kitabet-i Türkiyyede mahareti olmayan zevat bazı kütüp tercüme ettiklerinde sebk ü rabtını düzeltmek içün âzadan muvakkaten bir veyahud icabına göre daha ziyade musahhihler tayinine Encümen-i Dâniş muktedir olabilecektir. Ve umur-ı âdiyyesi içün iki kâtibi olacaktır.

Üçüncü bend: Encümen-i Dâniş'in âzası ve reislerinin ilk defa olarak defteri Meclis-i Maarif-i Umumiyye tarafından tanzim olunmuş ise de min-ba'd dahilisinde bir âzalık münhal oldukta âza-yı mevcudeden her birisi âza-yı hariciyyeden tercih eylediği zâtın ismini yazdığı pusulayı meclis mührüyle memhur mahfaza-i mahsusasına vaz' birle yevm-i intihabda herkes arz ettiği zâtın liyakat ve haysiyetini tarif ederek bu surette arz olunan zâtların hâli Encümen'ce mâlum olduktan sonra kaç kişi ise her birinin namı üzerine usul-i mâlume üzere mektûm olarak ekseriyet-i ârâya müracaatla nihayet kimin isminde en ziyade rey bulunur ise o zât Encümen âzalığına intihap olunmak üzere reislerin ve âzanın mühürleriyle memhur bir mazbata yapılarak Meclis-i Maarif-i Umumiyye'ye irsal ve oradan usûl-i mer'iyye-i aliyye üzere arz ve takdim ile şeref-rîz-i sünûh buyurulacak irade-i seniyye-i hazret-i mülûkâne mûcebince âzalığa tayin olunacaktır.

Dördüncü bend: Riyaset hizmetlerinin biri münhal oldukta Meclis-i Maarif-i Umumi'de âza-yı dahiliyyenin birisi ekseriyet-i ârâ ile intihap olunarak ba'de'l-arz makrûn-i müsaade-i seniyye buyurulduğu hâlde iktizası icra kılınacaktır.

Beşinci bend: Reislerden birisi taşra memuriyetlerinden birine veyahut buraca Encümen riyaseti memuriyetine mani olacak surette bir memuriyete tayin buyurulduğu hâlde âzalık memuriyeti uhdesinde kalmak üzere bend-i sâbıkta beyan olunduğu vechile diğeri bi'l-intihap müsaade-i seniyye erzan buyurulduğu hâlde yerine tayin buyurulacaktır. Sair

âza dahi herhangi memuriyette bulunsa kendisinin âzalığına halel gelmeyecektir.

Altıncı bend: Âza-yı hariciyye dahi Meclis-i Maarif-i Umumiyye veyahut reisler tarafından Encümen'e arz olunarak ve bilâd-ı baidede olup da kendisi âzanın mâlumu olmaz ise ânı sevk eden zât âsâriyle ispat ederek ânın üzerine ekseriyet-i ârâya bi'l-müracaa intihap olunduktan sonra vech-i sâbık üzere hâk-pâ-yı şâhaneden bi'l-istizan müsaade-i seniyye erzan buyurulduğu hâlde tayin olunacaktır.

Yedinci bend: Yalnız reislerin memuriyetleri içün birer kıt'a berat-ı âli ihsan buyurulacaktır. Gerek âza-yı dahiliyye ve gerek âza-yı hariciyye bu suretle intihap ve tayin olunduktan sonra şekl-i mahsusta olan ruus-i hümayunları ve Meclis-i Maarif-i Umumiyye ve Encümen-i Dâniş tarafından şehadetnameleri i'ta olunacaktır.

Sekizinci bend: Encümen-i Dâniş âzalığı bir şeref ve meziyet-i mahsusa olduğundan buna nâil olanların ilâve-i ünvanları kılınacaktır.

Encümen Âzasının Sıfat-ı Matlubeleri

Birinci bend: Âza-yı dahiliyyesi Encümen'de bulunarak ve âza-yı hariciyyesi Encümen ile muhabere ederek maarif-i müktesebe ve âsar-ı kalemiyyesi ile emr-i ehemm-i maarife hizmet etmeğe muktedir olabilmelidir.

İkinci bend: Âza-yı dahiliyyenin her birinde birer fende kemal veyahut bir lisanda mâlumat kifayet eder ise de lisan-ı Türki'ye vâkıf olup yani Türkçe bir kitap telif etmeğe ve Arabî ve Fârisî'den veyahut elsine-i saireden Türki'ye bir kitap nakl ve tercüme edebilip tahriren ifade-i merama muktedir olması elzemdir. Fakat kitabet-i Türkiyede maharet-i kâmilesi olmadığı hâlde dahi ekser elsine-i ecnebiyye ve fünun-i sairede mâlumatı var ise intihabı caiz olacaktır.

Üçüncü bend: Âza-yı hariciyyesinin lisan-ı Türkî'ye vâkıf olmaları şart olmayıp herhangi lisanda olur ise olsun Encümen'e arz-ı mâlumat ile maarif-i umumiyye içün bir suretle nâfi olabilmesi kifayet edecektir.

Dördüncü bend: Encümen-i Dâniş bu surette her gûna mâlumat eshabı zevâttan mürekkep olacağına, yani ya ulûm-i Arabiyye ve Farisiyye'de veyahut fünun ve elsine-i ecnebiyyede maharet eshabından zevat bulunacağına binaen daima iki reisin birisi ulûm-i âliyye-i mezkûreye ve diğeri fünun ve elsine-i ecnebiyyeye vâkıf olmak elzem olduğundan mâ-

lumatça cihet-i vâhidede bulunan iki zâtın reis olarak ictimaı caiz olmayacaktır. Ve reislerin Meclis-i Maarif-i Umumiyye âzasından olması şart olacaktır.

Encümen-i Dâniş'in Hizmeti

Birinci bend: Encümen-i Dâniş lisan-ı Türkî'de fünun-i mütenevviaya dair lâzım gelen kitapların tekessürüne ve lisan-ı Türkî'nin ilerilemesine hizmet edeceğinden ibtida Meclis-i Maarif-i Umumiyye tarafından bir kitabın telif ve tercümesine lüzûm görünüp Encümen'e verildiği hâlde âzasından biri ekseriyet-i ârâ ile buna memur olacaktır ve Encümen-i Dâniş dahi bizzat bir kitabın telif ve tercümesine lüzûm gördüğü hâlde Meclis-i Maarif'ten bi'l-istizan kezalik âzasından birini memur edecektir. Bundan başka âza gerek eyyam-ı muayyenede ve gerek fevkalâde olarak akd-i Encümen eyledikleri vakitte ulûm ve fünun-i nafıanın neşr ve teshil-i tahsili emrinde hatırlarına gelen şeyleri ya lâyiha suretiyle kalemen veyahut lisanen arz ile ânın üzerine müzakere olunacaktır. Ve müzakerat-ı vâkıa mazbata suretiyle Meclis-i Maarif'e verilecektir.

İkinci bend: Bir kitabın tercüme veyahut telifine lüzûm göründüğü hâlde reis-i Encümen tarafından evvelâ mevcut olan âza-yı dahiliyyeden âna muktedir kaç zât var ise ânlara arz ve ilân olunarak nümune olmak üzere her birine birkaç sahife yazdırılıp nümuneler birbirine tatbik ve mukabele olundukta ber-vech-i bâlâ ekseriyet-i ârâ ile birisi tercih ve kitab-ı mezkûrun tercüme ve telifi ânı yazana havale olunacaktır.

Üçüncü bend: Âza-yı hariciyye yalnız tahriren eda-yı hizmete memur olup yani maarife dair yapacakları layihaları veyahut kitapları Encümen'e irsal edeceklerdir.

Dördüncü bend: Gerek Meclis-i Maarif-i Umumiyye'nin talebi ve gerek bizzat Encümen-i Dâniş'in tayini üzerine telif ve tercüme olunacak kitaplar ve âza-yı hariciyyenin Encümen'e verip oranın kabul eyleyeceği şeyler Meclis-i Maarif'e irae ile orada gerek ahval-i mündericesi ve gerek sebk-i ibaresi tedkik olunduktan sonra tab ve neşre lâyık ve mahzurdan sâlim görülür ise usulü üzere yapılacak mazbatası hâk-pâ-yı hümayun-ı hazret-i mülûkâneye arzla muvafık-ı emr ü irade-i seniyye-i cenab-ı padişahi buyurulduğu hâlde Dârü't-tıbâatü'l-âmire'de tab ve neşr ettirilecektir.

Beşinci bend: Akd-i Encümen içün Dersaadet'te bulunan âza-yı dahiliyyenin sülüsü mevcut olmak lâzımdır. Bu cihetle kâffe-i âzanın yevm-i muayyende devam ve fevkalâde maslahat müzakeresiçün riyaset tarafından vâki olan davete icabet eylemeleri icap edip bir gûna özr-i şer'îsi olduğu hâlde tahriren beyan-ı keyfiyet edip gelen tezkiresi Encümen'de alenen kıraat olunacaktır. Ve bilâ-özr-i şer'î iki üç defa gelmeyen olursa reis tarafından sual kılınacaktır. Ve eğer bilâ-özür bir sene kadar gelmeyen olursa ruusu alınıp yerine diğeri tayin olunacaktır.

Altıncı bend: Gerek âza-yı dahiliyyeden ve gerek âza-yı hariciyyeden bilâd-ı baidede bulunanlar bulundukları yerlerin garaib ve acaibini ve maarifçe muttali oldukları şeyleri tahriren Encümen-i Dâniş'e bildireceklerdir. Evrak-ı vârideyi dahi Encümen-i Dâniş Meclis-i Maarif-i Umumiyye'ye gönderecektir.

Yedinci bend: Encümen-i Dâniş'in âza-yı dahiliyyesi tayin olunan mahalde her ayın ibtidaki Cumaertesi günü eyyam-ı sayfde saat dörtte ve eyyam-ı şitâda saat altıda mevcut bulunacaklardır ve sonraları mesalih tekessür ettiği hâlde on beş günde bir veyahud haftada bir akd-i meclis edeceklerdir ve fevkalade bir maslahat zuhur edip de âzanın ictimaı lâzım geldiği takdirde reis tarafından tezkireler ile davet olunacaklardır.

Sekizinci bend: Fünun ve sanayie dair yapılacak kitaplar herkesin anlayacağı surette âdi Türkçe olmasına dikkat ve ihtimam olunacağı misillü menâkıp ve âsara dair münşiyane kitaplar yapıldığı hâlde dahi takdir ve tahsin olunacaktır.

Suret-i Mükâfatları

Birinci bend: Eshab-ı maarif hakkında olacak mükâfat umur-i maarife ettikleri hizmete göre olmak lâzım gelip bu cihetle eshab-ı maarifin hizmetleri üç derece itibar olunmuştur. Şöyle ki birisi kendiliğinden olarak bir kitap tercüme ve telif eder ve bunun vücubu tebeyyün eylemez ise de faidesi sâbit olur ise *derece-i sâlise* ve fevkalade birisi memuren veya kendiliğinden olarak telif ve tercüme edip o eserin vücûb-i vücudu mütehakkik olacak olur ise *mertebe-i sâniye* ve fevkalade teliflerin içinde devlet ve millete gayet menfaatli bir hizmet zuhura getirilir, yani emr-i maarife veya fenn-i mahsusa dair yeni bir şey yapılır ise *derece-i ûlâ* itibar olunacaktır.

İkinci bend: Mertebe-i sâlisede hizmet eden olur ise yaptığı kitabın temettüü kendisine ait olmak imtiyazı verilecek veyahud bu imtiyaz bedelinde kendisine münasip görülecek mertebe nakden iane olunup ol kitaptan hasıl olacak temettü maarif-i umumiyye tahsisatına ait olacaktır.

Üçüncü bend: Mertebe-i sâniyede hizmet eden evvelki derecede olan imtiyaza nâil olduktan sonra *levha-i imtiyaz* namıyla Encümen mahallinde yapılan kitabeye ismi yazılarak beka-yı namıyla müftehir olacaktır.

Dördüncü bend: Mertebe-i ûlâda hizmet eden zâta evvelki derecelerde olan imtiyazattan başka bir kıt'a madalya dahi verilecektir.

Beşinci bend: İmtiyazat-ı mütefavite-i mezkûreye gerek âza-yı dahiliyye ve gerek âza-yı hariciyye mütesâviyen nâil olabileceklerdir.

Altıncı bend: Meratib-i mezkûrenin temyiz ve tayininde Encümen'ce ekseriyet-i ârâya müracaat olunarak badehu Meclis-i Maarif'e bâ-mazbata beyan-ı hâl ile oradan dahi istizan olunarak icrası emr ü ferman-ı meâli-nişan-ı cenab-ı padişahiye mütevakkıf olacaktır.

Fî 9 R[ebiülâhir] sene [12]67

[mühürler]

Mehmed Rifat, Esseyyid Mehmed Emin Âli, Mehmed, İsmail, Abdülhak, Abdülhalim, İsmet, Mehmed Ata, Mehmed Fuad, Mehmed Said, Ahmed Ziver, Yusuf Kâmil, İsmail, Recai, Hayrullah, Abdüllatif Subhi, Esseyyid Mustafa Vehbi, Mehmed Ali, Ahmed Cevdet.[67]

---

[67] İ.MVL, 208/6740, lef 5.

اعضالق خارج انجمن دانش

[illegible]

اعضالق — خارج انجمن دانش

زاده عطوفتلو جناب پادشاهینك نزد معارف امر همتنده اولدیغی جهت عالیه حضرتلرینه ملوکانه‌لرینك حسن حصولی قدرتنه منظور اولان انجمن دانشك [illegible]

اعضالقه — حضرتلری جمله معارف وکلا ایله [illegible]

[illegible] انجمن دانشك خارج اعضاسی معارف [illegible]

اعضالق — خارج انجمن دانش

قونیه متصرفی [illegible] پاشا حضرتلرینه ١٨ [illegible]

اعضالق — خارج انجمن دانش

موالی کرامدن [illegible] افندی [illegible] ١٨ [illegible]

اعضالق — خارج انجمن دانش

موالی کرامدن فضیلتلو لطیف افندی [illegible] ١٨ [illegible]

Ek 4

Encümen-i Dâniş'in Dahili ve Harici Üyelerini Gösterir Ruus Defteri

Encümen'in Dahili Üyeleri

Üyenin İsmi	**Üyeliğe Atandığı Tarih**
Sadrazam Mustafa Reşid Paşa	17 Temmuz 1851 (18 Ramazan 1267)
Şeyhülislâm Ârif Hikmet Beyefendi	17 Temmuz 1851 (18 Ramazan 1267)
Serasker Mehmed Paşa	17 Temmuz 1851 (18 Ramazan 1267)
Meclis-i Vâlâ Başkanı Mehmed Sadık Rifat Paşa	17 Temmuz 1851 (18 Ramazan 1267)
Hariciye Nazırı Esseyyid Mehmed Âli Paşa	17 Temmuz 1851 (18 Ramazan 1267)
Arabistan Ordusu Müşiri Mehmed Emin Paşa	17 Temmuz 1851/18 Ramazan 1267 (Vefatı üzerine Mühendishane-i Berri Arapça Hocası ve harici üye Dağıstanlı Hüseyin Nazım Efendi yerine dahili üyeliğe seçildi).
Ticaret Nazırı İsmail Paşa	17 Temmuz 1851 (18 Ramazan 1267)
Rumeli Teftiş Memuru Abdurrahman Sami Paşa	17 Temmuz 1851 (18 Ramazan 1267)
Meclis-i Vâlâ Üyesi Yusuf Kâmil Paşa	17 Temmuz 1851 (18 Ramazan 1267)
Meclis-i Vâlâ Üyesi Meşrebzâde Ârif Efendi	17 Temmuz 1851 (18 Ramazan 1267)
Meclis-i Vâlâ Üyesi Nakibüleşraf Tahsin Beyefendi	17 Temmuz 1851 (18 Ramazan 1267)
Dâr-ı Şûra-i Askeri Üyesi Salihzade Rüşdi Molla Efendi	17 Temmuz 1851 (18 Ramazan 1267)
Ataullah Efendizâde Encümen'in Birinci Başkanı Şerif Molla Efendi	17 Temmuz 1851 (18 Ramazan 1267)
Sadaret Müsteşarı Keçecizâde Fuad Efendi	17 Temmuz 1851 (18 Ramazan 1267)
Mekteb-i Tıbbiye Nazırı Ziver Efendi	17 Temmuz 1851 (18 Ramazan 1267)
Meclis-i Muhasebe-i Maliye Başkanı Lebib Efendi	17 Temmuz 1851 (18 Ramazan 1267)
Takvimhane Nazırı ve Vakanüvis Recai Efendi	17 Temmuz 1851 (18 Ramazan 1267)
Meclis-i Maarif Üyesi Encümen'in İkinci Başkanı Hayrullah Efendi	17 Temmuz 1851 (18 Ramazan 1267)
Ferik Edhem Paşa	17 Temmuz 1851 (18 Ramazan 1267)
İran Hududuna memur Ferik Derviş Paşa	17 Temmuz 1851 (18 Ramazan 1267)

İstanbul Payeli Celâleddin Efendizâde Hüsameddin Efendi	17 Temmuz 1851 (18 Ramazan 1267)
Hariciye Kâtibi Emin Efendi	17 Temmuz 1851 (18 Ramazan 1267)
Divan-ı Hümayun Tercümanı Nureddin Beyefendi	17 Temmuz 1851 (18 Ramazan 1267)
Mekâtib-i Umumiyye Nazırı Kemal Efendi	17 Temmuz 1851 (18 Ramazan 1267)
Âmedi Halifesi Ahmed Celâl Beyefendi	17 Temmuz 1851 (18 Ramazan 1267)
Âmedi Halifesi Ali Galip Beyefendi	17 Temmuz 1851 (18 Ramazan 1267)
İran Sefiri Ahmed Vefik Efendi	17 Temmuz 1851 (18 Ramazan 1267)
Ticaret Muavini Salih Efendi	17 Temmuz 1851 (18 Ramazan 1267)
Meclis-i Maarif Üyesi Subhi Beyefendi	17 Temmuz 1851 (18 Ramazan 1267)
Mekke Payeli İlyas Efendi	17 Temmuz 1851 (18 Ramazan 1267)
Âmedi Halifesi Tahir Beyefendi	17 Temmuz 1851 (18 Ramazan 1267)
Dersaadet Ordusu Meclisi Üyesi Miralay Nureddin Bey	17 Temmuz 1851 (18 Ramazan 1267)
İlmiyeden Beytülmal Kassamı Abdülaziz Efendi	17 Temmuz 1851 (18 Ramazan 1267)
İlmiyeden Müneccimbaşı Osman Efendi	17 Temmuz 1851 (18 Ramazan 1267)
Meclis-i Maarif Üyesi Müderris Ali Fethi Efendi	17 Temmuz 1851 (18 Ramazan 1267)
Meclis-i Maarif Üyesi Müderris Ahmed Cevdet Efendi	17 Temmuz 1851 (18 Ramazan 1267)
Müderris Hoca Şâki Efendi	17 Temmuz 1851 (18 Ramazan 1267)
Dârülmuallimîn Farsça Hocası Tevfik Efendi	17 Temmuz 1851 (18 Ramazan 1267)
Mekâtib-i Umumiyye Müfettişi Müderris Ahmed Hilmi Efendi	17 Temmuz 1851 (18 Ramazan 1267)[68]

[68] *A.d*, nr. 2955, s. 1-9.

Encümen'in Harici Üyeleri

Şeyhülharem Davud Paşa	17 Temmuz 1851 (18 Ramazan 1267)
Kandiye Kaymakamı Veli Paşa	17 Temmuz 1851 (18 Ramazan 1267)
İlmiyeden Meclis-i Nafıa Müftüsü Şakir Efendi	17 Temmuz 1851 (18 Ramazan 1267)
İlmiyeden Nazif Molla Efendi	17 Temmuz 1851 (18 Ramazan 1267)
Müderris Emin Refii Efendi	17 Temmuz 1851 (18 Ramazan 1267)
Müderris Dağıstanlı Hüseyin Nazım Efendi	17 Temmuz 1851/18 Ramazan 1267 (Hüseyin Nazım Efendi 4 Ekim 1852'de Encümen dahili üyeliğine atandı)
Sultan Bayezid Rüşdiyesi Hocası Müderris Ahmed Reşid Efendi	17 Temmuz 1851 (18 Ramazan 1267)
Antakyalı Ömer Efendi	17 Temmuz 1851 (18 Ramazan 1267)
Edhem Paşa (Mısır)	17 Temmuz 1851 (18 Ramazan 1267)
Mahmud Bey'in Yeğeni Abdullah Paşa (Mısır)	17 Temmuz 1851 (18 Ramazan 1267)
Merhum Mahmud Bey'in Yeğeni Kâni Paşa (Mısır)	17 Temmuz 1851 (18 Ramazan 1267)
Dramalı Ârif Bey (Mısır)	17 Temmuz 1851 (18 Ramazan 1267)
Medrese-i Elsine Müdürü Rifaa Bey (Mısır)	17 Temmuz 1851 (18 Ramazan 1267)
Mühendis Mazhar Bey	17 Temmuz 1851 (18 Ramazan 1267)
Mühendis Behçet Bey	17 Temmuz 1851 (18 Ramazan 1267)
Kaymakam İsmet Bey	17 Temmuz 1851 (18 Ramazan 1267)
Alanyalı Mütercim Binbaşı Ahmed Efendi	17 Temmuz 1851 (18 Ramazan 1267)
Ebussuud Efendi	17 Temmuz 1851 (18 Ramazan 1267)
Tercüme Odası İleri Gelenlerinden Enis Efendi	19 Aralık 1852 (7 Rebiülevvel 1269)
Takvimhane'de görevli Aleko	19 Aralık 1852 (7 Rebiülevvel 1269)
Smithsonian Enstitüsü Sekreteri Joseph Henry	11 Mart 1855 (21 Cemaziyelâhir 1271)
Edward E. Salisbury (American Oriental Society)	11 Mart 1855 (21 Cemaziyelâhir 1271)[69]
Amerika Darülfünunu Reisi Prof. Mösyö Henry	15 Mayıs 1861 (5 Zilkade 1277)

[69] *A.d*, nr. 2955, s. 44-48.

تشکیله ارادهٔ سنیه متعلق و شرف صدور بیورلمش اولان انجمن دانشك كشادی كونی ایراد اولنه جق نطق

صورتیدر

عالمده علم و معرفت كبی بر شرف و مزیت اولمدیغی و انسانك مطالب ذاتیه سنك اسباب تحصیلیه سی صنایع و معارفدن
بشقه برشیله حصول بولمز و هر نه‌یه دائر اولورسه اولسون و هر یرده بولنورسه بولنسون علم و معرفتك قدر و قیمتی انكار
اولنمز بو كوردیكمز سامان و انتظام احوال انام و حسن معاشرت خواص و عوام هپ علم و هنر ایله حصوله كلمش بر اثر
دلكشادر و مشهودمز اولان بونجه محاسن امور و صورت آسایش و حضورك انظار امعان ایله بالتطبیق میزان دقت
حقیقت‌شناسی‌یه اورلدقده دانش و معارفدن بشقه بر سببی وارمیدر بونك ایچون فتح ابواب علم و حكمت و ترتیب اسباب
هنر و معرفت ایله تربیهٔ عمومیه قضیهٔ خیریه سنك اشتهار و انتشارینه صرف همت ایلیان دولتلرك جریدهٔ حاللری
شیرازه‌كیر سلك انتظام و رعایاسنك مسئلهٔ آسایش باللری صورتپذیر بقا و دوام اوله كلدیكی بحث و اشتباهی قبول ایدر
مواددن دكلدر و انسانك ماهیتی حیوان ناطق اولدیغندن ایكی جهتلی اولوب حیاتنك امر محافظه سی و حس و حیاتی
حسبیله احتیاجات جسمانیه سنك حصوله كلمسی وسائلك استحصالنه موقوف اولدیغی طبع اولدیغندن امر تمدنجه ضروری
الاحتیاج اولان اسباب تسهیلینك استكمالنده فنون طبیعیه و ریاضیه‌یه محتاجدر جهت روحانیه سی یعنی ناطق و كلیات
اموری مدرك اولمسی حسبیله دخی اسلیهٔ لذائذ و مایه سی جون بالطبع مثل حكمت الهیه مسائل و سالك و غدای روحانیسی
مثابه سنده اولان شعر و انشا و نكته‌مز ایله استماعندن شعوری راغب و متهالك اوله كلمشدر بونك ایچون فن حكمت
الهیه‌یه دائر برچوق كتب مأثره یازلدیغی كبی ادبیاتده دخی حالا ایله كلمز بونجه آثار و مجلدات كشیدهٔ رشتهٔ تحریر اتلمش و تزیین
و تهذیب كلام ایچون فوق العاده و سائر فنون لازمه‌دن زیاده بذل جل اهتمام اولنمشدر بار سوز ایچون بو قدر امك صرف ایلمك
عبث ایله اشتغال دیمك اولمز می دینلسون زیرا بو عالم ظاهرده سوز نفس ناطقهٔ انسانیه‌یه مؤثر برشی یوقدر
بو سببدن میدان معركه و محاشده جان و باش تلاشنده ایكن بر سوز ایله غیرته كلهرك نیجه بیك آدم موقعنده كاریده
ثابتقدم اولوب عندنده الك عزیز و لذیذ اولان حیاتی بر سوزه دكشدیكی و بر سوز ایله روح انسانی فوق ماتصور و بیك جهان
ذوق شوق و شادمانی كسب ایده كلدیكی بیك جوقدر سوزك رفعت قدری نصل انكار اولنه بیلور انسانك حیوانات سائره‌دن
مابه الامتیازی اولان صفت مادحه سی و ترجمان القلب و دلال عالم غیب اولان زبانك اولا نیجه بضاعه و سرمایه سی
سوزدكلیدر و سوز كبی عالمده پایدار و متین بر اثر وارمیدر ایام ماضیه‌ده كلوب كچمش و جمیع آثاری مندرس اولوب دار و دیاری
اونودلمش نیجه صاحب كمال و قوت دلمرك ادبی یاد ایتدیرن و بونجه اصحاب دانش و عرفانك نام انجمن عالمده داستان
ایدن سوز دكلمی و طوطاقلری افنا اولان امم سالفه‌نك اختراع ایتمش اولدقلری بونجه صنایع غریبه و آثار عجیبه بتون بتون محو
اولوب كتمش ایكن اولوقلرده شاعرك سویلدیكی سوز محو اولمیه‌رق بوقدر امواج حوادث ایچنده یوارلنوب كلیور سوزك
یوكسلكنه بوندن بیوك دلیل استرمی هیچ سوزك دخی قدر و قیمتی سویلیانك معلومات و معرفتنه كوره‌در زیرا
سوز كاركاه درونده طوقنمش بر قماش بوقلمون اولدیغندن آب و تاب و طراوتی و بهاسی قابلیتده قیمتی قوهٔ عاقله‌نك
ترددینی تربیه سنه كوره اولور بو جهتله سوزك كركی بویله دلدوز و جكرسوز اولمسی و كركی دامن حشره قدر پایدار اوله جق
درجه‌ده بولنمسی دخی علم و كمالده نه قدر و هر لسانه شرف و برنشامل اولدیغی فنون و معارفده و فنون
و معارفی حاوی اولمیان لسان هر نقدر ذاتا مكمل و منتظم اولسه بیله آثار اعتباردن خالی اولان
اراضی خالیه كبی عد اولنوب تمكن اراضینك حدودی التعیین كندی ایله انواع مطرحلر آجلمه فقط دانشین
و معمور اولمز ایسه لسان دخی تحدید اولنوب انك اوزرینه اعمال فكر ایدید ایله دیوانلر و فنون متنوعه‌دن كتابلر یازلدقجه
معتبر و مشهور اولمز بو سببدن محض لسانك تربیه سی و سوزك طرز بلاغت اوزره اولمسی ایچون علوم ادبیه‌دن
السنهٔ عدیده اوزره بوقدر كتابلر تألیف اولنمشدر والحاصل انسانك كرك حوائج جسمانیه سی و كرك مطالب روحانیه سی
حسبیله تحصیل علوم و معرفته محتاج ایدوكی وارستهٔ كلفت احتجاجدر اشته بو امر اهمه خدمت ایتمك ایچون محسنات
عصریه‌یه علاوه جمله اولمق اوزره انجمن دانش نامیله بوم كبی عاجزلردن مركب اشبو جمعیتك انعقاد و كشادی
خصوصنه مساعدهٔ سنیه پادشاهی بیورلمشدر جناب حقه چوق شكرلر اولسون بزی بر پادشاه مرحمت اكتناهه بنده
ایتمشدر كه بندكان و تبعه‌سنی تمییز دانش و عرفانه ایصال ایچون افراد اطفالی كبی مهد مرحمت سنیه‌لرنده تربیه ایله
احسان و عنایت جلیله‌سین اتمام و اكمال ایدیور بزلر ایسه هر خصوصده عجزمز بر كمال اولدیغی مثللو بو بابده دخی
اظهار عجز و نهایت الدن كلدیكی قدر جكمز و عاجزانه اولمقمزی بیلهرك وسع كستراندن مقداری جا لا مادیقدن نشئه
رابتلیه جكمز بو قدر همان مفتح الابواب و مسبب الاسباب تعالی عظمة شانه عن الشك والارتیاب حضرتلری انتظام
بخشای اوصوف انجمن عدل و مرحمت و ترتیب فرمای فصول فن سعادت و سلطنت ولی نعمت بیمنتمز افندمز حضرتلرینك
عمر و شوكت شاهانه‌لرین افزون و وجود عالمسود ملوكانه‌لرین آفات صوریه و معنویه‌دن مصون بیورسون آمین

بحرمت سید المرسلین

Ek 5

Ahmed Cevdet Paşa'nın Yazıp İkinci Başkan Hayrullah Efendi'nin Okuduğu Encümen'in Açılış Nutku

Âlemde ilm ü marifet gibi bir şeref ve meziyet olamaz ve insanın metâlib-i zâtiyyesinin esbâb-ı tahsiliyyesi sanayi ve maariften başka bir şeyle husul bulamaz ve her neye dair olursa olsun ve her nerede bulunursa bulunsun hüner ve marifetin kadr ü kıymeti inkâr olunamaz. Bu gördüğümüz saman ve intizam-i ahval-i enâm ve hüsn-i muaşeret-i havâss ü avâm hep ilm ü hünerle husule gelmiş bir eser değil midir ve meşhudumuz olan bunca mehasin-i umur ve suret-i âsayiş ve huzurun nazar-ı im'an ile bakılıp mizan-ı dikkat-i hakikat-şinasîye vuruldukta dâniş ve maariften başka bir sebebi var mıdır? Bunun içün feth-i ebvâb-ı ilm ü hikmet ve tertib-i esbâb-ı hüner ve marifet ile terbiye-i umumiyye kaziyye-i hayriyyesinin iştihar ve intişarına sarf-ı himmet eyleyen devletlerin ceride-i hâlleri şîrâze-gîr-i silk-i intizam ve reayasının mesele-i âsayiş-i bâlleri suret-pezîr-i beka ve devam olageldiği bahis ve iştibah kabul eder mevaddan değildir ve insanın mahiyeti hayvan-ı nâtık olduğundan iki cihetli olup hayatının emr-i muhafazası ve hiss ü hayatı hasebiyle ihtiyacat-ı cismaniyyesinin husule gelmesi vesailinin istihsalinde ve medeniyyü't-tab' olduğundan emr-i temeddünce zaruriyyü'l-ihtiyaç olan esbab-ı teshiliyyenin istikmalinde fünun-i tabiiyye ve riyaziyyeye muhtaçtır. Cihet-i ruhaniyyesi yani nâtık ve külliyat-ı umur-i müdrik olması hasebiyle dahi istifa-yı lezâiz-i ruhaniyyesiçün bi't-tabi mesail-i hikmet-i ilahiyyeye mâil ve sâlik ve gıda-yı ruhanisi mesabesinde olan şiir ü inşa ve nüket ü mezaya istimaına pek aşırı râgıp ve mütehâlik olagelmiştir. Bunun içün fenn-i hikmet-i ilahiyyeye dair birçok kütüb-i measir yazıldığı gibi edebiyattan dahi hesaba gelmez bunca âsâr ve mücelledât keşide-i rişte-i tahrirat kılınmış ve tezyin ve tehzib-i kelâm içün fevkalade ve sair fünun-i lâzimeden ziyade bezl-i cell-i ihtimam olunmuştur. Ya bir söz içün bu kadar emek sarf eylemek abes ile iştigal demek olmaz mı denilmesin. Zira bu âlem-i mezâhirde söz [kadar] nefs-i nâtıka-i insaniyyeye müessir bir şey yoktur. Bu sebepten meydan-ı ma'reke ve perhaşda can ü baş telâşında iken bir söz ile gayrete gelerek nice bin adem mevki-i fedâkâride sâbit kadem olup indinde en aziz ve leziz olan hayatını bir söze değiştiği ve bir söz ile ruh-i insani fevka-mâ-yetesavver ve bin cihan değer şevk ve şâdmâni kesb ede-geldiği pek çoktur. Sözün rif'at-i kadri nasıl inkâr olunabilir. İnsanın hayvanat-ı saireden

mâbihi'l-imtiyazı olan sıfat-ı mâdihası ve tercümanü'l-kalb ve dellâl-i âlem-i gayb olan zebânın olanca bidâ'a ve sermayesi söz değil midir ve söz gibi âlemde pâyidâr ve metin bir eser var mıdır? Eyyam-ı mâziyyede gelip geçmiş ve cemî' âsârı münderis olup dâr ü diyarı unutulmuş nice sâhib-i kemal ve kuvvet ademlerin adını yâd ettiren ve bunca eshab-ı dâniş ve irfanın nâmını encümen-i âlemde dâsitân eden söz değil mi ve tufan-zede-i fena olan ümem-i sâlifenin ihtira' etmiş oldukları bunca sanayi-i garibe ve âsâr-ı acîbe bütün bütün mahv olup gitmiş iken ol-vakitler bir şâirin söylediği söz mahv olmayarak bu kadar emvâc-i havadis içinde yuvarlanıp geliyor. Sözün büyüklüğüne bundan büyük delil ister mi? Ancak sözün dahi kadr ü kıymeti söyleyenin mâlumat ve marifetine göredir. Zira söz kâr-gâh-ı derunda dokunmuş bir kumaş-ı bukalemun olduğundan âb u tâb u taraveti ve çârsû-yi kabiliyette kıymeti kuvve-i âkilenin ter-desti-i terbiyesine göre olur. Bu cihetle sözün gerek böyle dil-dûz ve ciğer-sûz olması ve gerek dâmen-i haşre kadar pây-dâr olacak derecede bulunması dahi ilm u kemâle mütevakkıftır ve her lisana şeref veren şâmil olduğu fünûn ve maariftir ve fünûn ve maarifi havi olmayan lisan her ne kadar zaten mükemmel ve muntazam olsa bile âsâr-ı imardan hâli olan arazi-i hâliyye gibi addolunup nitekim arazinin hududu bi't-tayin kedd-i yemin ile enva'-ı tarhlar açılmadıkça dil-nişîn ve mamur olamaz ise lisan dahi tahdit olunup ânın üzerine imal-i fikr-i medid ile divanlar ve fünûn-i mütenevviadan kitaplar yazılmadıkça muteber ve meşhur olamaz. Bu sebepten mahza lisanın terbiyesi ve sözün tarz-ı belâgat üzere olması içün ulûm-i edebiyyeden elsine-i adîde üzere bu kadar kitaplar telif olunmuştur. Velhâsıl insanın gerek havayic-i cismaniyyesi ve gerek metâlib-i ruhaniyyesi hasebiyle tahsil-i ilm ü marifete muhtaç idüği vâreste-i külfet-i ihticâcdır. İşte bu emr-i ehemme hizmet etmek içün muhassenat-ı asriyyeye ilâve-i cemile olmak üzere Encümen-i Dâniş nâmiyle bizim gibi âcizlerden mürekkep işbu cemiyetin in'ikad ve küşadı hususuna müsaade-i seniyye bi-diriğ buyurulmuştur. Cenab-ı Hakk'a çok şükürler olsun bizi bir padişah-ı merahim-iktinâha bende etmiştir ki bendegân ve teb'asın sinn-i temyiz-i dâniş ü irfana îsal içün efrad-ı etfâl gibi mehd-i merhamet-i seniyyelerinde terbiye ile ihsan ve inayet-i celilesin itmâm ve ikmâl ediyor. Bizlerin ise her hususta aczimiz ber-kemal olduğu misillü bu bâbda dahi izhâr-ı acz ü ibtihâlden gayri bir diyeceğimiz ve âciz olduğumuzu bilerek vüs'-i kemterânemiz mikdarı çabalamaktan başka bir işleyeceğimiz yoktur. Hemen *Müfettihü'l-ebvâb ve Müsebbibü'l-esbâb Teâlâ azametühü şânehu ani'ş-şekk ve'l-irtiyab* hazretleri intizam-bahşâ-yı usul-i encümen-i adl ve merhamet ve

tertip-fermâ-yı fusûl-i satvet ü saltanat olan veli-nimet-i bî-minnetimiz efendimiz hazretlerinin ömr ü şevket-i şâhânelerin efzûn ve vücud-ı âlem-sûd-i mülûkânelerin âfât-ı sûriyye ve mâneviyyeden masûn buyursun. Âmin! Bi-hürmetihi seyyidi'l-mürselîn.[70]

[70] DUİT, 192/54; 7 Şevval 1267, *Takvim-i Vekayi*, nr. 453, s. 2-3; 22 Ramazan 1267, *Ceride-i Havadis*, nr. 540, s. 1; Cevdet Paşa, *Tezâkir 40*, s. 53-55; Kenan Akyüz, *Encümen-i Dâniş*, s. 63-65.

سعادتلو افندم حضرتلری

[illegible]

[illegible]

İ.MTZ 05 15/494

Ek 6

Mısır Valisi Abbas Hilmi Paşa'nın Encümen'in Harici Üyeliğine Seçilenlere İzin Vermediğine Dair İstanbul'a Yazdığı Yazı

Saadetlü efendim hazretleri,

Teşkil olunan Encümen-i Dâniş âza-yı hariciliğine memurîn-i Mısriyye'den intihap kılınan dokuz zâta verilmek üzere dokuz kıt'a ruus-i hümayun ile suret-i memuriyetlerini mübeyyin lâyiha ve nutk-i bedî'-i cenab-ı sadaret-i uzmanın matbu suretleri irsal buyurulduğunu şâmil kethüda-yı hâlisî atufetlü paşa taraflarına mâh-ı hâlin altısı tarihiyle tahrir ve tesyir buyurulan bir kıta tahrirat-ı behiyyeleriyle mezkûrü'l-aded ruus-i hümayun ve evrak-ı saire bi'l-vüsûl meşhud-i senâverânem olarak mefhumu rehin-i husûl olmuştur. Filvaki tezekkür ve beyan buyurulmuş olduğu vech üzere her şeyde dâniş ü irfanın cehl ü nâdânîye rüçhanı derkâr ve ulûm ve fünûn fezâili hakkında her ne türlü medh ü senâ olunsa şâyeste ve sezâvâr olarak sâye-i seniyye-i hazret-i hilâfet-penâhide muhavvel-i uhde-i hâlisânem olan Mısır eyaleti ve mülhakatının imariyet ve medeniyet ve istizâde-i âsayiş ve istirahat-ı ahvali umur-i mühimmesine ân-be-ân sa'y ü gayret eylemekte olduğum misillü teksir-i ulûm ve fünûn kaziyye-i nâfıasına dahi hasr-ı emel ve daima sarf-ı efkâr etmekte idüğim bedihi ve âşikâr bir keyfiyet ise de bu taraf memurlarından intihap olunan zevât-ı mâlumeden Alaiyeli Mütercim Binbaşı Ahmed Efendi çend seneden berü bu cânipden bi'l-infisal dâr-ı fâniden dahi irtihal eylemiş olduğu istima' ve istihbar olunmuştur. Ve irsal buyurulan pusulada Kaymakam İsmet Efendi işaret ve beyan buyurulmuş ise de rütbe-i mezkûre ile İsmet Efendi nâmında bu tarafta mevcut zât olmayıp ancak Kolağası rütbesinde İsmet Efendi nâmında birisi mevcut olmağla Encümen-i Dâniş meclis-i âlisine intihap buyurulan bu ise ceddim merhumun müddetinde merkum İsmet Efendi Ebu Za'bel nâm mahalde kâin mektebe nazır nasp ve tayin kılınmağın mekteb-i mezbureye memuriyet ve nezareti müddetinde ez-cümle su-i tedbir ve harekâtından birisi zîr-i idaresinde bulunan telâmizden birini dayak altına alıp öldüresiye kadar darp etmiş ve tilmiz-i mezkûr fevt olmuş olduğundan nasp olunan erbâb-ı divan huzur ve tahkikatiyle mazbatası yapılıp bunun üzerine hidemât-ı miriyyeden külliyen tard ü teb'îdine karar verilip bir müddet böyle kalmışiken muahharen ecânibden vaki olan iltimas ve istid'a ile ol-kadar müddet boşta kalması ıslah-ı nefs ve nedâmetini mucip olmuş olacağı mülâhazasına mebni istihdam olunup

el-hâletü hazihi her ne kadar evkaf maslahatında muavinlik hizmetinde ise de Encümen-i Dâniş'e takdime lâyık ulûm ve fünûna âşinalığı şöyle dursun Türkî ve Arabî kitabetine dahi lâyıkıyla âşina olmadığı bedihidir. Dramalı Ârif Bey bahsine gelince; mâlum-i kibar ü sigar ve vâsıl-ı saha-i iştihâr ve intişar olduğu vechile Mısır'da yetişme tilmizlerden olup bi't-tedric ceddim merhum-i müşârünileyhin müddetinde elli beş tarihinde Miralaylık rütbesini ihraz ettiği hâlde evzâ' ve irtikâbat-ı nâ-bercâsı iktizası kendisine mûcib-i nedâmet ve terbiyet ve saire bâdi-i intibâh ve ibret olmak üzere Miralaylık rütbesinden sinîn-i mâlume mi'âdiyle mülâzim-i sâni rütbesine tenzil ve beyne'l-akran tahcîl ve tezlîl olunmuşiken yine insanca davranıp terbiye kabul etmemiş ve eski tabiat ve cibiliyetinden feragat eylememiş olmasiyle yine merhum-i müşârünileyh zamanında hidemât-ı süfliyyede istihdam kılınmak içün pranka-bend olarak liman-ı İskenderiye'ye dahi gönderilmiş olduğu ve mâlumatı dahi yalnız bir miktar Türkî kitabetten ibaret idüği müsellemattandır. Ebussuud Efendi denilen şahıs Yüzbaşı rütbesinde ve henüz tilmiz sırasında olarak Divan-ı Medâris'de mütercimlik vazifesiyle müstahdem olup memuriyeti olan yevmî hesabat ve muhatabat tercümesiyle meşgul olarak ancak yevmî kendisinden matlup memuriyetinin idaresine tâb-âver olabilip Encümen-i Dâniş meclis-i irfan-pîrâsına girişecek ve melhuzat ve mütalaatını bile anlayacak mertebede fehm ve dirayeti olmadığı mâlumattandır. Saadetlü Edhem Paşa ve Abdullah Paşa ile sairi umur-i mühimme ve cesimede müstahdem ve meşgul olup ancak umur-i mevkûlelerinin hüsn-i idaresine çalışabilecekleri ve Encümen-i Dâniş'den kendilerine memuriyet verilecek olsa ta'mîk-i efkâr edelim derken yevmî zaruri muktezi olan vezâif ve hidemat-ı mahsusaları pesmânde-i tehir ve ta'vîk olacağı iştibâh olmadığına ve bu suretle yeniden bir şey tahsil olunmasına sa'y olunmakta iken hazır ülfet hasıl olmuş ve mihver-i lâyıkasına girmiş ve yevmî zaruri muktezi ve matlûb bulunmuş olan eşgal ve memuriyetleri şirazesinden çıkacağına binaen bunların Encümen-i Dâniş âza-yı hariciliğinden afv ve müsamaha olunması hâk-pâ-yi inâyet-bahşâ-yı hazret-i şâhâneden min-gayr-i haddin rica ve istirham ve vükelâ-yı fiham karındaşlarımız hazeratından mahsusen niyaz ve ber-vech-i muharrer mahzûrat-ı vâkıa ve istid'a ve iltimas-ı senâveri bi'l-etraf arz ve ifade birle esas-ı imariyet ve refahiyet-i bilâd ve ibad olan mesâlih-i hayriyyenin sekte ve tatilden vâreste olması zımnında zevât-ı mûmâileyhimûnun meclis-i âli-i mezkûr hârici âzalığından affiyle sarf-ı nazar olunması hususunun tesviyesini savb-ı âlilerinden dahi hassaten memul eder olduğum bi-mennihi Teâlâ rehin-i ilm-i vâlâları buyuruldukta ol-vechile icra

ve tesviyesi vesâil-i hasenesinin istihsâliyle ilmuhaberinin tahrir ve iş'ârına hüsn-i himmet ve mürüvvet buyurulmak siyakında nemîka-i suret terkim ve tesyarına mübaderet kılındı efendim.

Fî 21 Muharrem sene [12]68 [Mühür] Abbas Hilmi[71]

[71] İ.MTZ (05), 15/494, lef 1.

⟨…⟩ عطوفتلو ⟨…⟩ افندم حضرتلری ⟨…⟩

İ.MTZ 05 15/494

2

Ek 7

Ruusların Geri Alınmasına Dair Mustafa Reşid Paşa'nın Arzı Üzerine Sultan Abdülmecid'in İradesi

Atufetlü efendim hazretleri,

Mısır'da bulunan bendegândan Encümen-i Dâniş âzalığına tayin olunanların iktiza eden ruusları geçende irsal olunduğundan buna dair Mısır valisi fahametlü devletlü paşa hazretlerinin kapukethüdası saadetlü beyefendi hazretlerine gelen tahriratı manzur-i meâli-mevfûr-i hazret-i padişahi buyurulmak içün arz ve takdim kılındı. İşbu Encümen-i Dâniş sâye-i maarif-vâye-i cenab-ı mülûkânede neşr ü tervic-i fünûn ve ulûm maksadiyle yapılıp yalnız ulûm ve fünûna dair mükâtebât içün âza-yı hariciyyesi idâdında bulunmak üzere her tarafta bulunan erbab-ı maarif ve dânişden münasipleri intihap ve tayin kılındığı misillü bazı eshab-ı vukufun ifadesi üzerine bunlara dahi âzalık nâmı verilmiş olduğundan bu hususun kat'a politikaya dokunur yeri yoğise de vali-i müşârünileyh hazretleri her nasıl ise başka mânaya zâhip olarak orada bulunanların âzalığından sarf-ı nazar kılınması niyazında bulunmağla gönderilmiş olan ruusların celbinde bir gûna beis görünmez ise de ol-bâbda her ne vechile emr ü ferman-ı hazret-i şehinşâhi müteallik ve şeref-sudur buyurulur ise âna göre hareket olunacağı beyaniyle tezkire-i senâveri terkim kılındı efendim.

Fî 11 S[afer] sene [12]68 M

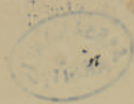
Mâruz-i çâker-i kemineleridir ki,

Hâme-zîb-i ibcal olan işbu tezkire-i sâmiyye-i âsafâneleriyle zikrolunan tahrirat manzûr-i âli-i cenab-ı şehinşahi buyurulmuş ve zikrolunan ruusların celbi müteallik ve şeref-sudur buyurulan emr ü irade-i seniyye-i hazret-i padişahi mukteza-yı celilinden bulunmuş ve tahrirat-ı mezkûre yine savb-ı sâmi-i âsafîlerine iade kılınmış olmağla ol-bâbda emr ü ferman hazret-i veliyyü'l-emrindir.

Fî 12 S[afer] sene [12]68[72]

---

[72] İ.MTZ (05), 15/494, lef 2.

مژده لر اهل کماله که شه دورانك
ان بآن لطفیدر ایتمك علمی احیا

او شهنشاه کرم منقبه کیم عصرنك
دانش و معرفتك قدری بیلندی حقا

بوندن اعلامی اولور وقت رواجی هنرك
که خریداری اوله شاه معارفپیرا

ایلیوب انجمن دانشی عقد و تشکیل
قیلدی بلبل کبی ارباب فنونی گویا

بیقرا مجلسنك رونقنی ایتدی شکست
شمدی بو بزم معارف ایله شاه دانا

اوله مغبوط مجالس نوار اول بزم لطیف
که اوله اعضای بنامی وکلا و علما

باخصوص صدر جهانقدر ایله مفتی زمان
اوله‌لر انجمن دانشه زینت بخشا

اشته فهرست شرف انجمن دانش کیم
عرض رغبت ایتدی اعضالغه اولیه عظما

مستعدان زمانه نه بیوك نعمتدر
باعث شوق اولور بو اثر بیهمتا

بعد ازین غیرت اهل هنری سیر ایله
اولور عالمده چوق آثار لطایف پیدا

جیره دستان کمالك اثر خامه‌لری
اولور آرایش سرصفحهٔ شعرانك

طورمیوب عرض هنر ایلسون اهل دانش
که اولور نقد سرور آور گنجینه نزا

حق جهان پادشهك عمرینی قیلسون مزداد
طوره طور دقجه جهانشاه مراحم فرما

عهد سلطنتنده او خاقان کرمك کور کیم
طوله آثار نواله جهان سرتاپا

نایب قسطمونی زبور بی مایه هم
معذرت خواه اوله رق ایلدی تاریخ املا

نوله شایان قبول اولسه بو تاریخ تمام
پادشاه انجمن دانشی ایتدی احیا

١٢٦٧

1

Ek 8

Kastamonu Naibi Müderris Ziver Efendi'nin Encümen'in Kuruluşuna Düştüğü Tarih

Müjdeler ehl-i kemâle ki şeh-i devrânın
Müsta'idân-ı zemâna ne büyük ni'metidir
An-be-an lütfidir etmekte ulûmu ihyâ
Bâ'is-i şevk olur bu eser-i bî-hemtâ
O şehinşâh-ı kerem-menkıbe kim asrında
Ba'dezîn gayret-i ehl-i hüneri seyr eyle
Dâniş ü ma'rifetin kadri bilindi hakka
Olur âlemde çok âsâr-ı letâyif peydâ
Bundan a'lâ mı olur vakt-i revâcı hünerin
Çîre destân-ı kemâlin eser-i hâmeleri
Ki hırîdârı ola şâh-ı ma'ârif-pîrâ
Olur ârâyiş-i ser-safha-i şi'r ü inşâ
Eyleyüp Encümen-i Dâniş'i akd ü teşkîl
Durmayup arz-ı hüner eylesün ehl-i dâniş
Kıldı bülbül gibi erbâb-ı fünûnu gûyâ
Ki olur nakd-i sürûr-âver tahsine sezâ
Baykara meclisinin revnakını etdi şikest
Hakk hemân pâdişehin ömrün kılsun müzdâd
Şimdi bu bezm-i ma'ârif ile şâh-ı dânâ
Dura durdukça cihân şâh-ı merâhim-fermâ
Olsa mağbût-i mecâlis ne vâr ol bezm-i latîf
Ahd-ı lütfunda o hakan-ı kerîmin gör kim
K'ola a'zâ-yı be-nâmı vükelâ ü ulemâ
Dolar âsâr-ı nevâ nevle cihân ser-tâpâ
Bâ husus sadr-ı cihân-kadr ile müfti-i zemân
Nâib-i Kastamoni Zîver-i bî-mâye dahi
Olalar Encümen-i Dâniş'e ziynet-bahşâ
Ma'zeret-hâh olarak eyledi târîh imlâ
İşte fehm et şeref-i Encümen-i Dâniş kim
Nola şâyân-ı kabul olsa bu târîh-i temâm
Arz-ı rağbet îde a'zâlığa öyle uzemâ
Pâdişâh Encümen-i Dâniş'i etdi ihyâ (1267)[73]

[73] İ.DH, 243/14804, lef 1.

Kaynakça

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

A.AMD (Sadaret Âmedi Kalemi Evrakı), 34/4; 35/28; 35/46; 75/13; 79/12.

A.d (Sadaret Defterleri), nr. 2955.

A.DVN.DVE (Sadaret Divan Düvel-i Ecnebiye Evrakı), 21/28.

A.MKT.NZD (Sadaret Mektubi Kalemi Nezaret ve Devair Evrakı), 34/60; 38/62; 106/83.

A.TŞF (Sadaret Teşrifat Kalemi Evrakı), 11/84.

C.MF (Cevdet Maarif), 108/5361.

DH.SAİD.d (Dahiliye Nezareti Sicill-i Ahval Defterleri), nr. 1.

HR.TO (Hariciye Nezareti Tercüme Odası Evrakı), 146/32; 169/10; 418/2; 420/37.

İ.DH (İrade Dahiliye), 237/14310; 243/14804; 259/16023; 264/16459; 282/17685;

İ.HR (İrade Hariciye), 118/5800; 145/7667; 184/10237; 38/1752; 231/13578; 231/13598.

İ.MTZ.05 (İrade, Eyalet-i Mümtaze, Mısır), 15/494.

İ.MVL (İrade Meclis-i Vâlâ), 208/6740; 222/7511.

MB (Mabeyn Evrakı), 20/61; 21/138.

MVL (Meclis-i Vâlâ Evrakı), 329/62.

Y.PRK.M (Yıldız Perakende Evrakı Müteferrik), 4/17.

Kaynak Eserler ve İncelemeler

Ahmed Cevdet Paşa, *Medhal-i Kavaid*, İstanbul 1282, s. 2-6.

Aktepe, Münir, "Türkiye'de Akademi Meselesi ve II. Abdülhamid'e Dil Akademisi Hakkında Sunulan Layiha", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sayı 8 (Mayıs 1968), s. 22-28.

Akyıldız, Ali *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform*, İstanbul 1993.

Akyüz, Kenan, *Encümen-i Dâniş*, Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, Ankara 1975.

Aya Sophia of Constantinople as Recently Restored by order of H.M. The Sultan Abdul Medjid from the Original Drawings by Chevalier Caspard Fossati. Reprint *Ayasofya ve İstanbul,* haz. Ebul Faruk Önal vd., Sarayburnu Kitaplığı, İstanbul 2014.

Annales de Académie d'Archéologie de Belgique, Tome Dixième, Anvers 1853.

Aydüz, Salim, "Lâle Devri'nde Yapılan İlmî Faaliyetler", *Divan*, Sayı 3, İstanbul 1997, s. 143-170.

Balcı, Sezai, *Bâbıâli Tercüme Odası*, Libra Kitap, İstanbul 2013.

Balcı, Sezai, "Bir Osmanlı-Ermeni Aydın ve Bürokratı: Sahak Abro (1825-1900)", *Osmanlı Siyasal ve Sosyal Hayatında Ermeniler*, IQ Kültür ve Sanat Yayıncılık, İstanbul 2009.

Bilim, Cahit, "İlk Türk Bilim Akademisi: Encümen-i Daniş", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, III/2 (Aralık 1985), s. 81-94.

Cevdet Paşa, *Tezakir 1-12*, haz. Cavid Baysun, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1953; *40-Tetimme*, Ankara 1967.

Chambers, Richard L., "The Encümen-i Daniş and Ottoman Modernization", *VIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, Ankara 1981, II, 1283-1289.

Engwall, Lars, "From Collegium Curiosorum to Royal Society", *Scholars in Action: Past-Present-Future*, ed. Lars Engwall, Uppsala 2012, s. 17-27.

Gencer, Ali İhsan, "Encümen-i Dâniş ve Mustafa Reşid Paşa", *Mustafa Reşid Paşa ve Dönemi Semineri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987, s. 31-37.

Hayrullah Efendi, Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye Tarihi, Tab'hane-i Âmire, İstanbul 1271, I, 2, 4.

İbn Haldun, *Mukaddime, Osmanlı Tercümesi*, I-III, haz. Yavuz Yıldırım, Sami Erdem, Halit Özkan, Cüneyt Kaya, Klasik Yayınları, İstanbul 2008.

İhsanoğlu, E., "Modernleşme Süreci İçinde Osmanlı Devletinde İlmî ve Meslekî Cemiyetleşme Hareketlerine Genel Bir Bakış", *Osmanlı İlmî ve Meslekî Cemiyetleri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1987, s. 1-30.

İhsanoğlu, Ekmeleddin, "19. Asrın Başlarında -Tanzimat Öncesi- Kültür ve Eğitim Hayatı ve Beşiktaş Cemiyet-i İlmiyesi Olarak Bilinen Ulema Grubunun Buradaki Yeri", *Osmanlı İlmî ve Meslekî Cemiyetleri*, İstanbul 1987, s. 43-74.

İnalcık, Halil, "Akademi Nedir, Türk Akademisi Nasıl Kurulmalıdır, Bir Örnek: Japon Akademisi", *Türk Kültürü*, Sayı 67, Mayıs 1968, s. 86-95.

Karaçavuş, Ahmet, "Tanzimat Dönemi Osmanlı Bilim Cemiyetleri", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2006.

Kayaoğlu, Taceddin, Türkiye'de Tercüme Müesseseleri, İstanbul 1998, s. 81-87.

Köprülü, Orhan F., "Fransız Akademileri", *Türk Kültürü*, Sayı 67, Mayıs 1968, s. 68-70.

Lewis, Bernard, "Andjuman", *EI*, New Edition, Leiden 1960, I, 505.

Mahmud Cevad ibnü'ş-Şeyh Nâfi, *Maarif-i Umumiyye Nezareti Tarihçe-i Teşkilât ve İcraati*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1338.

Meral, Arzu, "A Survey of Translation Activity in the Ottoman Empire", *Osmanlı Araştırmaları*, Sayı 42, İstanbul 2013, s. 132-133.

Muharrerât-ı Nâdire, Ty., III, 102-106.

Özkan, Nevzat, "Ahmet Cevdet Paşa'nın Türk Dili Hakkındaki Görüşleri ve Eserleri", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 20 (2006), s. 225.

Pakalın, Mehmet Z., *Maliye Teşkilâtı Tarihi (1442-1930)*, c. III, Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yayınları, Ankara 1977.

Rasonyi, L., "Macar Bilimler Akademisi", *Türk Kültürü*, Sayı 67, Mayıs 1968, s. 77-81.

Sâlnâme, sene 1271, Dârü't-Tıbaa-i Âmire.

Sertoğlu, Mithat, "Türkiye'de İlk İlimler Akademisi, Encümen-i Dâniş", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sayı 64, (Ocak 1973), s. 12-15.

Strauss, Johann, "Les voies de la transmission du savoir dans un milieu cosmopolite: lettrés et savants à Istanbul au XIXe siècle (18301860)", *Les intellectuels en Orient musulman. Statut et fonction*, édité par Floréal de Sanagustin, Le Caire, Institut Français d´Archéologie Orientale, 1998, s. 109-125.

Şapolyo, E. Behnan, "Encümen-i Dâniş'in Tarihçesi", *Türk Kültürü Dergisi* (1968), Sayı 67 (Mayıs 1968), s. 439-444.

Takvim-i Vekayi, nr. 449; 453.

Temir, Ahmet, "Alman Akademileri", *Türk Kültürü*, Sayı 67, Mayıs 1968, s. 71-76.

Temir, Ahmet, "Rusya Bilimler Akademisi'nin Kuruluş Devri ve Bugünkü Durumu Üzerine", *Türk Kültürü*, Sayı 67, Mayıs 1968, s. 96-100.

Uçman, Abdullah, "Encümen-i Dâniş", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1995, XI, 176-178.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, IV/1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1982.

Ülkütaşır, M. Şakir, "Encümen-i Dâniş, İlk Türk Akademisi", *Akademi Dergisi*, I/6 (1946), s. 17-19.

Ülkütaşır, M. Şakir, "Encümen-i Dâniş", *Aylık Ansiklopedi*, Yeni Seri, I/10, (Nisan 1950), s. 113-114.

Yalçınkaya, M. Alper, *Learned Patriots, Debating Science, State, and Society in the Nineteenth-Century Ottoman Empire*, The University of Chicago Press, Chicago 2015.

Yinanç, Mükrimin Halil, "Tanzimattan Meşrutiyete Kadar Bizde Tarihçilik", *Tanzimat I*, İstanbul 1940, s. 573-95.

DİZİN

Abbas Hilmi Paşa (Mısır valisi), 21, 24, 26, 71, 73.

Abdullah Paşa (Mısırlı âlim), 24, 26, 65, 72.

Abdurrahman Sami Paşa (Rumeli müfettişi, dahili üye) 21, 63.

Abdülaziz (Osmanlı padişahı), 37.

Abdülaziz Efendi (beytülmal kassamı, dahili üye), 21, 35, 64.

Abdülgaffar Enis Efendi (harici üye), 22, 40, 42, 65.

Abdülhak Molla, (hekimbaşı, meclis-i maarif üyesi), 61.

Abdülhalim (meclis-i maarif üyesi), 61.

Abdülhamid, II. (Osmanlı padişahı), 37.

Abdülkadir Efendi (Melekpaşazade, Beşiktaş ulema grubu üyesi), 10.

Abdüllatif Suphi Paşa (meclis-i maarif üyesi, dahili üye), 21, 40, 42, 61, 64.

Abdülmecid (Osmanlı padişahı), 11, 14, 24, 26, 27, 33, 35, 40, 53, 75.

Abro, Sahak, Hoca (tercüme odası mütercimi, harici üye), 22, 29, 38, 40, 41.

Afrika, 39.

Ahmed Celâl Beyefendi (âmedi halifesi, Mustafa Reşid Paşa'nın oğlu, dahili üye), 21, 64.

Ahmed Cevdet Paşa (tarihçi, hukukçu, devlet adamı, dahili üye), 21, 27-29, 37, 38-40, 42, 43, 44, 61, 64.

Ahmed Dede, Müneccimbaşı (Osmanlı âlim ve tarihçisi), 9.

Ahmed Efendi (Alanyalı, mütercim, binbaşı, Mısırlı âlim), 24, 26, 65, 71.

Ahmed Fethi Paşa (padişahın damadı, devlet adamı), 43.

Ahmed Hilmi Efendi (mekâtib-i umumiye muini, müderris, dahili üye) 21, 40, 64.

Ahmed Kemal Efendi (mekâtib-i umumiye nazırı, dahili üye), 21, 40, 64.

Ahmed Reşid Efendi (Sultan Bayezid rüşdiyesi hocası, müderris, harici üye) 22, 65.

Ahmed Vefik Efendi (İran sefiri, dahili üye), 21, 40, 64.

Aleko Efendi (takvimhane görevlisi, harici üye), 22, 40, 41, 65.

Aleko, Postnik (harici üye), 22.

Aleksandr, Beşiktaşlıoğlu (harici üye), 22.

Ali Fethi Efendi (meclis-i maarif üyesi, dahili üye), 21, 35, 40, 41, 64.

Ali Galip Paşa (âmedi halifesi, Mustafa Reşid Paşa'nın oğlu, dahili üye), 21, 35, 64.

Âli Paşa (sadrazam, dahili üye), 11, 21, 44, 61, 63.

Almanca, 10, 38.

American Oriental Society, 11, 31, 33, 65.

Amerika, 31, 33; —Birleşik Devletleri, 35; —elçiliği, 33.

Arapça, 9, 10, 13, 16, 24, 27, 29, 33, 35, 38, 39, 41, 47, 48, 49, 58, 63, 72.

Ârif Bey, Dramalı (Mısırlı âlim) 24, 26, 65, 72.

Ârif Efendi (Kethüdazâde, Beşiktaş ulema grubu üyesi), 10.

Ârif Efendi, Meşrebzade (şeyhülislâm, dahili üye), 21, 35, 63.

Ârif Hikmet Beyefendi (şeyhülislâm, dahili üye), 14, 19, 35, 63.

Asya, 39.

Ataullah Efendi, Şânizade (tarihçi ve hekim), 10.

Avrupa, 37; —devletleri, 9; —dilleri, 10, 13, 31, 39; —merkezli tarih yazıcılığı, 39; —lı devlet adamları, 41; —ülkeleri, 9.

Avrupa'da Meşhur Ministroların Tercüme-i Hâllerine Dair Risale (Sahak Abro'nun eseri), 29, 41.

Aya Sophia of Constantinople as Recently Restored by order of H.M. The Sultan Abdul Medjid (Ayasofya'nın tamirine dair eser), 33.

Ayasofya Camii, 33.
Aziz Efendi (Şam mollası, *Tarih-i Umumi* yazar kadrosundan), 40.

Batı dilleri, 16.
Behçet Bey (mühendis, Mısırlı), 24, 65.
Bektaşilik, 10.
Belçika, 43; —Arkeoloji Akademisi (Académie d'Archéologie de Belgique), 11
berat, 16, 58.
Beşiktaş Cemiyet-i İlmiyyesi, 10.
Beşiktaş ulema grubu, 10.
Beyanü'l-Esfâr (Napolyon'un seferleri hakkında eser), 41.
Bezmiâlem Valide Sultan (Sultan Abdülmecid'in annesi), 14.
Bianchi, Thomas Xavier de (sözlük yazarı, harici üye), 21, 22.
Bilim akademileri, 9.
Bilimler Akademisi, *Académie des Sciences* (Fransa), 9.
Bina Tercümesi (Ferik İbrahim Paşa'nın eseri), 41.
Bogos (Mekteb-i Tıbbiye hocası), 40.
Bonapart, Napolyon (Fransa İmparatoru), 41.
Brown, Mösyö (Amerika'nın İstanbul elçisi), 33.
Bulgarca, 38.
Burhan-ı Gelenbevi (İsmail Gelenbevi›nin eseri), 33.
bürokrat aydın, 10, 11, 43, 44.

Câmiü'd-düvel (Müneccimbaşı Ahmed Dede'nin eseri), 9.
Catéchisme d'Economie Politique (Jean-Babtiste Say'ın eseri), 41.
Collegium Curiosorum (İsveç Bilimler Akademisi), 9.

Dâr-ı Şûra-yı Askeri, 41.
Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye (İstanbul), 48.
Dârü't-tıbâatü'l-âmire (Matbaa-i Âmire), 59.
Dârülfünun, 13, 44, 47, 48, 53; —binası, 13.
Dârülmaarif (Bezmiâlem Valide Sultan'ın yaptırdığı mektep), 14, 31, 40, 53.
David Efendi (harici üye), 22.
Davud Paşa (şeyhülharem, harici üye), 22, 24, 65.
ders kitapları, 13.
Dersaadet, 60.
Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye Tarihi (Hayrullah Efendi'nin eseri), 40.
Divan-ı Medâris (Mısır), 72.
Doğu dilleri, 16, 31, 33.
Dolmabahçe, 37.

Ebu Za'bel (Mısır), 71.
Ebussuud Efendi (Suriyeli, Muradizade, Mısırlı âlim), 24, 26, 65, 72.
Edhem Paşa (Mısırlı devlet adamı), 24, 26, 65, 72.
el-Cevâib Matbaası, 42.
Emin Efendi (hariciye kâtibi, dahili üye), 21, 64.
Emin Refii Efendi (müderris, harici üye), 22, 65.

Farsça, 10, 13, 16, 24, 29, 39, 47-49, 58.
Fatih Sultan Mehmed (Osmanlı padişahı), 37.
Fehim Efendi (Beşiktaş ulema grubu üyesi), 10.
Fossati, Gaspare (Dârülfünun'un mimarı), 33.
Fransa, 9, 24.
Fransız Akademisi (*Académie Française*), 9.
Fransızca, 27, 33, 38, 39, 41.
Friedrich, Büyük (Prusya kralı), 37.

General History (Souvanie'nin eseri), 41.

Grekçe, 10.

Gülistan (Sadi-i Şirazi'nin eseri), 33.

Hâfız Divanı (Hâfız-ı Şirazi'nin eseri), 33.

Hammer-Purgstall, Joseph von (Avusturyalı meşhur Osmanlı tarihçisi, harici üye), 21, 22.

Hariciye Nezareti, 35.

Hayrullah Efendi (Encümen'in ikinci başkanı), 14, 21, 27, 28, 29, 40, 53, 61, 63, 67.

Henry, Joseph (Amerikalı bilim adamı, harici üye), 22, 31, 33, 35, 65.

Henry, Mösyö (Amerika Darülfünunu Rektörü), 65.

Hırvatça, 38.

Hicret, 39.

Histoire de Charles XII (Voltaire'in eseri), 41.

History of America (William Robertson'un eseri), 42.

Hümayun-name (*Kelile ve Dimne*'nin Alaeddin Ali Çelebi tarafından yapılan tercümesi), 33.

Hüseyin Nazım Efendi, Dağıstanlı, müderris (harici üye), 22, 24, 35, 65.

Hz. Adem, 41.

Hz. Muhammed, 39.

Hz. Musa, 39.

İbn Haldun (*Mukaddime*'nin yazarı büyük âlim), 42.

İbrahim Paşa (Dâr-ı Şûra-yı Askeri üyesi, dahili üye), 19, 21.

İbrahim Paşa, Damad, Nevşehirli (sadrazam), 9, 10.

İbrahim Paşa, Ferik (dahili üye), 21, 40, 41, 63.

İlm-i Tabakat-ı Arz (Ali Fethi Efendi'nin Fransızca'dan çevirdiği jeoloji eseri), 41.

İlm-i Tedbîr-i Menzil (Jean-Babtiste Say'ın *Catéchisme d'Economie Politique* isimli eserinin Sahak Abro tarafından yapılan çevirisi), 41.

İlyas Efendi (Mekke payeli, dahili üye), 21, 40, 64.

İngilizce, 33.

İngiltere, 9.

İran tarihi, 42.

Islahat Fermanı (1856), 44.

İsmail (meclis-i maarif üyesi), 61.

İsmail Ferruh Efendi (Londra sefiri, Beşiktaş ulema grubu üyesi), 10.

İsmail Paşa (ticaret nazırı, doktor, dahili üye), 21, 63.

İsmet (meclis-i maarif üyesi), 61.

İsmet Efendi (kaymakam, Mısırlı), 24, 26, 65, 71.

İstanbul, 10, 11, 24, 26, 33, 35, 42, 71.

İstefanaki Bey (harici üye), 22, 40.

İstefanaki, Edirneli Hekim (harici üye), 22.

İsveç, 9, 43.

İtalyanca, 27.

İzzet Molla Divanı (Keçecizade İzzet Molla'nın eseri), 33.

jeoloji, 41.

Kadızade, 33.

Kahire, 24.

Kamus-i Osmani (Mehmed Salahi'nin yazdığı sözlük), 37.

kartoğrafya, 10.

Kavaid-i Farisi Şerhi (Selâhaddin Uşşaki'nin eseri), 33.

Kavaid-i Osmaniyye (Ahmed Cevdet Paşa ile Fuad Paşa'nın ortak eserleri), 28, 38, 39.

Kazmirski, Mösyö (Fransız, harici üyeliğe teklifi), 24.

Kerame (harici üye), 22.

Kerckhove, Eugène de (Belçika sefareti başkâtibi ve arkeoloji akademisi üyesi), 11.

Kırım Savaşı (1853-56), 44.

Kipling, Rudyard (İngiliz şair ve yazar), 13.

Kitabü'l-İber (İbn Haldun'un meşhur eseri), 42.

Kudüs-i Şerif Tarihi (Veliyüddinzade Hıfzı Muhammed Efendi'nin eseri), 33.

Kuleli Vakası, 44.

Latince, 10.

Lebib Efendi (meclis-i muhasebe-i maliye başkanı, dahili üye), 21, 63.

levha-i imtiyaz (Encümen'de üstün eser verenlerin kaydedildiği şeref kitabesi), 17, 61.

Logofeti Hoca Agop, Ermeni (harici üye), 22.

Londra, 33; —sefirliği, 10.

Maarif-i Umumiye Nezareti, 49; —tahsisatı, 17, 61.

Maçka, 37.

madalya, 11, 17, 61.

mahalle mektepleri, 11.

Marsh, George Perkins (Amerika'nın İstanbul elçisi), 31.

Mazhar Bey (mühendis, Mısırlı), 24, 65.

Meclis-i Maarif-i Umumiye, 13, 14, 16, 17, 24, 27, 29, 41, 49, 50, 53, 57-1

Meclis-i Muvakkat, 11, 13, 47.

Meclis-i Vâlâ, 14, 53.

Medhal-i Kavaid (Cevdet Paşa'nın rüştiyeler için hazırladığı kitap), 39.

Mehd-i Ulyâ-yı Saltanat-ı Seniyye (valide sultan), 53.

Mehmed (meclis-i maarif üyesi), 61.

Mehmed Ali (meclis-i maarif üyesi), 61.

Mehmed Ali Paşa, Kavalalı (Mısır valisi), 24, 42.

Mehmed Ata (meclis-i maarif üyesi), 61.

Mehmed Derviş Paşa (İran sınırını belirlemekle görevli, dahili üye), 21, 40, 63.

Mehmed Emin Paşa, (Arabistan ordusu müşiri, dahili üye), 21, 24, 35, 63.

Mehmed Fuad Paşa, Keçecizade (hariciye nazırı, dahili üye), 11, 21, 28, 33, 35, 38, 61, 63.

Mehmed Kâni Paşa (Osmanlı âlim ve devlet adamı), 24, 26, 27, 65.

Mehmed Rüşdi Paşa (serasker, dahili üye), 19, 63.

Mehmed Sadık Rifat Paşa (meclis-i vâlâ başkanı, dahili üye), 19, 35, 61, 63.

Mehmed Sahib Efendi, Pirizade (şeyhülislâm, *Mukaddime*'nin mütercimi), 42.

Mehmed Said (meclis-i maarif üyesi), 61.

Mehmed Salahi Bey (*Kamus-i Osmani*'nin yazarı), 37.

Metternich (Avusturyalı devlet adamı), 41.

Mısır, 24, 26, 27, 42, 71, 72; —eyaleti, 71; —valisi, 75; —'daki âlimler, 26; —lı âlim, 21, 24, 26; —lı harici üyeler, 24, 26.

Miftahü'l-İber (Abdüllatif Subhi Paşa'nın *Kitabü'l-İber*'in İslâm öncesi İran tarihi ile ilgili çevirip yayımladığı kısmı), 42.

miralaylık rütbesi, 72.

Molla Câmi (Molla Câmi'nin İbnü'l-Hâcib'in *el-Kâfiye* isimli Arapça gramerine yazdığı şerh), 33.

Mukaddime (İbn Haldun'un meşhur eseri), 42.

Mustafa Reşid Paşa (sadrazam, dahili üye), 11, 19, 26, 27, 28, 29, 33, 35, 41, 43, 44, 63, 75.

Mustafa Vehbi, Esseyyid (meclis-i maarif üyesi), 61.

mükâfat, 60.

Nazif Molla Efendi (harici üye), 22, 65.

Nedim (meşhur şair), 9.

Nesselrode, Karl (Rus devlet adamı), 41.

Nisyan Bey (Mısırlı âlim), 24, 26.

Nureddin Bey (Dersaadet ordusu meclisi üyesi miralay, dahili üye), 21, 40, 64.

Nureddin Beyefendi (Divan-ı Hümayun tercümanı, dahili üye), 21, 35, 64.

Ortaköy, 10.

Osman Efendi (müneccimbaşı, dahili üye), 21, 40, 64.

Osmanlı bürokrasisi, 19; —Devleti, 9, 11, 40; —ilmi çevreleri, 33; —tarihçiliği, 41; —lar, 40.

Ömer Efendi, Antakyalı (harici üye), 22, 65.

Ömer Hüsameddin Efendi (Celâleddin Efendizâde, İstanbul payeli, dahili üye), 21, 40, 64.

Palmerston, Lord (İngiliz başbakanı), 41.

Paris Akademisi, 43.

Pend-i Attar (Feridüddin-i Attâr'a isnad edilen eser), 33.

Pertev Paşa Divanı (Pertev Mehmed Said Paşa'nın eseri), 33.

Petersburg, 43.

Recai Efendi (takvimhane nazırı, vakanüvis, dahili üye), 21, 40, 61, 63.

Redhouse, James W. (meşhur sözlük yazarı, harici üye), 22, 40.

Rifaa Bey (medrese-i elsine müdürü, Mısırlı âlim), 24, 65.

Robertson, William (*History of America*'nın yazarı), 42.

Roma, 42; —devleti, 41.

Royal Society (İngiliz Bilimler Akademisi), 9.

Rusya, 9.

ruus, 26; —*defteri*, 19, 21, 22, 24; —*-i hümayun*, 28, 48, 71.

Rüşdi Molla Efendi (Dâr-ı Şûra-yı Askeri üyesi, dahili üye), 21, 35, 40, 63.

rüşdiye mektepleri, 13.

rüşvetçi, 26.

Safvet Mehmed Esad Efendi (Osmanlı âlimi, devlet adamı), 11, 33.

Salih Efendi (ticaret muavini, dahili üye), 21, 64.

Salisbury, Edward Elbridge (Amerikalı bilim adamı, harici üye), 22, 33, 35, 65.

Sanskritçe, 35.

Say, Jean-Baptiste (*Catéchisme d'Economie Politique* isimli kitabın yazarı), 41.

Schefer, Charles Henri (Fransız, harici üyeliğe teklifi), 24.

Ségur, Louis-Philippe Comte de (*Vücûd-i Beşerin Sûret-i Terkibi* isimli eserin yazarı), 41.

sıbyan mektepleri, 11.

Sicill-i Ahval Defteri, 27.

sivil bürokrasi, 43.

Smithsonian Enstitüsü (ABD), 31, 33, 65.

Souvanie (*General History*'nin yazarı), 41.

St. Petersburg Akademisi, 9.

Şâki Efendi, Hoca (müderris, dahili üye), 21, 35, 64.

Şakir Efendi (meclis-i nafıa müftüsü, harici üye), 22, 65.

şeref kitabesi, 17; —*payesi*, 13; —üyeliği, 11.

Şerif Molla Efendi, Ataullah Efendizâde (Encümen'in Birinci Başkanı), 14, 21, 53, 63.

Tahir Beyefendi, (âmedi halifesi, dahili üye), 21, 64.

Tahsin Beyefendi (meclis-i vâlâ üyesi, nakibüleşraf, dahili üye), 21, 35, 63.

Talleyrand, Charles Maurice de (Fransa hariciye nazırı), 41.

Tarih-i Cevdet (Ahmed Cevdet Paşa'nın 12 ciltlik eseri), 29, 37, 41.

Tarih-i Taberi (Muhammed b. Cerir Taberi'nin meşhur eseri), 33.

Tarih-i Umumi (Encümen'in yazdırmak istediği genel tarih kitabı), 39, 40, 41.

Tekmiletü'l-İber (Abdüllatif Subhi Paşa'nın *Miftahü'l-İber*'in Yunan-Roma ve İran tarihiyle ilgili kısımlarını ikmal ettiği eseri), 42.

Tevfik Efendi (Darülmuallimîn farsça hocası, dahili üye), 21, 35, 64.

Tırhala mutasarrıflığı, 26.

Tiryaki Bogos (harici üye), 22.

Türkçe, 10, 14, 16, 17, 27, 29, 33, 37, 38, 39, 48, 49, 58, 60, 72.

ücretsiz ders, 10.

üniversite, 13.

Vartan, Oseb (tersane tercümanı, harici üye), 22.

Vasilaki (harici üye), 22.

Veli Paşa (Kandiye kaymakamı, harici üye), 22, 65.

Voltaire (Fransız düşünür), 41.

Vücûd-ı Beşerin Sûret-i Terkibi (Louis-Philippe Comte de Ségur'un eseri), 41.

Washington, 22, 31, 33.

Wellington, Arthur Wellesley (İngiliz devlet adamı), 41.

Yale Üniversitesi, 35.

Yavuz Sultan Selim (Osmanlı padişahı), 37.

Yeni Dünyanın Keşfi (W. Robertson'un *History of America* isimli eserinin Enis Efendi tarafından yapılan tercümesi), 42.

Yunan, 42.

Yusuf Kâmil Paşa (meclis-i vâlâ üyesi, dahili üye), 21, 61, 63.

Ziver Efendi (Kastamonu naibi, müderris, harici üyeliğe teklifi), 24, 77.

Ziver Efendi (Mekteb-i Tıbbiye nazırı, dahili üye), 21, 61, 63.